De grenzen van Nederland

Overzicht van wording en politieke tendenzen

A.C.J. de Vrankrijker

bron
A.C.J. de Vrankrijker, *De grenzen van Nederland. Overzicht van wording en politieke tendenzen*. Contact, Amsterdam 1946

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vran006gren01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

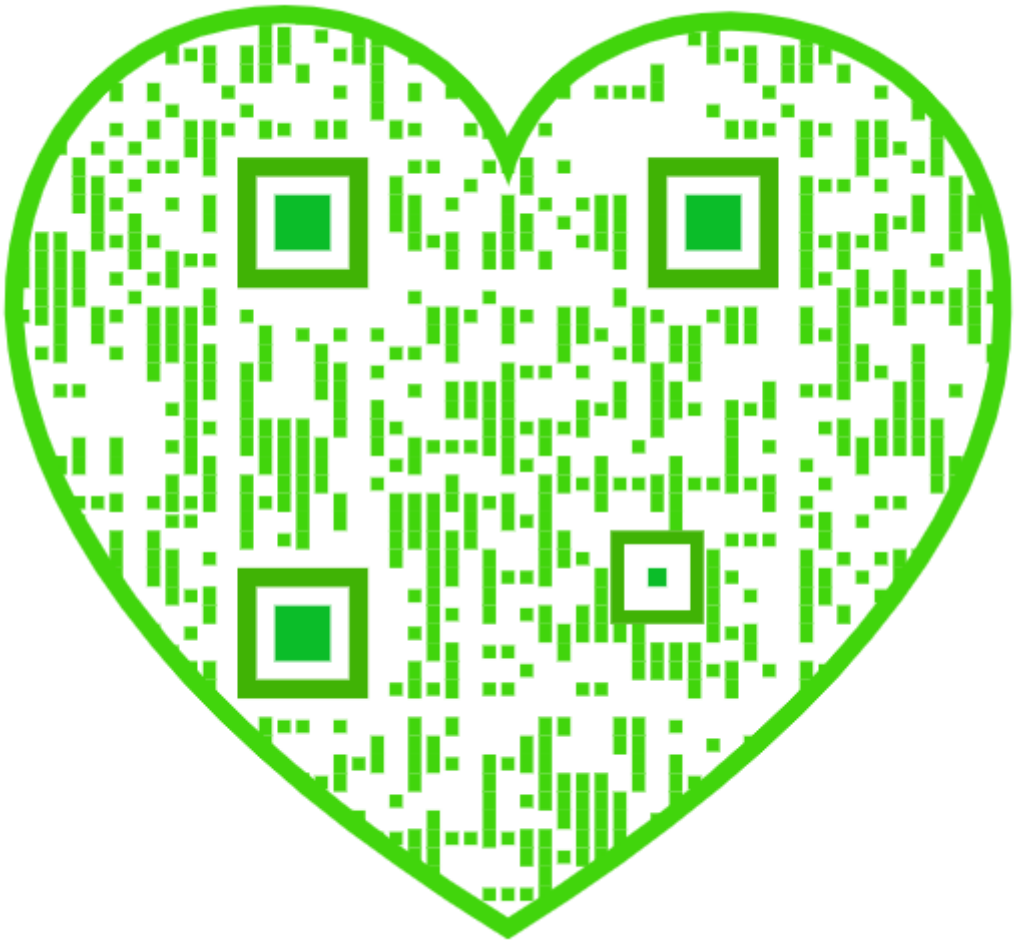

Voorwoord

De oorlog van 1940-1945 heeft ontzaglijk veel veranderd in de wereld. Hij heeft gevestigde waarden omvergeworpen en dwingt ons alles opnieuw te bezien. Dit noopt ons dus tot een heroriënteering, óók en niet in de laatste plaats over de positie van ons land in de wereld. De noodzakelijkheid hiervan bracht mij er in 1943 toe een studie te beginnen van onze grenzen, van de wording er van en de politieke tendenzen, welke zich hierbij voordeden. Uit deze studie vloeide een boek voort, dat in den loop van 1944 geschreven werd. Het was niet bedoeld als een betoog vóór annexatie van eenig gebied, hoewel het de historische aanknoopingspunten hiervan volledig bespreekt; deze liggen opgesloten in de tendenzen, waarop ik in den ondertitel doel. De eischen door onzen minister van Buitenlandsche Zaken, Van Kleffens, in Juli 1944 voor het eerst en nog wel heel voorzichtiglijk aangekondigd, brachten er mij niet toe mijn boek direct daarop in te stellen, omdat ik, althans in dit werk, objectief toeschouwer wenschte te blijven. Niettemin heeft mij steeds de overtuiging beheerscht, dat er Nederlandsche gewesten buiten onze grenzen van 1940 liggen. Deze gedachte dringt zich reeds bij de meest objectieve behandeling der stof op. De publicatie van Van Kleffens kon mij trouwens niet stimuleeren, omdat deze verwijdering der ingezeten bevolking van in te lijven gebieden inhoudt, terwijl mijn studie er mij toe bracht een aantal gewesten achter onze Oostelijke grens als Nederlandsch te beschouwen en de bevolking daarvan als - tenminste in oorsprong - bij ons behoorende. De actie van Van Kleffens - zoo mag ik het herhaaldelijk wijzen op de noodzakelijkheid van annexatie als vorm van

schadevergoeding wel noemen - bracht mij er wel toe om na de capitulatie der Duitsche legers dit boek te voltooien met een hoofdstuk, dat het vraagstuk der annexatie van Duitsch gebied, aanknoopend bij de voorafgaande capita, en de positie van Nederland in het tegenwoordig Europa bespreekt. Ik vermijd een uitdrukkelijke behandeling der Vlaamsche quaestie als op dit oogenblik ongewenscht; niettemin zal mijn meening op dit punt den lezer duidelijk worden. Als geheel heeft dit boek de bedoeling te leiden tot bezinning op de waarden in ons verleden en een uitgangspunt te geven voor onze houding in de toekomst.

I Grenzen in het algemeen

Grenzen zijn naar gangbaar begrip lijnen, die het grondgebied van een staat omsluiten. Ze vormen een afbakening, die min of meer permanent is en al dan niet door de natuur aangewezen scheidingen volgt. Aan deze laatste zijn ze niet noodzakelijkerwijs gebonden; een product van de natuur alléén zijn grenzen daarom zeker niet, eer en meer een gevolg van menschelijk willen en als zoodanig een resultaat van machtsfactoren, van machtsverhoudingen op een bepaald oogenblik. De grens en de 'ruimte' zijn secundair; immers zonder voorafgaanden wensch en hieruit voortvloeiende menschelijke daad wordt deze ruimte niet afgepaald of vergroot of verkleind.

Een grens is eerder dynamisch dan een statisch begrip, dat wil zeggen zij is veranderlijk, voor wijziging vatbaar, niet natuurnoodzakelijk volgens bepaalde lijnen verloopend. Een grens stamt uit een wilsakte of uit een overeenkomst, die met geweld of in overleg gewijzigd kan worden. De dynamiek zou beperkt zijn en daar ophouden, waar een logisch einde der opschuiving bereikt werd, indien het vaak gebruikte en misbruikte woord 'levensruimte' reëele waarde had, wanneer het een natuurgegeven gebied aanduidde van in den loop der tijden constante beteekenis. Een werkelijke levensruimte als definitief afgepaald gebied is echter ondenkbaar in een steeds evolueerende wereld, onbestaanbaar door de oneindig gevarieerde behoefte, en onnoodig bovendien door de practisch onbeperkte vervoersmogelijkheden. Dit wil echter niet zeggen, dat elk willekeurig begrensd gebied aan een staat even goede bestaansmogelijkheden schenkt voor de daarin wonende menschen. Daarom is er voortdurend een streven naar verbetering bij de slechter bedeelden, bij de staten die op een ideaal aansturen, dynamiek dus. Uit

het streven van een menschengroep naar de beste bestaansmogelijkheden volgt een einddoel met economisch ideale grenzen. Wáár deze liggen, is niet volgens een op elk geval toepasselijken regel aan te geven. Ze zijn afhankelijk van den aard van het land, den levensstandaard zijner bewoners, van den stand der techniek, en niet het minst van de tarievenpolitiek door andere staten gevoerd. Daarentegen geeft het zuiver politiek streven van een staat als doel verdedigbare en feitelijke scheidingen, zoogenaamd natuurlijke grenzen; een staat verlangt naar afronding. Als derde is er het pogen om een volkseenheid te bereiken. Dit doelt op een nationale eenheid (hierachter nader te definieeren), die in de practijk veelal neerkomt op gelijkheid van ras, zoodat ethnische grenzen als doel worden gesteld of gemakshalve vaak taalgrenzen. De erfenis der historie maakt dat deze idealen in de Oude Wereld niet zonder groote schokken eenigermate te benaderen zijn en nauwelijks ooit op geheel bevredigende wijze te combineeren. Op den duur wordt wel een zeker evenwicht bereikt, dat overigens niet meer dan een compromis is.

Wij komen eerst op de zoogenaamd natuurlijke grenzen. Men bedoelt hiermee lijnen of strooken, die van nature aangewezen schijnen om een scheiding te vormen. Hieronder vallen zeeën, rivieren, moerassen, bergketenen, woestijnen en met landijs bedekte vlakten. Of deze politiek gezien inderdaad noodzakelijk, of althans belangrijk zijn, is een quaestie die nader bekeken moet worden. Daarna rijst de vraag, of zij nuttig en gewenscht zijn om de nationale eenheid te bevorderen en uit economisch oogpunt beschouwd tevens bruikbaar zijn. Wij moeten dan echter vooropstellen, dat elke grens is ontstaan uit de behoefte om het mijn en dijn van elkaar te scheiden, en dus berust op een verdeeling van bezit, zoodat de oorsprong een kunstmatige is. Bij het trekken van deze scheidingslijn was het uiteraard het eenvoudigste om door de natuur reeds aangeduide lijnen te

volgen. Derhalve zien we wel altijd en overal de tendens om deze zoo veel mogelijk te gebruiken en de geographische structuur uit te buiten. Deze tendens is terug te vinden in alle tijden, waarin staten naar een om een of andere reden logisch geachte afronding streefden. Wij spreken daarom van structuurgrenzen, die wij derhalve zoowel vroeger als in het heden aantreffen. De overige vinden hun oorsprong in de historie, dus in de geleidelijke ontwikkeling der dingen, ofwel ze zijn onafhankelijk van natuur en geschiedenis willekeurig getrokken.

Ter wille van de duidelijkheid onze begrippen samenvattend, komen we tot het onderscheiden van: 1. structuurgrenzen, dat wil zeggen die welke voortvloeien uit geographischen aanleg en vaak minder juist natuurlijke grenzen worden genoemd; 2. historische grenzen, namelijk die welke in den loop der geschiedenis door hun langdurig bestaan een zekere vastheid hebben verkregen; 3. willekeurige grenzen, die de beide onder 1 en 2 genoemde grondslagen missen. Bovendien spreek ik hierna nog van logische grenzen en bedoel die welke van geographisch standpunt verantwoord zijn, uit staatkundig oogpunt bruikbaar, van militair standpunt de aangewezene, zonder economisch noodzakelijkerwijs een scheiding te vormen, en vooral geschikt om een blijvend karakter te hebben.

Het is duidelijk, dat een staat die over een gedeelte van een bevaarbare rivier beschikt, zal trachten ook macht te krijgen over de monding. Omgekeerd wil degene die een riviermonding beheerscht, zijn heerschappij stroomopwaarts uitbreiden. De bewoner van het mondingsgebied heeft belang bij het achterland, economisch belang, maar is niet minder geïnteresseerd bij de reguleering van den middenloop, die een te grooten of te geringen toevloed van water kan veroorzaken. Het volledig beheerschen van een geheel stroomgebied kan daarom een ideaal zijn, dat zich betrekkelijk scherp laat omlijnen door de waterscheidingen. Toch is hier-

mee gewoonlijk geen aanvaardbare grens aan alle kanten gegeven. In het bergland mogen dan rivierdalen vaak door scherpe kammen gescheiden zijn, in midden- en benedenloop vindt men in den regel slechts geleidelijke overgangen; in de kustvlakte schijnen de rivieren zelf eerder gebieden af te bakenen dan de lijnen van grootste hoogte in het tusschenliggende land. Daardoor is voor den staat die aan een riviermonding ligt, de uitbreiding links en rechts langs de kust aangewezen; een dergelijke expansie ligt de bevolking van vlak land, dat hiermee in gelijk landschap blijft, ook meer dan verspreiding naar streken stroomopwaarts, die een totaal ander karakter bezitten. Expansie langs de kust zal daardoor eerder voorkomen dan landinwaarts. Er zijn dan ook voorbeelden in de geschiedenis, die aantoonen dat kuststrooken een neiging hebben om zich los te maken van het achterland, zelfs in die gevallen waarin economische belangengemeenschap beide bindt. Pas bij een hooger stadium van ontwikkeling, waarin meer landinwaarts liggende staten bewust een uitweg naar zee zochten, werd dit moeilijk. Door dit streven werden de kuststaten bedreigd. Slechts zij, die over machtsmiddelen beschikten, in den regel voortvloeiend uit hun economisch overwicht en daaruit voortspruitende kracht, konden zich redden. Het spreekt vanzelf, dat de echte deltastaten door hun geslotenheid van oudsher betere kansen hadden dan de kuststrooken, die zonder merkbaren overgang bij het achterland aansloten.

Een kust kan een grens zijn, evengoed als een lijn die over land is getrokken. Het hangt van de natuur ter plaatse af, of deze laatste gemakkelijk overschreden kan worden. Een kust kan men een logische grens noemen, immers het einde van het land, waarmede territoriale expansie vanzelf een einde vindt. De zee is echter een communicatiemiddel bij uitstek. Wanneer riviermondingen of inhammen natuurlijke havens vormen, zijn de aanwonenden geneigd eerder van die zee gebruik te maken voor hun handel dan van land-

verbindingen. Ook hier valt het deltagebied te noemen, want de bewoners van moeilijk begaanbare streken, welke in eilanden verdeeld zijn, hebben hun heil op het water te zoeken. Zij hebben dit gemeen met kustgebieden, die tot aan de zee toe bergachtig zijn en geen landverbindingen evenwijdig aan de kust bezitten. Beide dwingen hun bevolking om zich op de zee te richten, waardoor de kustlijn een grens wordt, die voor den staat logisch is, maar voor zijn onderdanen juist de lijn, die zij het gemakkelijkst overschrijden. Slechts aan kusten, die voor scheepvaart ongeschikt zijn, woont een continentaal georiënteerde bevolking, voor welke het water geen communicatiemiddel, wel een barrière en dus een echte structuurgrens is. Juist zulk een bevolking zal zich landinwaarts willen uitbreiden of door een m□er naar binnen gelegen staat opgeslokt worden. Dergelijke kuststaten zijn niet stabiel en niet duurzaam, wanneer zij zich slechts tot geringe diepte uitstrekken. De delta- en bergkuststaten daarentegen zijn in hun bestaan wel degelijk verantwoord. Zij vinden, indien noodig, gemakkelijk hun mogelijkheden tot economische expansie. De historie toont, dat de zee zelfs zoo weinig een natuurlijke grens, een barrière voor hun activiteit is, dat hun grootste belangen over zee liggen. Zoodra de bevolking een zekere mate van ontwikkeling heeft verworven, tracht zij zelfs politiek de overzijde van zeestraten en binnenzeeën te beheerschen. In de Europeesche geschiedenis zijn hiervan voorbeelden te over. Dit wil niet zeggen, dat deze beheerschingen ook duurzaam waren. Integendeel, zij werden stuk voor stuk weer geliquideerd, want bezit over zee leverde moeilijkheden op; zoodra aan de overzijde een staat van beteekenis zich ontwikkelde, trachtte deze zich tot aan de kust uit te breiden en drong den indringer terug. De zee verbindt wel, maar eerder economisch dan politiek: zoodra twee gelijkwaardige staten aan beide zijden bestaan, is degeen die bij zijn overbuur binnendringt, militair in het nadeel en zal op den langen duur moeten wijken. Een machts-

positie overzee veronderstelt onderwerpen, bezitten, een verhouding van moederland tot kolonie, dus aanmerkelijk verschil in stadium van ontwikkeling; soms de verhouding van oppermachtige tot vazalstaat. Een zee kan men derhalve beschouwen als een logische grens, dus ook als een structuurgrens - een natuurlijke, zoo men aan dit ingeburgerde woord wil vasthouden - die aangewezen is om een politieke grens te zijn, of dit althans op den duur te worden, doch economisch beschouwd vaak het tegendeel van een scheiding beteekent.

Kustlanden kunnen eigen sfeer bezitten. Het eerst denkt men hierbij aan schiereilanden. Hun smalle verbinding met het continent en hun bijzonder op zee aangewezen zijn maken hen minder vatbaar voor invloeden uit het vasteland. Gebieden die wij als hoeklanden kunnen aanduiden, hebben daarvan ook iets. Naar twee zijden aan zee grenzend liggen ook zij meer dan gewoon gunstig voor het gebruiken van scheepvaartverbindingen. In het bijzondere geval, waarin deze hoek wordt ingenomen door een delta, krijgt zoo'n hoek een geheel apart karakter, dat hem voorbestemt om economisch en politiek los te staan van de aangrenzende gebieden.

Groote rivieren schijnen op het eerste gezicht aangewezen om als structuurgrenzen te dienen. Zij zijn dit inderdaad, zoolang de aanwonenden niet over deugdelijke verkeersmiddelen te water beschikken. Maar dan verliezen zij ook terstond hun karakter van barrière en worden in een nog primitieve wereld nog meer en eerder de eerste verbindingswegen dan een zee. Juist over en langs een rivier dringen de volkeren uit het binnenland naar de kust en van de kust landinwaarts. Veroveraars, ontdekkers en vrijbuiters zoeken bij voorkeur hun weg stroomopwaarts, zeker zoolang geen landwegen beschikbaar zijn. De aard van het kustgebied kan er toe meewerken om bij het bereiken van een hoogere cultuurphase het water als voornaamsten verkeersweg te doen

handhaven. Al weer denken we dan aan de delta met haar eilandkarakter en moeilijk begaanbaar land. Voor een dergelijk gebied zijn rivieren allereerst verbindende elementen en als grens ondenkbaar.

Trouwens een goed bevaarbare rivier moet wel een levensader worden. De bevolking van beide zijden komt hierop samen, die van boven- en benedenloop ontmoeten er elkaar. Juist aan een rivier ontstaan - evenals aan een zee - de groote steden, die geen basis voor bestaan zouden hebben, wanneer daar een 'ruimte' eindigde. Integendeel vormt de vaarweg juist de kern zóódanig, dat staten zich herhaaldelijk daaromheen gevormd hebben. Wel is het vaak in den loop der historie voorgekomen, dat een vorst er naar streefde een grooter of kleiner deel van zijn grenzen met een rivier te doen samenvallen. Koos hij hiervoor als verkeersweg onbruikbare of althans onbelangrijke waterloopen, om aldus een gemakkelijke aanduiding te krijgen, dan was zijn streven verantwoord. Wanneer zijn doel echter gold een rivier met levendig verkeer of althans de geschiktheid hiertoe, dan scheidde hij hiermee bij elkaar behoorende deelen en wenschte hij dit om strategische redenen. Hierbij moet erkend worden, dat een rivier van zekere breedte militair belangrijk kan zijn als obstakel voor een aanvaller, waarvan de waarde evenwel omgekeerd evenredig is met de technische ontwikkeling der oorlogvoering en dus met de verbetering der techniek vermindert. Hij miskende dan de belangen van het in bezit te nemen gebiedsdeel. Men kan nog opmerken, dat een benedenloop met moerassige oevers het dwarsverkeer uitermate belemmert en dat hierdoor een structuurgrens ontstaat. Die grens is echter geen lijn, maar een strook en deze strook kan men een eigen karakter niet ontzeggen. Het is willekeur juist over de rivier een lijn te trekken, die evengoed of beter langs den rand van het moeras gelegd kan worden. Een deltagebied heeft een eigen aard en kan het best in zijn geheel blijven; bij voldoenden omvang komt het in aan-

merking voor zelfstandigheid, en wel wanneer andere hiervoor vereischte elementen aanwezig zijn. Wanneer de bewoners van een dergelijk gebied er in slagen om de rivierarmen te bedijken en de waterhoogte in het aanvankelijk moerassige land beheerschen, laten zij hiermee van de belemmeringen voor het dwarsverkeer weinig over, maar heeft nog meer dan te voren hun gebied een eigen aard en laat hun land zich nog minder splijten door een lijn die een stroomdraad volgt. Riviergrenzen moeten onlogisch, dus ongewenscht heeten; hoewel natuurlijke grens genoemd, zijn ze bij bevaarbare rivieren dan ook uitzondering in deelen der wereld waarin grenzen zijn gegroeid in een langdurig ontwikkelingsproces. Ze komen veel voor bij nog jong staatkundig leven, in primitieve omstandigheden, bij schaarsche bevolking, waar men ze gemakshalve ter afbakening benut. Soortgelijk werken meren, die men in dit verband kan beschouwen als verbreede rivieren, en de hiermee gelijk te stellen binnenzeeën. Zij binden het leven er omheen en kunnen de kern voor een staat vormen; immers het rondom liggende landschap vormt een eenheid.

Met de moerassen, welke niet door rivieren worden doorkruist, staat het anders dan bij de hiervoor bedoelde. Wij denken aan gebieden met neerslagoverschot en zonder behoorlijken waterafvoer. Deze vormen een moeilijk te doortrekken gebied, zoolang zij niet door omvangrijke ontginnings- en draineeringswerken toegankelijk zijn gemaakt. Ze zijn een op zichzelf staand landschap, waaromheen zich niet bij voorkeur een bevolking groepeert, en kunnen onmogelijk als kern dienst doen. Derhalve vormen zij een grensstrook van nature. Ergens er doorheen pleegt men de staatsgrens te trekken, gewoonlijk in rechte lijnen. Wanneer een dergelijk moeras een deel eener vlakte van het overige afscheidt, biedt het gelegenheid tot afzonderlijke staatvorming in het losstaande deel. Dezelfde isoleerende werking had een uitgestrekt oerwoud; toen Europa nog dergelijke wouden kende,

bleken zij in staat om oprukkende horden tegen te houden en voor een landbouwende bevolking vormden zij een hindernis, die slechts langzaam voor hun ontginningswerk week. Hieruit volgt intusschen, dat zulk een scheiding geen structuurgrens genoemd mag worden; zij schuift op en vermindert in waarde als grensstrook, naarmate het getal en het ontwikkelingspeil der aanwonenden toenemen. Het moeras zal langer zijn deugdelijk isoleerende functie behouden, omdat het er minder toe geschikt is zich bunder na bunder te laten ontfutselen. Het mag een structuurgrens met tijdelijk karakter heeten en voldoet niet aan de eischen, welke wij aan een logische grens stelden.

Gebergten noemt men meestal de natuurlijke grenzen bij uitstek. De kam er van dient inderdaad heel vaak als staatsgrens en dit is heel begrijpelijk, want zij vormt een belemmering voor het verkeer, dat dalen en vlakten zoekt. Voorwaarde is dan echter, dat het gebergte door structuur en hoogte inderdaad een hindernis vormt. Een hooggebergte zonder passen is een absolute structuurgrens. Met verschillende goed bruikbare overgangen geeft het echter al voldoende verbindingen om het mogelijk te maken, dat een staat beide zijden beheerscht en dus een compleet berglandschap beslaat. Niettemin mag een hooggebergte een logische grens heeten. Een middelgebergte moet al een bijzondere structuur bezitten om een aangewezen grens te zijn, terwijl een laaggebergte of heuvelrug nog slechts beteekenis heeft om de lijn der waterscheiding als gemakkelijke aanduiding te laten dienen. Alleen de moeilijk om en over te trekken hooggebergten, dus die zonder passen beneden de sneeuwgrens, houden het voortdringen van een staat duurzaam tegen en werken volledig scheidend; bij de andere hangt veel van omstandigheden af, vooral van klimatologische verhoudingen aan beide zijden en dus van de bestaansmogelijkheden, dientengevolge van het landschap. In dit opzicht scheiden bergen vaak, ook die welke lage, gewoonlijk sneeuw-

vrije passen bezitten. Zij splitsen werelddeelen dikwijls in sterk van elkaar verschillende eenheden, vooral wanneer zij een boogvorm hebben en plateau's of bekkens insluiten.

In gebieden die min of meer een eenheid vormen, zal men gelijkheid van taal kunnen verwachten. Ten minste zal er allicht een kern zijn, waaromheen de afwijking niet grooter behoeft te zijn dan die van dialecten. Die eenheid zon er overal zijn en blijven, wanneer elk landschap door echte structuurgrenzen werd omgeven en na het binnendringen der eerste bewoners geen intrusies meer voorkwamen. In vlakke streken kan door veelvuldig onderling contact een taalverschil veel gemakkelijker uitgewischt worden dan in bergstreken, waarin de resten bij voorkeur hun bestaan voortzetten. Bepalen wij ons tot het vlakke land, dan moet er vastgesteld worden, dat in het algemeen nauwkeurig als lijnen te volgen taalgrenzen daar althans oorspronkelijk niet voorkomen, dat er geleidelijke overgangen moeten zijn en alleen de weinige echte structuurgrenzen scherpe scheidingen kunnen geven. Naarmate het vlakke gebied grooter is, zullen de verschillen tusschen het eene en het andere einde toenemen. Deze zijn het grootste in die onderdeelen van een vlakte, welke zich onderscheiden door afgezonderde ligging, of door bodemgesteldheid, zooals wij hiervoor bespraken. Een eigen taal ontwikkelen op den duur schiereilanden, zelfs hoeklanden en deze te meer, wanneer zij als deltagebied een eigen karakter bezitten en meer naar zee dan continentaal georiëntee d zijn.

Staats- en taalgrens zullen vaak samenvallen, omdat beide de lijn willen volgen van de structuurgrenzen. Waar deze ontbreken, moeten zich overgangsgebieden vormen; een scherpe scheiding kan daar slechts ontstaan op den langen duur en wel door dwang of wanneer het wederzijdsch contact totaal onmogelijk gemaakt wordt. Het is dus nauwelijks denkbaar dat een groote vlaktestaat allen, die dezelfde taal spreken, in zich sluit en niet tevens minderheden omvat. Waar zij

geen structuurgrenzen bezit, zal dus gewoonlijk ook geen nauwkeurige grens te geven zijn voor de taal; dialect zou hier eigenlijk in vele gevallen een beter woord zijn, want in een staat, waarvan de bevolkingsdeelen zich door eeuwenlang bijeenbehooren een ‘algemeen beschaafd’ hebben aangewend voor het onderling verkeer, bestaat een gemeenschappelijke schrijftaal, die elkeen kan spreken en die door ontwikkelden ook in eigen kring gebruikt wordt. Een uitzondering hierop vormen de staten, welke een minderheid van een anderen taalstam herbergen, die dus twee- of meertalig zijn. Staat en taalgebied zijn dus niet steeds congruent, maar zij worden het uiteindelijk wel, mits de verschillen niet te groot zijn; zijn deze inderdaad gering, dan gaan door eeuwenlange ontwikkeling de grenzen van beide samenvallen, doordat het laatste zich corrigeert naar den eerste. Voorwaarde hiervoor is een levendig binnenlandsch verkeer tusschen alle deelen, een eisch waaraan slechts de geographisch homogene staat kan voldoen, de staat dus, die uit één landschap bestaat, althans niet door structuurgrenzen doorsneden wordt. Europa toont sinds de oudste tijden, dat dit inderdaad zoo gaat, mits de gevormde staten stabiel zijn en hun grenzen eveneens. Deze stabiliteit ontbreekt bij staten, die zich snel uitbreiden en volken van andere taalgroepen opnemen. In zulke gevallen zijn bijzondere omstandigheden noodig om saamhoorigheid te kweeken, als gemeenschappelijke vijanden of overwegende economische belangen, soms een sterke drang en capaciteit tot migratie van het veroverende volk, dat aldus het nieuw verworven land tot het zijne gaat maken. Dat propaganda en dwang in belangrijke mate kunnen meehelpen om het doel te bereiken, mag wel betwijfeld worden. In landen, waarin talen van verschillenden stam worden gesproken, is deze twijfel zeer zeker gerechtvaardigd. Hier is assimilatie slechts mogelijk door cultureel overwicht van den eenen; bij gelijkwaardigheid in dit opzicht roept dwang op den duur een reactie op, die het zelfbewustzijn van den

anderen stam versterkt en verzet kweekt, dat voor het voortbestaan van den tweetaligen staat een ernstig gevaar vormt.

Volken van eenzelfde ras behoeven niet dezelfde taal te spreken en omgekeerd duidt gemeenschap van taal niet op gelijkheid van ras. Het is bekend, dat een hoogere beschaving de lagere verdringt en tegelijk haar woordenschat geheel of ten deele overdoet. Toch werd dit vaak vergeten en nog steeds hooren we spreken van Germaansch en Romaansch ras, hoewel deze onderscheiding geheel berust op onderscheid in taal en in het geheel niet op de lichamelijke en geestelijke kenmerken, welke het ras bepalen. Daarom zeiden we hiervoor reeds, dat men gemakshalve vaak taalgrenzen als doel stelt, waar het er om gaat ethnische grenzen te trekken. Inderdaad zijn deze laatste het moeilijkst vast te leggen. Nog meer dan bij de eerste zijn er breede overgangen, grillige vormen door infiltraties en het bestaan van restvolken. De anthropologie en de anthropogeographie, die de verspreiding en classificatie der menschheid en den invloed, welken de natuur op den mensch uitoefent, bestudeeren, zijn nog niet ver genoeg gevorderd om op dit terrein preciese conclusies te trekken; zij zullen echter het hierboven gezegde niet aantasten, en aantoonen dat subrassen niet overal door staatsgrenzen van elkaar gescheiden worden. Integendeel, deze wonen grillig door elkaar ten gevolge van de vele migraties in prae- en vroeghistorische tijden. In de kleine landen van Europa heerscht een betrekkelijke eenheid van ras, in de grootere echter is het een bonte mengeling. Een rassologische ordening heeft daarom geen enkele politiek-geographische beteekenis. Hierbij komen nog de vele voorbeelden, waaruit blijkt, dat eenzelfde subras over twee of meer staten verdeeld woont, ondanks de aanwezigheid van structuurgrenzen, waaruit de statenindeeling is voortgekomen. Rassologische grenzen - die. intusschen vaak niet eens bestaan of niet te volgen zijn - blijken dus politiek gezien

zonder belang, tenzij het gaat om hoofdrassen met sterke physieke verschillen. Waar deze laatste niet bestaan, heeft onophoudelijke menging plaats en worden de scheidingen nog meer vervaagd, zoodat op den duur een eenheid van bonte mengeling ontstaat. Wie desondanks wenscht, dat staatsgrenzen met die van de subrassen samenvallen, doet dit uit grove onwetendheid of met politiek oogmerk.

Iets anders is het nationaliteitsbeginsel, dat aan elke natie van nature het recht toekent om staatkundig een eenheid en zelfstandig te zijn. Met een natie bedoelen we dan niet hetzelfde als met het woord volk, dat een politiek begrip is. Een natie wordt gevormd door een groep menschen, die een eenheid vormen door overeenkomst in karakter, zeden en gewoonten. Deze eenheid is dus cultureel en veronderstelt een verwantschap in psychisch opzicht, een saamhoorigheidsgevoel, ontstaan door gemeenschappelijke lotgevallen, dus door historische evolutie. Een overeenkomst in aanleg is hiertoe niet strikt noodzakelijk, doch uiteraard wel gewenscht. Gelijke afstamming bevordert den groei tot deze eenheid, verschil van taal belemmert dezen groei, verschil in godsdienst eveneens. Menschengroepen met eenzelfde afstamming, taal en godsdienst behoeven echter niet noodzakelijk tot eenzelfde natie te behooren. Hier spreekt de historie nog een woordje mee en ook het geographisch milieu, dus de groep van factoren, welke wij hiervoor bespraken. Heeft die geen natie, geen nationale eenheid tot stand gebracht, dan kan men van een nationaliteitenstaat spreken. Deze komt voor bij staten, die, geographisch bezien, in verschillende deelen uiteenvallen of nog te kort bestaan, ofwel menschengroepen van al te veel verschillende talen en rassen omvatten. Een natie kan echter wel onderscheidene landschappen door een cultureelen band samenbinden, zooals zij ook uit oorspronkelijk heterogene menschengroepen kan bestaan.

De verhouding tusschen staat en natie kan verschillend zijn. De bevolking kan tot één natie behooren; de staat is dan

homogeen. Een deel dier natie kan over de grenzen wonen en hiermee aan de homogeniteit van nabuurstaten afbreuk doen, want deze hebben er irredentistische bewegingen door te duchten. In dit geval hangt er veel af van de getallenverhoudingen. Er kunnen verder in een staat zooveel verschillende kleine naties zijn, dat zij in haar heterogeenheid een geheel gaan vormen, omdat een afzonderlijk bestaan voor hen onmogelijk is. Ten slotte kunnen staten eenige groote naties herbergen, waardoor zij zeer heterogeen zijn en niet voor een duurzaam bestaan in aanmerking komen. Iedere natie denkt immers n de eerste plaats aan zichzelf, is egocentrisch en stelt haar eigen belangen boven alle andere. Elke natie moet door barre ondervinding leeren, dat de wereld er niet voor haar alleen is; sommige schijnen in dit opzicht erg hardleersch.

Een natie is dus een cultureele eenheid. Dit wil niet zeggen, dat een eenheid van cultuur slechts één staat te voorschijn roept. Cultuur, het totaal der geestelijke en materieele verworvenheden van een menschengroep, is niet aan politieke grenzen gebonden en dus internationaal, zoowel bij hoogen als bij lagen trap van ontwikkeling. Voor de ontwikkeling van deze cultuur is in de eerste plaats het geographisch milieu een belangrijke factor; het gaat er om in hoeverre het landschap hiertoe gelegenheid biedt, zelfs aanspoort en den mensch vrijlaat om zich naar hooger niveau op te werken. Eveneens is een factor van beteekenis het ras, ofschoon we hiermee een strijdvraag raken, die verschillend beantwoord wordt. Echter is ook de staatkundige toestand betrokken in het stijgen naar een hoogeren cultuurtrap. Langdurige vrede, rust binnenslands en doelbewust werken der leidende organen werken de ontwikkeling in de hand en doen een merkbaar verschil ontstaan met de naburen, welke deze dingen niet of niet in die mate kennen. Ligging, aard der bevolking en het verleden kunnen dus bewerken, dat de staatsgrens meer of minder tegelijk een cultuurgrens is.
Uitwisseling

van verworvenheden, beïnvloeding over en weer zijn voor verder stijgen een vereischte; een volkomen afgesloten cultuurgemeenschap bereikt een zekere hoogte, afhankelijk van milieu en ras, maar versteent daarna onherroepelijk. Een staat met echte structuurgrenzen is dus in het nadeel vergeleken bij een anderen, die geheel of bijna overal open ligt. Die, welke regelmatig van alle kanten op toevloed van nieuwe elementen kan rekenen, gunstig gelegen is dus, en welks bevolking over goeden aanleg beschikt en zich rustig kan ontwikkelen, zal boven andere uitkomen, wat het cultureel peil betreft. Dit geldt zoowel voor kunst en wetenschap - en de daarvan afhankelijke techniek - als voor godsdienst. Dit laatste lijkt vreemd aan hem, die gewend is een Kerk als bij uitstek inter- of anationaal en als bezitster van de eenige waarheid te beschouwen, die groei naar een hoogere phase uitsluit. Men vergeet dan, dat alle oude rijken hun eigen goden en religie hadden, zooals nu nog de primitieve. Deze konden zij tot hooger plan ontwikkelen. Zij deden dit door opnemen en verwerken van nieuwe elementen. In gekerstende staten kwam dit niet meer zoo voor. Daar gold en geldt datgene, wat wij hierboven omtrent de cultuur in het algemeen zeiden: eenheid van godsdienst behoeft niet slechts één staat in he leven te roepen. Wel is het bevorder lijk voor de homogeniteit van den staat, dat er niet meer dan één godsdienst beleden wordt. Verschil in religie kan hevige tegenstellingen doen ontstaan. Het kan zelfs een natie in tweeën splijten, tijdelijk of blijvend. Dit is gebeurd tijdens en kort na de reformatie. Maar ook nu nog, nu de kerkgenootschappen minder agressief zijn, laten zich gemakkelijk voorbeelden van verscheurdheid noemen.

Buiten de cultuurgemeenschap als grondslag voor eenheid valt het politieke ideaal, dat men een volk kan geven om den onderlingen band te versterken en het tot hooger praestaties op te voeren. Het kan zich eenvoudig scharen om een persoon, die de massa aan zich bindt, om een traditie, die

uit eraard op het verleden richt, maar tevens een grondslag voor de toekomst oplevert, in de derde plaats om een idee. De beide eerste geven stabiliteit. Een volk, dat zich aan een persoon, een vorstenhuis, hecht, is politiek conservatief en wenscht geleidelijke ontwikkeling, evenals het volk dat van een traditie uitgaat. Het ziet zelf zijn grenzen en forceert de evolutie niet. Anders is het bij de idee, als deze agressiviteit behoeft voor de verwezenlijking van het ideaal, vooral wanneer die idee belichaamd wordt door een krachtige persoonlijkheid, die als leider optreedt. In den regel zal deze elementen uit een traditie lichten, zoodat een zekere continuïteit bestaat, die de massa aanvankelijk in den waan laat, dat de geleidelijke ontwikkeling slechts wordt versneld. Deze elementen worden bij voorkeur gekozen uit een periode van het verleden, die voor het volk een gelukkige was of tenminste achteraf zoodanig lijkt. Een idee hierop gebouwd kan dus tegen de recente ontwikkeling ingaan en een revolutie beteekenen. Zij zal het gemakkelijkste ingang vinden, wanneer zij zich een propaganda-element verschaft door zich te richten tegen fouten en misstanden in het heden en meest dichtbij liggende verleden; al gauw wordt hiervoor de zondebok aangewezen en heeft de menigte een concreet doel. De idee wordt tot een attractie gemaakt door te wijzen op het dorado der toekomst, waarin het geheele volk zal treden, zoodra de moeilijkheden van den overgangstijd doorworsteld zijn. Zulke ideeën wekken bewegingen, die bronnen zijn van de grootste gevaren. Zij bedreigen door hun eischen en de kracht, waarmee ze worden ondersteund, de bestaande politieke constellatie. Zij voeren tot gewaagde ondernemingen, verstoren het evenwicht en maken het moeilijk dit te hervinden, nadat het ideaal onbereikbaar is gebleken. Ideeën, welke niet voor één staat zijn bestemd, vallen niet geheel onder het zoo juist betoogde. Het gaat hier om maatschappij-hervormende doelstellingen, die voor universeele toepassing gepropageerd worden en niet aan staatsgrenzen willen tornen,

althans niet als gevolg van deze doelstelling. Zij vertoonen een zekere overeenkomst met cultuur en godsdienst, zij brengen eenheid in een staat, maar willen niet noodzakelijk alle staten met dezelfde maatschappij-structuur tot één politieke eenheid maken. Zulke ideeën vorderen een losmaken van de traditie, dat zich nauwelijks geleidelijk laat denken en dus een revolutie beteekent. Zij laten echter de mogelijkheid, dat elke natie ze naar eigen aard vervormt.

Een staat behoeft niet economisch een eenheid te zijn, in dien zin dat haar welvaart slechts op één bestaansmiddel steunt. Evenmin behoeft zij het tegenovergestelde te zijn, een autarchie, een eenheid, die zichzelf bedruipt en in alle behoeften zelf voorziet. In een moderne maatschappij is dit onmogelijk. Het economisch motief is echter een drijfveer van den allereersten rang voor elken staat en was dit van de oudste tijden af. Voor de bevolking moeten er voldoende bestaansmogelijkheden zijn en het is gewenscht, dat de grenzen zoodanig verloopen, dat het omsloten landschap deze biedt. Is dit niet het geval, dan spreken we van overbevolking. Deze kan verdwijnen door intensiveering van den arbeid, door emigratie, verwerven van nieuwe gebieden met grond en grondstoffen, van afzetgebieden en door uitbreiden van handel en verkeer. Een staat zoekt hierbij den weg van den geringsten weerstand en streeft dus naar het bezitten van koloniën, eventueel bepaalt zij zich tot economische penetratie, ofwel zij stelt haar politieke (militaire) macht in dienst van het economisch belang. Feitelijk beteekenen al deze mogelijkheden strijd over de bestaande grenzen, om een opheffen of verschuiven van belemmeringen, van tollinies. Door het toenemen van de bevolkingsdichtheid en de menschelijke behoeften is in dit opzicht geen sprake van blijvende verhoudingen. Wat vandaag de een vindt, kan morgen door een ander overtroefd worden en deze grijpt de kansen om zijn concurrent te verdringen. Nieuwe ontdekkingen kunnen den toestand snel veranderen, uitvindingen zijn telkens te

wachten en in staat om economisch een revolutie te veroorzaken. Daarom heeft het voor een staat geen zin om te trachten door geweld zijn politieke grenzen om zijn economische belangen heen te leggen ten koste van nabuurvolken. Wel moet zijn politiek economisch gericht zijn. Hij mag eischen, dat vanuit het gebied, hetwelk hem ter beschikking staat, wegen voor aan- en afvoer open blijven, dat zijn volk zijn krachten kan ontplooien en geen ander volk het belemmeringen in den weg stelt, zoolang dit niet om redenen van zelfbehoud onvermijdelijk is. Elke staat moet in het belang van zijn onderdanen zijn politiek economisch fundeeren en op dit terrein vooruitzien groote lijnen trekken, maar niet zich op alle wisselvalligheden richten, waardoor hij ten slotte telkens achter de ontwikkeling aankomt. De staat zal allereerst dienen te zorgen voor stabiliteit, voor rust en evenwicht en daarom alleen in uiterste noodzaak aan grenzen moeten tornen. Hij hoort dus wapengeweld en tarievenoorlog te mijden en te streven naar een vreedzaam verwerven van grondstoffen en afzetgebied. Hieruit volgt, dat de staat economisch wel over de politieke grenzen heen mag grijpen; tegelijk dat economisch machtsgebied en politiek territoir elkaar niet behoeven te dekken.

Men kan dus van een uitbreiding der economische ruimte spreken, zonder tegelijk aan territoriale expansie te denken. Niettemin heeft de laatste de neiging om de eerste te volgen, vooral wanneer het gaat om gebieden met gering weerstandsvermogen; deze komen minstens onder voogdij te staan. Hiermee komen we vanzelf aan koloniale expansie. Deze is immers voortgekomen uit een behoefte om economisch belangrijke gebieden voor eigen gebruik te reserveeren. Het geldt dan gebieden, die militair-technisch de mindere waren. Tot in recenten tijd is deze minderwaardigheid misbruikt door toepassing van mercantilistische uitbuitingssystemen. In moderne tijden ziet men deze geleidelijk vervangen door een ethische politiek, die den inlander weer tot zelfstandig-

heid brengt. Dit behoeft niemand te schaden. Ook bij onafhankelijkheid van voormalige koloniën kan de economische grens van het moederland deze insluiten; dit behoort evenwel niet mee te brengen, dat ze voor anderen afgesloten zijn, want afscheiding is een oorzaak van wrijvingen. De een heeft nu eenmaal meer, soms veel meer dan de ander. Wanneer hij dit egoïstisch volkomen voor zichzelf reserveert, dwingt hij den ander om naar opensluiting der gesloten gebieden te streven. Met een redelijke vrijheid van uitwisseling daarentegen is de heele wereld gebaat, uiteindelijk ook de bezitter zelf. De economische grenzen van een staat kunnen dan de heele wereld omsluiten; zij omvatten alle gebieden waarvan de bevolking aan zijn welzijn bijdraagt, alle landen waarmee hij handel drijft.

Alle genoemde factoren dragen er het hunne toe bij om van een staat te maken, wat hij is, een min of meer gesloten ruimte, bevolkt door menschen met een gezamenlijk levensdoel, bestuurd door eigen gezagsorganen om cultuur en welvaart binnen de grenzen te beschermen en te bevorderen. Wij bespraken in dit hoofdstuk een en ander in het algemeen; wij hielden ons bij de groote lijnen en noemden opzettelijk nergens concrete voorbeelden. Het geven van zulke voorbeelden onderbreekt immers den gedachtengang zonder daartegenover aan dezen werkelijken steun te geven, doordat elk exempel een keus uit vele is, dus eenzijdig werkt en daardoor de redeneering uitsluitend schaadt.

II Grenzen van Nederland

In het vorige hoofdstuk gaven we algemeene beschouwingen over grenzen en de door deze omsloten ruimte, uitgaande van het dynamische begrip grens, onderzoekend in hoeverre

binnen een grens een eenheid kan bestaan en ontstaan en welke voorwaarden zooveel mogelijk vervuld moeten zijn. Wij kwamen hierbij tot de overtuiging, dat menschelijk willen primair is, dat grens en ruimte secundair zijn. In den loop der historie laat zich dit menschelijk willen volgen als een streven om in een bepaalde ruimte een eenheid te vormen, die op een gegeven moment een zoo groot mogelijke homogeniteit binnen den staat waarborgt; dit is het streven naar een nationale eenheid met de best denkbare levensvoorwaarden. We zagen, dat hiertoe structuurgrenzen reden van bestaan hebben, ofschoon hun waarde niet constant is en afhankelijk van den stand der techniek; dat alleen aan de weinige logische grenzen een duurzaam bestaan beschoren kan zijn. Daarom is er een tendens, die lang niet altijd tot werkelijkheid komt en zelf veranderlijk is. Toch hangt er veel af van het antwoord op de vraag, of een landschap voldoende eigen sfeer, eigen karakter bezit, dus of het geographisch milieu in staat is mee te werken tot de vorming van een natie. We behandelden ook de vraag, welke factoren verder van belang zijn om een natie te vormen en meenden, dat het allerbelangrijkste is een langdurige lotsgemeenschap, waardoor een saamhoorigheidsgevoel wordt gekweekt en de voor een natie vereischte overeenkomst in karakter, zeden en gewoonten kan groeien. Gelijke afstamming, taal en godsdienst bevorderen dezen groei, oordeelden wij.

Het is nu zaak de situatie in ons land vroeger en nu te toetsen aan de gegeven algemeene beschouwingen. In dit hoofdstuk bespreken we de vraag, in hoeverre de Nederlandsche grenzen structuurgrenzen zijn of waren, in hoeverre deze een nationale en economische eenheid omsluiten en deze eenheid steunt op de verschillende factoren, welke als meer of minder belangrijk zijn genoemd. In volgende capita komen veranderingen aan de orde, welke geographische en politieke oorzaken in onze grenzen hebben aangebracht.

Wie een kaart van Nederland, die de situatie van twintig

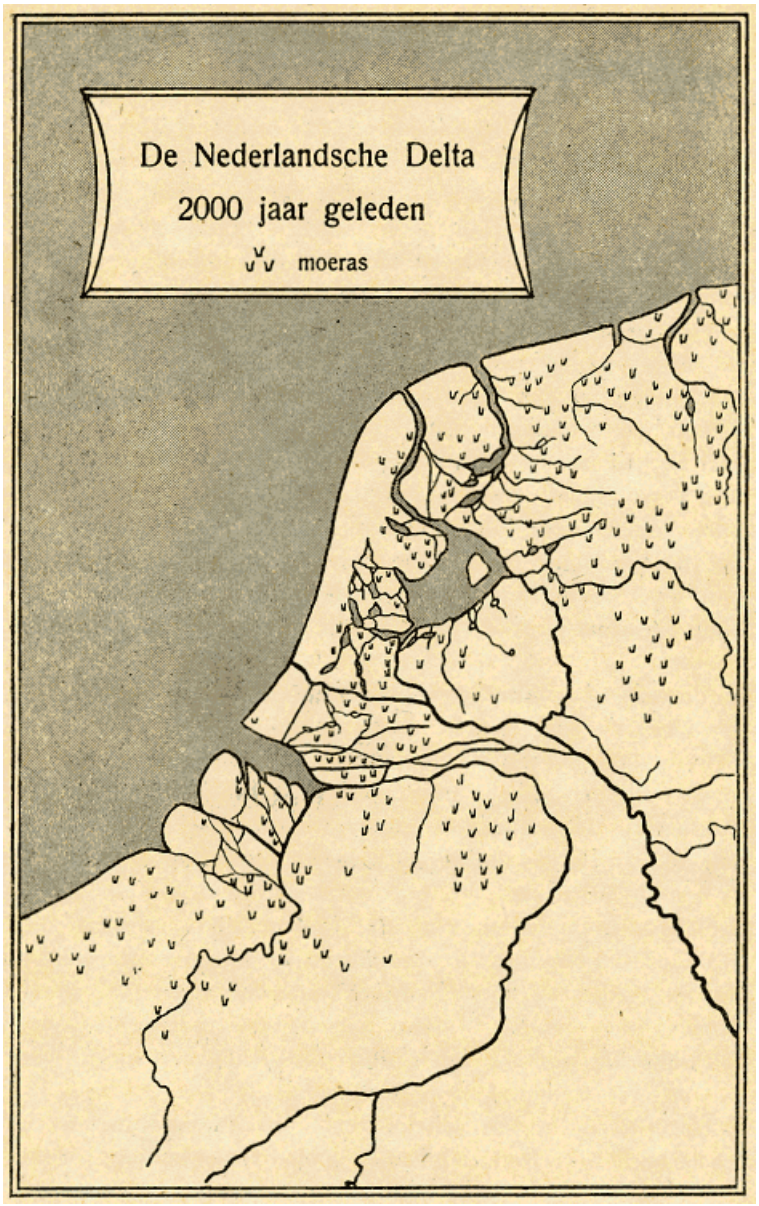
De Nederlandsche Delta
2000 jaar geleden
moeras

eeuwen geleden voorstelt, bekijkt, ziet dat het mondingsgebied van Schelde, Maas, Rijn en Eems één groot moerassig gebied vormde. Een nog nauwelijks doorbroken duinenrij sloot een waterland in haar boog, dat in het Westen bestond uit in een haf gevormd veen, door talrijke waterloopen doorsneden en in het Oosten - buiten het eigenlijke mondingsgebied - uit onderscheidene stukken hoogveen achter de heuvelruggen. Dit heele gebied, mèt de ingesloten diluviale heuvelruggen, kon geographisch een eenheid heeten. Van een natie kon evenwel geen sprake zijn door de zeer gebrekkige verbindingen en de schaarsche bevolking; de stammen bleven er een eigen bestaan leiden.

Eer in een dergelijk gebied de eenheid in een natie tot stand kon komen, moest er lange tijd verloopen. Het was noodig, dat verschillende kernen ontstonden, die elk het bewoonbare gebied door bedijking en ontginning vergrootten en daarna geleidelijk met elkaar moesten vergroeien. Dit proces van vergroeiing kon bespoedigd worden door twee, aan allen gemeenschappelijke vijanden: het water en den overheerscher.

In deze weinige zinnen kan men bijna de heele Nederlandsche geschiedenis samenvatten. Precies zoo als in Egypte en Peru het tekort aan water noopte tot samenwerking om het vast te houden, dwong hier de overlast van het water ondervonden tot samenwerken om het te beheerschen en weg te werken. In de tweede plaats was het verzet tegen Philips II de groote stimulans tot het vormen van een eenheid. De centralisatie-pogingen van de Bourgondiërs werden niet gewaardeerd, omdat zij van buiten af kwamen; zij werden dus bestreden en juist hierdoor ontstond nationaal gevoel of werd men zich het bestaan hiervan bewust. Het on-Nederlandsche der politiek van Philips II voelde men hierna heel scherp. We komen hierop terug.

Zoolang de delta van Schelde tot Eems uiterst dun bevolkt was, had het Nederlandsche gebied slechts ongeregelde

waterloopen als verkeerswegen. Het water kon dus de verbindende factor heeten tusschen de hooger liggende streken en door de moerassen heen. De stammen, de ons land bewoonden, leerden van het water gebruik te maken. Voor volken uit beter begaanbare streken had ons land het karakter van een structuurgrens. Zoo voor de Romeinen, die bij voorkeur hun gebied tot aan groote rivieren afrondden. Voor hen was de Rijn van de Main tot aan Katwijk al vóór het begin onzer jaartelling de grens geworden. Ze legden hun wegen aan langs Maas en Rijn en volgden in hoofdzaak de waterloopen. Zij hebben hier geleerd van rivieren gebruik te maken voor hun verkeer, getuige de verbindingen, welke zij zelf gemaakt hebben, en zich aangepast aan de geographische omstandigheden. Aldus loochenden de Romeinen zelf de waarde van den Rijn als structuurgrens. Zij hebben deze dan ook niet aangehouden. Hun legioenen staken tijdens de regeering van Augustus over. De Germaansche stammen aan de overzijde van den Rijn steunden opstanden in het Rijk en Drusus kreeg tot taak hen te onderwerpen en de Elbe tot nieuwe grens te maken! Ware dit gelukt, dan zou de moeilijkheid slechts verschoven zijn. De onderwerping gelukte niet, omdat Varus in het Teutoburger Woud vernietigend verslagen werd. Hierna trokken de Romeinen zich niet overal tot den Rijn terug; zij bleven het moerassige land in de kuststreken bezet houden, want het land der Friezen werd in het Rijk opgenomen. In het midden der eerste eeuw werden evenwel de garnizoenen op den linkeroever teruggenomen. Voor de Romeinen waren rivierarmen in een delta dus geen uiteindelijke grenzen, wel verbindingen, die er noodzakelijkerwijs toe voerden, dat het land aan beide zijden er naast werd bezet zoover als het nog eenzelfde karakter had. Hier is niet de opzet geweest een heel stroomgebied te beheerschen, omdat de rivieren, die in onze lage landen uitmonden, niet door scherpe kammen gescheiden zijn; zij doorstroomen de groote Noordwest-Europeesche laagvlakte.

De Rijn is nooit meer grens geworden over een zoo groote lengte, als tijdens de Romeinen het geval is geweest. Dit neemt niet weg, dat een uit het Zuiden komende veroveraar - die toch ergens een (voorloopige) eindstreep moest zetten - vanzelf de neiging moest hebben een onzer groote rivieren als grens te kiezen. Bij de Franschen is deze neiging verklaarbaar. We vinden het foutieve streven om den Rijn als grens te nemen en tot aan deze rivier het rijk af te ronden bij Lodewijk XIV en in zekere mate tijdens de Fransche Revolutie. Lodewijk XIV dacht Pyreneeën, Alpen en Rijn als de 'natuurlijke' grenzen voor zijn land. De beide eerste waren als structuurgrenzen juist gekozen, de laatste loopt van Bazel tot de zee door landschappen, welke door de rivier middendoor gedeeld worden (Boven-Rijnsche laagvlakte, Rijn-Leisteen plateau, Beneden-Rijnsche laagvlakte). Aan beide oevers is het karakter van het land gelijk. Het rijk der Franken was in dit opzicht veel logischer, want het omvatte tegen het einde der 5de eeuw de stroomgebieden van Maas, Midden- en Beneden-Rijn, uitgezonderd het kustgebied, waar de Friezen zich konden handhaven in de moerassen. Dit rijk omvatte ongeveer het tegenwoordige België, Midden-West-Duitschland (benoorden den Main) en Oost-Nederland, het woongebied dus der Salische en Ripuarische Franken. Onder Clovis vormde zich een grooter Frankisch rijk, waartoe het oude Gallië grootendeels èn de genoemde gebieden behoorden. Onder Karel Martel werden de Friezen meermalen verslagen. De Karolingers zorgden er voor het geheele mondingsgebied der groote rivieren in hun bezit te krijgen. Evenmin als de Merovingers dachten zij er aan den Rijn als grens te kiezen of zich tevreden te stellen met het bezit van een deel der delta.

Toen het Frankische rijk volgens het verdrag van Verdun in 843 in drieën gedeeld werd, diende de Rijn als grens bij den Elzas en een klein stuk benoorden Bingen. Ook nu zag men in, dat het deltagebied niet doorgesneden moest worden;

het werd bij het middenrijk ingedeeld, dat aan zee grensde van de Schelde tot aan den Wezer. Dit kwam in 925 aan het Oost-Frankische rijk, waaruit het Duitsche Rijk is gegroeid. De lage landen hebben zich hiervan weer los weten te maken in tijden van minder sterk centraal gezag en zij konden dit gemakkelijk doen door hun ligging in een uithoek en hun ontoegankelijkheid. Men denke aan graaf Dirk III, die een keizerlijk leger tot den terugtocht kon dwingen.

Het is duidelijk, dat in oude tijden al het geheele deltagebied als bijeenbehoorende werd beschouwd. Ergens in Vlaanderen moest de grens loopen. Tusschen West- en Oost-Frankenland werd zij getrokken langs de Schelde bezuiden Gent en van deze plaats af recht naar het Noorden tot het Zeeuwsche water en vandaar Westelijk langs de kust. Door de geleidelijke vereeniging der Nederlandsche gewesten in de latere Middeleeuwen is deze grenslijn te niet gedaan; zij had ook geen bepaalde reden van bestaan en had evengoed meer naar het Westen gelegd kunnen worden. Naar het Oosten waren de lage landen over flinke afstanden duidelijk begrensd door de ondoortrekbare hoogveenmoerassen, welker ligging nu nog op elke grondsoortenkaart van Nederland terug te vinden is. Naar dien kant konden zij zich dan ook gemakkelijk van politieken invloed bevrijden en zij deden dit.

De strijd tegen de zich uitbreidende wereldlijke macht van het bisdom Utrecht behoort hierbij. De bisschop werd in de 11de eeuw de machtigste leenman en was op weg om onder de opperhoogheid van den Keizer Noord-Nederland tot een geheel samen te voegen. Deze schonk bij voorkeur landen aan een bisschop, die immers geen dynastie kon stichten en zijn eenige betrouwbare vazal werd. Zoo zien we in genoemde eeuw den bisschop van Utrecht beleend met Neder- en Oversticht, Drente, Groningen, Ooster- en Westergoo, Twente en zelfs met Holland. Dit wil niet zeggen, dat de bisschop in al deze gebieden heer en meester was. Voornamelijk Holland en Friesland verzetten zich tegen den

door den Keizer opgelegden heer. Zij voelden dezen machtswil als een vreemden. De Bisschop miste zelf de kracht om tot de vorming van één rijk te dwingen en ontbeerde den noodigen steun van buiten, die hem moest helpen. De Duitsche Keizers hebben hun wil hier niet kunnen doorzetten. Friesland behield de vrijheid; Holland drong als inlandsche macht het Sticht terug; Gelre sneed het bisschoppelijk gezag in tweeën door er de Veluwe aan te onttrekken. De stad Groningen en de welvarende IJselsteden gedroegen zich steeds onafhankelijker. Hun verzet en wil tot eigen macht gold door middel van den bisschop de macht van den Keizer van het Heilige Roomsche Rijk, dien men hier niet wenschte.

De Noordelijke Nederlanden maakten deel uit van het Oost-Frankische rijk, maar weldra slechts formeel. Karel V heeft door het verdrag van Augsburg in 1548 nog getracht den band met zijn Keizerrijk te verstevigen. Zijn Nederlandsche onderdanen hebben dit gevoeld als een naar hun opvatting zinlooze formaliteit; wanneer de Keizer hen werkelijk aan het Duitsche Rijk had willen binden, zouden zij hun medewerking botweg geweigerd hebben. Hiermee is lang niet alles gezegd over de verhouding tot het Duitsche Rijk; wij zullen aan dit onderwerp een afzonderlijk hoofdstuk wijden.

De Nederlandsche gewesten voelden, dat er in het Oosten ergens een grens was. Waar deze precies moest loopen, maakten de diverse gebeurtenissen uit, die elkaar in den loop der eeuwen opvolgden. Zij bleef, ofschoon de economische belangen bij het achterland toenamen. Deze doorbraken ook niet de moerasgrenzen, want de weg naar het achterland loopt langs de kust in het Noorden en over den Rijn; de doorgang n tusschen de hooge venen leidden niet naar belangrijke gebieden. In het Zuiden bestond geen strook, die van nature beïnvloeding zoo afsloot als in het Oosten. De grenzen, die Nederland daar gekregen heeft, zijn alleen aan occasioneele machtsverhoudingen te danken; ze zijn een gevolg

van oorlogvoering en hadden anders kunnen worden, wanneer de legers van beide partijen andere getalsterkten hadden gehad en de Nederlanders werkelijke expansiezucht naar de landzijde gekend hadden. Van de zeventien gewesten lagen de Zuidelijkste in een overgangsgebied, dat geen bepaald zelfstandig karakter had en waar alleen andere factoren dan geographische van belang waren. Het was dus gemakkelijker denkbaar, dat een macht van het Zuiden uit opdrong dan van het Oosten; eveneens was een opdringen van de kern uit naar het Oosten niet spoedig te verwachten, naar het Zuiden daarentegen wel.

Bij een delta kunnen we de volgende mogelijkheden voor expansie zien: 1. die van het achterland naar de kust en omgekeerd; 2. die langs de kust de delta in; 3. die van de delta uit naar weerszijden langs de kust; 4. van de zee uit het land in; 5. van het land uit over zee.

De expansie van het achterland naar de kust bespraken wij reeds summier in het begin van dit hoofdstuk. Van Oostelijke richting uit komt zij niet voor verdere behandeling in dit deel van ons boek in aanmerking. De Nederlanders konden zich ondanks tijdelijke invasies aan die zijde handhaven. Zij hebben het ook zelden geambieerd om aan dien kant buiten hun structuurgrenzen uit te dijen, hoewel Oost-Friesland en het Kleefsche nog als bij de lage landen behoorende gevoeld konden worden. Er zijn wel tendenzen in die richting aan te wijzen. In Emden en Leerort zijn in 1611 Staatsche garnizoenen gelegd om de rust te herstellen en te handhaven tegen den graaf. Langs den Rijn heeft de Republiek verscheidene vestingen bezet. In Lingen (aan de Eems gelegen ter hoogte van de Overijselsche Vecht) heeft Maurits in 1597 Staatsch garnizoen gelegd.

Expansie van het Zuiden uit langs de kust (als breede strook land gedacht) naar de delta laat zich eerder denken, omdat - zooals gezegd - daar niet zoo'n duidelijke afbakening te geven is. Nemen we deze kuststrook zoo wijd, dat de uit

het Zuiden komende drie rivieren er bij inbegrepen zijn, dan krijgen we de invalspoorten, waarlangs Romeinen, Karolingers, Bourgondiërs en Franschen zijn binnengedrongen. De eersten verdwenen vooral door interne moeilijkheden. Te voren hadden zij al den bijzonderen aard ondervonden van een deltagebied, dat tegelijk hoekland was, tijdens den opstand onder Claudius Civilis, die in Zuidelijke richting tot voorbij Trier doorwerkte. Toen was het Zuiden de uitvalspoort. De Karolingers drongen evenals de Romeinen van het Zuiden uit op. De Frankische gewoonte om aan elken zoon een gelijk erfdeel te geven spleet het Zuidelijk deel der Nederlanden in tweeën. De opkomst der kleine vorsten, die het elders uitgeoefende oppergezag negeerden, verdeelde het land in vele stukken. Toen begon het aaneengroeien door erfenis, bij tijd en wijle aangevuld door geweld. De Bourgondiërs - uitheemsch door hun oorsprong en stamland - waren in beide opzichten het gelukkigst en wonnen het pleit. Zij verloren hun Zuidelijkste (Fransche) gebieden tegelijk met hun laatsten mannelijken telg en gaven hierdoor aan Karel V de gelegenheid om met de inlijving van de laatste nog zelfstandige Noordelijke gewesten een Nederlandsch rijk te vormen. Ook ditmaal was de expansie uit het Zuiden opgedrongen. Lodewijk XIV en Napoleon kwamen uit dezelfde richting. De eerste slaagde er in eenige strooken in het Zuiden definitief bij zijn rijk te voegen en tijdelijk tot in het hart van het waterland door te dringen. Afstand van alle gebied bezuiden Rijn en Lek eischte volgens het concept-tractaat van Heeswijk Lodewijk in 1672 voor zichzelf; de heerschappij over de riviermonden voor Engeland; Delfzijl en het Oosten van het graafschap Zutphen voor Munster en Keulen. Met dezen koning werden de woorden ‘Gallia amica non vicinus’ tastbaar duidelijk. Nà hem wenschte de Republiek een barrière in de Zuidelijke Nederlanden om Frankrijk op een afstand te houden. Tijdens den Spaanschen Successieoorlog al eischte zij deze (1706

en 1709) en wel zoo uitgebreid, dat Zuid-Nederland practisch volledig onder de heerschappij der Republiek zou vallen. Het Nederlandsch-Engelsch tractaat van Barrière en Garantie van 1709 gaf ons niet het burgerlijk bestuur, geen volkomen verlegging der grenzen naar het Zuiden, wel militaire en economische voogdij. Dit is het product geweest van een oorlogstoestand, toen wij het Zuiden grootendeels bezet hielden en poogden een vereeniging te forceeren met België als wingewest, zooals Staats-Brabant was, niet een stap naar de vorming van één groote natie. Het is goed, dat dit tractaat nimmer tot uitvoering kwam.

De Zeven Provinciën van het Noorden waren sinds den grooten aanval door Lodewijk XIV op hun hoede. Zij waren eerst, na tachtig jaren strijd, tevreden geweest met wat zij hadden, ofschoon de verkregen resultaten om geen enkele reden tot tevredenheid behoefden te stemmen. Nu beseften zij, dat hun belangen niet aan Maas of Rijn verdedigd moesten worden, maar aan de grens van de Zuidelijkste der 17 Gewesten. Zoo voelden het ook de groote mogendheden, die op het Weener Congres de samenvoeging van Noord- en Zuid-Nederland noodzakelijk oordeelden. De Franschen van hun kant beseften, dat zij aan hun Noordgrens open lagen en aan die zijde het meest kwetsbaar waren. De moderne tijd heeft hun dit nog tweemaal gevoelig bewezen. Nederland en de andere mogendheden wisten, dat er daarom altijd pogingen te wachten waren om zich aan die zijde veilig te stellen. Op deze beveiliging was de tweede helft van den Tachtigjarigen Oorlog gericht, die dus rechtstreeks tegen Spanje, doch indirect reeds tegen Lodewijk XIV en Napoleon ging. Van dit standpunt uit bezien is het wonderlijk, dat de Republiek in 1635 een verbond met Frankrijk sloot, dat ten doel had samen Spanje te bestrijden in de Zuidelijke Nederlanden. Ware het volledig uitgevoerd, dan was er een verdeeling van het Zuiden tusschen beide mogendheden uit voortgekomen. In gedeeltelijke uitvoering bezorgde het

beiden landen een strook en liet een (te zwakken) bufferstaat bestaan. Wij toonden dit pas goed te beseffen, toen wij in 1715 het barrière-tractaat sloten. Door Spanje's macht te zeer af te breken hadden wij ons een andere dreiging geschapen. Aan den anderen kant moeten wij wel bedenken, dat het samengaan ten doel had gelegenheid te krijgen om vestingen bezuiden de groote rivieren te veroveren om voorposten langs Maas en Schelde te vestigen; deze politiek ging uit van de gezonde overtuiging, dat de rivieren voor de Republiek niet de grens mochten zijn; om geographische en politieke redenen moest deze verder liggen. De kooplieden van de Republiek wenschten geen samensmelting van Noord en Zuid. Zij vreesden de consequentie: de openstelling van de Schelde. In 1789 stonden daarom de Hollanders afwijzend tegenover den Brabantschen opstand onder Van der Noot; zij wenschten geen zelfstandigheid van en geen nauwen band met den nabuur. Twee eeuwen lang heeft de egoïstische Hollandsche koopmanspolitiek den Zuidelijken broeder niet willen kennen, wel willen knechten. Dit egoïsme zag niet, dat samengaan met een zelfstandig 'België' het minste was, wat men kon doen om de verdwenen barrière te vervangen. Door dit niet te doen vervreemdde het Noorden de Belgen verder van zich en gaf den Franschen gelegenheid beide landen successievelijk te overmeesteren. De Schelde ging toch open! De Bataafsche Republiek stond Zeeuwsch-Vlaanderen en het Limburgsche gebied af. Napoleon lijfde eerst Walcheren in (1809), daarna het land tot den Rijn (1810) en snel daarop alles. Nederland was voor hem zóó belangrijk in den strijd tegen Engeland, dat hij niet anders kon doen. Duitschland had ons land precies zoo noodig in den grooten strijd tegen de Anglo-Amerikaansche macht.

De grenzen van Nederland, zooals zij eeuwen lang geweest zijn, inspireerden weinig tot verlangen naar expansie. Waar deze verlangens wel tot uiting kwamen, volgden zij de logische lijnen: de kust en de groote rivieren. In den Tachtig-

jarigen Oorlog achtte men ‘den tuin der Nederlanden’ gesloten, toen in 1597 alle vestingen in het Oosten veroverd waren. Daarna volgde echter nog de bezetting van vestingen den Rijn opwaarts, langs de Maas en in Zeeuwsch-Vlaanderen en in Oost-Friesland. De rivieren èn de kust waren dus de lijnen voor expansie. Wij zullen dit hierna nog uitwerken.

Van de zee uit kwamen de Noormannen. Voor hen waren de rivieren de invalspoorten. Zij voeren ze op tot diep in het land. Was het hun bedoeling geweest werkelijke veroveringen te maken, dan waren ze in het voordeel gekomen, omdat de verbindingswegen in het moerasland in hun macht kwamen. In zulk een geval zou de kern van de delta het uitgangspunt voor een expansie geworden zijn over de rivieren naar het achterland en langs de kust naar beide zijden.

Het schijnt niet in den aard van het Nederlandsche volk te liggen om naar verschuiving der grenzen landinwaarts te streven. Wij zullen niet trachten uit te maken, of de vredelievende trek, die hieraan ten grondslag ligt, verklaard moet worden uit aanleg of wel uit gebrek aan macht of nog uit angst om in conflicten te worden betrokken. Het laatste schijnt zeer zeker een niet te verwaarloozen factor. De Republiek toonde zich echter niet onbevredigd met de verkregen grenzen en het Koninkrijk, vrij wat opgelucht na het verlies van België. Annexatie-neigingen kweekte de Nederlandsche staat vóór dezen oorlog nimmer en de volbloed Dietschers, die overhaast Vlaanderen bij ons wenschten in te lijven (zonder te bedenken, dat zij de rest van België dan aan de Franschen in handen stopten), vonden slechts bij kleine groepen gehoor. De Dietsche gedachte kon wel menigeen terecht sympathiek zijn in den vorm, die den nadruk legde op de taal- en cultuurverwantschap en hoopte, dat ooit nog eens een inniger contact in Groot-Nederlandsch verband mogelijk zal zijn.

Dat die vredelievende Nederlander de grenzen van zijn mogelijkheden kent en te practisch is om ongewenschte verlangens te koesteren, maar uit zijn slof schiet, zoodra de

kans zich voordoet, toont de behandeling van ons vijfde punt: de expansie van het land uit naar overzee. Tal van landen zijn in dit opzicht agressief geweest. In Europa zien wij de voorbeelden van verovering aan de overzijde: de Noormannen in Engeland en Normandië, de Normandiërs in Engeland, de Engelschen in Frankrijk, de Denen in Zweden, de Zweden in Duitschland, de Franschen en Spanjaarden in Noord-Afrika. Behalve bij de beide laatste veroveringen bleek het bezit aan beide kanten van de zee tegelijk op den duur niet te handhaven. We zeiden het in het vorige hoofdstuk al, dat bezit van een tegenoverliggende kust een overmacht, een kolonieverhouding veronderstelt en anders niet duurzaam is. Bij Phoeniciërs, Grieken en Romeinen is dit al te constateeren. Deze kolonieverhouding is overigens ook niet voor alle eeuwen, wanneer de bewoners van het moederland emigreeren en de kolonie economisch en cultureel tot ontwikkeling brengen. Men denke aan den Vrijheidsoorlog der U.S.A., aan de Dominions van Engeland, aan Latijnsch Amerika.

De Nederlanders hadden in hun handel een prikkel om over zee gebied te verwerven. Het ging bij hen niet om uitzetting van politieke macht zooals bij de expansies in Europa, hierboven genoemd. Hun uitgangspunt was het economisch belang. De Nederlandsche bezittingen vóór de Fransche Revolutie waren van de Oost- en Westindische Compagnieën. De V.O.I.C. was begonnen met handel te drijven en had de noodzaak ingezien om vaste punten in bezit te nemen. Zij wilde niet meer veroveren dan strikt noodig was om monopolies te handhaven, concurrenten te weren en verbindingen te beheerschen. Tegen haar zin werd zij een mogendheid, die over uitgestrekte gebieden souverein was en een troepenmacht en oorlogsvloot moest onderhouden, die kapitaal vergde en dividenden drukte. Haar Westindische zuster was wel een agressieve. Zij was van huis uit kaper en vechtinstrument, zij was het verlengstuk der vaderlandsche marine. Toch is zij gaan veroveren en koloni-

seeren, doch met mate, want zij wilde wel den vijand in zijn overzeesche bezittingen schade berokkenen, maar niet veel geld in dergelijke ondernemingen steken, want directe winst was haar aangenamer dan de vaste rente, die een kolonie misschien later zou opbrengen. De Westindische is de Compagnie, die de brandbrieven van Johan Maurits terzijde legde en Brazilië onbekommerd weer verloren deed gaan. In de Republiek was de koopman veroveraar, omdat en zoolang zijn beurs er dadelijk baat bij vond. De Nederlandsche expansie overzee is voortgekomen uit motieven van economischen aard, niet uit noodzaak om overtollig menschenmateriaal elders onder te brengen.

In het naar het Oosten duidelijk begrensde en naar het Zuiden vager aan te duiden gebied wonen 'Nederlanders'. De anthropologen hebben dezen naar hun afstamming onderzocht en geconcludeerd, dat wij hier te maken hebben met het Noordsche en het Alpiene ras. Dit laatste onderscheidt zich van het eerste door de dadelijk zichtbare kenmerken: een korten ronden schedel (brachycephaal), donker haar, bruine oogen en matige lichaamslengte, terwijl het Noordsche ras als kenmerken heeft: langen schedel (dolichocephaal), blond haar, blauwe oogen en een flinke lichaamslengte. Twintig eeuwen geleden woonden stammen van het Alpiene ras ten Zuiden van de lijn Schelde - Maastricht en beoosten de Maas; ten Noorden van die lijn trof men het Noordsche ras aan. De Alpienen zijn uit het Zuiden gekomen circa 300 v. Chr. en volgden de groote rivieren bij hun zoeken naar nieuwe woonplaatsen. Zij volgden dus de wegen, die het meest aangewezen waren om de delta geleidelijk te bezetten. Men neemt aan, dat zij Kelten waren; sporen van hun nederzettingen zijn tot in Friesland gevonden. Zij werden omstreeks het begin onzer jaartelling in hun opdringen gestuit door stammen van Noordsch ras, die hen terugjoegen en gedeeltelijk in zich opnamen.

Uit Noordelijke richting langs de kust, die eertijds niet door

breede zeegaten doorbroken werd, kwam dit Noordsche ras opzetten. Het drong tot in Zeeland door en wordt aangeduid met den naam Friezen. Bij een volgende verschuiving drong in Noord-Nederland de stam der Saksen van het Oosten uit binnen; deze stam was niet zuiver Noordsch meer, doch eenigermate vermengd met vreemde elementen. In het midden en Zuiden vinden wij bij het begin der Middeleeuwen stammen, die men als Franken pleegt aan te duiden en die van Noordschen oorsprong, maar sterk vermengd schijnen met Alpiene resten.

In den loop der eeuwen zijn de scheidingen tusschen de drie stammen vervaagd. De oude boerderijtypen toonen evenwel nu nog duidelijk, waar eertijds de stammen hun woongebied hadden. De dialecten geven dezelfde driedeeling te zien als de boerenhuizen. Een taal neemt echter gemakkelijker vreemde elementen op en ontwikkelt zich vlotter dan een bouwtrant ten plattelande. De dialecten vloeien in elkaar over en de grenzen vervagen evenzeer als die tusschen de stammen. Het eene dialect kan echter het andere overheerschen, onafhankelijk van het ras. Zoo is in Nederland het Friesch-Frankische van Holland zich gaan ontwikkelen tot de voertaal voor het geheele land en het ‘algemeen beschaafd’ geworden.

De vermenging der stammen heeft vooral plaatsgevonden na het einde der Middeleeuwen, toen het Westen van het land tot welvaart geraakte en voor nijverheid en handel menschen te kort kwam. Aanteeken- en trouwregisters wijzen bij vluchtig doorbladeren al aan, dat de Westelijke steden hun groei voor een groot deel dankten aan toevloed uit de Rijnprovincie en Westfalen. Ook in dorpsregisters komt de ‘Jongman’ uit armoedige Oostelijke streken vaak voor; naar het Hollandsch-Utrechtsche platteland kwamen velen uit het hertogdom Kleef en het Sticht Munster. Uit Zuid-Nederland is tijdens Parma's succesvolle jaren een stroom van politieke vluchtelingen naar het Noorden gekomen.

Hun aantal lijkt mij veel geringer dan dat van hen, die uit het Oosten kwamen. De eersten waren vooral kooplieden, die terecht vreesden voor ondergang van hun zaken; de anderen stamden uit streken, die altijd een mager bestaan schonken en eeuwen achtereen landverhuizers opleverden.

Echte emigranten, dat wil zeggen menschen uit streken, die volledig 'buitenland' moeten heeten, zijn hier nooit in bijzonder grooten getale gevestigd. Hiertoe behooren de Spaansche en Portugeesche Joden en de Hugenoten. Dezen zijn in economisch opzicht uiterst belangrijk, maar beteekenen uit racistisch oogpunt niet veel; zij konden de samenstelling der bevolking van Nederland niet noemenswaard beïnvloeden. De hier gevestigde Joden van Duitsche en Poolsche herkomst konden dit door hun grooter aantal wel, hetgeen de homogeniteit der bevolking zonder twijfel niet ten goede kwam. De toevloed van Duitschers van meer of minder zuiver Noordsche herkomst kon daarentegen gemakkelijk verwerkt worden. Rassologisch is het verschil te gering om storend te zijn en de immigratie verliep geleidelijk genoeg om assimilatie in de tweede generatie als regel mogelijk te maken. Het getal der immigranten uit Duitschland is in de 19de en 20ste eeuw aanzienlijk geworden. Om redenen van economischen aard was er een onophoudelijke stroom naar het 'rijke Holland', af en toe versterkt door politieke oorzaken, bijvoorbeeld de inlijving van Hannover bij Pruisen (1866) en de verandering van regime in het Rijk (1933).

De gesproken en geschreven taal ontwikkelt zich en ondergaat bovendien invloeden van buiten. Van die der Kelten is hier nauwelijks iets overgebleven. De Nederlandsche taal is Germaansch en heeft zich in deze taalgemeenschap een eigen plaats verworven. In dit Nederlandsch zitten van oorsprong Latijnsche woorden, dateerend van den tijd der Romeinsche overheersching en uit de eeuwen, waarin het Latijn door kerk en wetenschap werd gebruikt met uitsluiting van de moedertaal. Nog meer invloed heeft het

Fransch gehad, omdat het de hof- en cultuurtaal was. In den riddertijd en in de 18de eeuw was Frankrijk het voorbeeld voor den beschaafden mensch, die de taal van dit land als zijn tweede moedertaal beschouwde en het vaak minderwaardig vond zijn eigen Nederduitsch te spreken. Het ontbrak niet aan verzet hiertegen. In de Noordelijke gewesten bleef het Fransch tot 'deftige' kringen beperkt, maar heeft toch onze vocabulaire met tallooze woorden vermeerderd. In het Zuiden is het algemeener geweest. In Zuid-Limburg was nog in de 19de eeuw Fransch in sommige kringen geliefd; in Vlaanderen was het bezig de eigen taal te verknoeien, toen eindelijk de voorvechters van het Vlaamsch hun strijd begonnen. De invloed van het Fransch is gunstig geweest in zooverre het onzen aanvankelijk wat gebrekkigen woordenschat heeft verrijkt, maar was nadeelig voor de vorming van het algemeen beschaafd. Zoolang de kringen der ontwikkelden Fransch spraken (en bovendien kerk en wetenschap Latijn schreven), kon moeilijk een der dialecten zich opwerken tot algemeen bruikbare voertaal.

Men spreekt van het Middelnederlandsch, maar kan hiermee geen uniforme spreek- en schrijftaal aanwijzen. In de late Middeleeuwen begint deze te komen. Eerst schrijft elkeen min of meer zijn eigen dialect, dan gaat het Vlaamsch-Brabantsch overheerschen. De geleidelijke vereeniging der Nederlandsche gewesten brengt meer onderling contact en de centralisatie van het bestuur onder de Bourgondiërs leiding van bovenaf. De verbetering in het verkeer, het optreden der rederijkers, die naar meer rijmwoorden zoeken, vooral echter het gedrukte woord en het onderwijs stuwden in de richting van eenheid van taal. Het Vlaamsch-Brabantsch kreeg omstreeks 1600 nog een kans, toen vluchtelingen uit het Zuiden hier kwamen. Daarop deed zich echter het overwicht van Holland voelen. Het Brabantsch werd gevoeld als een dialect en het Hollandsch als de te gebruiken taal. De spraakkunst van Spieghel ging uit van de overtuiging,

dat in Holland het zuivere Nederlandsch gesproken werd. Van denzelfden opzet ging Hooft uit bij zijn taalzuivering. De Hollandsche drukpers heeft onopzettelijk ijverig meegeholpen om de verschillen te nivelleeren door zich een bijna onaangetast monopolie te veroveren. Het meest is de Statenbijbel het fundament voor een algemeene Nederlandsche taal geworden; deze algemeen gelezen uitgave heeft ieders woordenkeus en zinsbouw beïnvloed. Populaire werken als die van Cats werkten in dezelfde richting.

De genoemde factoren deden een Nederlandsche taal ontstaan, die op den duur algemeen werd geschreven en door beschaafde lieden ook in huiselijken omgang gesproken, dus niet alleen gebruikt als interlocale voertaal. Het gewone lagere-school-onderwijs, de kranten, radio, populaire boeken, zorgen er in meer moderne tijden voor, dat in alle rangen het algemeen beschaafd zoo gewoon wordt, dat opzettelijke actie nu noodig is geworden om dialecten voor uitsterven te behoeden. De nivelleerende werking van het frequente mondelinge en schriftelijke contact is inderdaad zoodanig, dat binnen de grenzen van Nederland een absolute homogeniteit dreigt te ontstaan. Wij achtten eenheid van taal op zijn minst gewenscht voor de vorming van een natie, maar behoeven deze niet zoover te drijven, dat alle schakeering teloor gaat, waarmee het verlies grooter is dan de winst.

We kunnen er zeker overtuigd van zijn, dat er binnen onze grenzen voldoende eenheid van taal en ras bestaat. Dit brengt niet mee, dat staats- en taalgrenzen van Nederland elkaar dekken. Ons land heeft geen minderheden binnen de grenzen, maar wel daarbuiten. Die zijn te vinden in de streken, welke geographisch niet sterk zijn afgescheiden, maar door hun politieke afzondering van Nederland te weinig contact hebben gehad om het hier overheerschende Friesch-Frankisch over te nemen. In Zuid-Nederland bleef het Vlaamsch-Brabantsch de spreektaal, die voor schriftelijk gebruik zich wel aanvulde uit en aanpaste aan het Noord-Nederlandsch

sinds in de 19de en 20ste eeuw de cultureele band tusschen Noord en Zuid werd aangehaald en als een noodzakelijkheid gevoeld. Hier hielp de Vlaamsche taalstrijd, het verzet tegen de Waalsche overheersching, geducht aan mee, omdat het noodig was een ruggesteun te zoeken. Het armtierig geworden Vlaamsch-Brabantsch kon zich ter verbetering alleen op het Noorden inspireeren. Dit gold niet voor de kleine stukken in het Oosten, die ik reken als geographisch tot het Nederlandsche gebied te behooren, namelijk het Emdensche, het voormalig graafschap Bentheim, dat langs de Overijselsche Vecht in het Nederlandsche gebied inspringt, en het Kleefsche. Deze behoorden tot het Keizerrijk, waarin het Hoogduitsch de voertaal werd. De in genoemde streken gesproken taal moet oorspronkelijk gelijk geweest zijn aan die van de aangrenzende Westelijker gelegen gebieden, want zij vormen in de gegeven volgorde juist de invalspoorten respectievelijk voor Friezen, Saksen en Franken. Deze gelijkheid bestond inderdaad tot in recenten tijd en is nog niet geheel verdwenen.

Nederland geographisch en Nederland naar taal en stam zijn grooter dan Nederland als staat. Nederland naar den godsdienst is verdeeld. Zuid en Zuid-Oost passen niet bij Noord-West. De verschillen werden hevig genoeg gevoeld om de vorming van een natie te belemmeren. De godsdienstige opvatting is voor den geloovige een dusdanig fundamenteel element voor zijn denken, dat hij over hieruit voortkomende bezwaren niet licht heen stapt. De pogingen van Willem van Oranje om alle Nederlandsche gewesten in één staat onder te brengen leden hierop schipbreuk. Tegenover de Calvinistische partij stond de Katholieke van Aerschot. Slechts oogenblikkelijk hevig dreigend gevaar kon de verschillen tijdelijk naar het tweede plan dringen. En toch bleef de tegenstelling te sterk; de Pacificatie van Gent legde immers juist den nadruk op dat wat scheidde: beide deelen handhaafden hun eigen godsdienst als den heerschenden en

elk bleef vijandig staan tegenover de religie van den ander. Het Katholicisme van het Zuiden heeft dit naar Spaansche zijde teruggevoerd; het Calvinisme van het Noorden heeft bij de opstandige gewesten de kracht tot volhouden onschatbaar vergroot.

Heb verschil in godsdienst heeft Noord- en Zuid-Nederland van elkaar gescheiden en de vorming van één groote natie verhinderd. De onderhandelingen tusschen Den Haag en Brussel in 1632 en 1633 gevoerd openbaarden een niet geringe neiging van het Zuiden om tot een accoord te komen met het Noorden, maar het verschil in religie bleek weer het groote bezwaar. Het heeft ook in de Republiek storend gewerkt, met name op de verhouding tot het Katholieke Brabant en Limburg, gewesten, die bovendien door het oppermachtige Holland om politieke redenen onmondig gehouden werden. Dergelijke tegenstellingen kunnen de eenheid ernstig schaden, wanneer zij acuut worden en door politieke meeningsverschillen gerugsteund. Men denke aan den Leicesterschen tijd, toen het om de machtspositie van Holland ging en aan het Bestand, waarin de twist over de praedestinatie het bestaan der Unie in gevaar bracht, omdat Holland zich tegen een landelijke synode verzette, de steden machtigde om waardgelders in dienst te nemen en den garnizoenscommandanten beval alleen bevelen van hun gewestelijke regeering te gehoorzamen. Door de Scherpe Resolutie dreigde een burgeroorlog. Het is alles nog goed afgeloopen en de tegenstellingen verzwakten. Geleidelijk ontstond er verdraagzaamheid, ook jegens de Katholieke meerderheid, omdat deze vaderlands voelde, niet naar Spaansche heerschappij bleek terug te verlangen en zich schikte in de uitsluiting uit alle ambten, omdat zij in bloeiende handel en nijverheid ruim voldoende bezigheid en verdiensten vond.

De felheid der tegenstelling kan evenredig zijn aan de vrees voor invloed van dissenters. Hieraan moet ten deele de bekrompen houding van het Noorden geweten worden, toen

het in 1815 met de voormalige Oostenrijksche Nederlanden vergroot werd; het Noorden voelde dit feit tenminste als een vergrooting van het eigen gebied en niet als de vereeniging met een broedervolk. Aan beide kanten was er een wantrouwen, dat stoelde op de gebeurtenissen in de dagen der Pacificatie van Gent; beide deelen stonden vreemd tegenover elkaar, als broers, die volkomen van elkander gescheiden zijn opgegroeid in elkaar vijandige milieus. Het plotseling onder één dak brengen was het onverstandigste, wat men hun kon aandoen. Zij moesten tijd hebben om het gemeenschappelijke in hun afstamming en aard terug te vinden, éér zij in nauw dagelijksch contact met elkaar werden gebracht. In de vijftien jaren der vereeniging is meer kwaad dan goed gedaan, want in de sfeer van wantrouwen bezon ieder zich op de eigen secundaire eigenschappen; het Noorden, dat het meest en snelst den eigen weg had begaan, deed dit in zijn bekrompenheid het ergst. Dit heeft toen de vorming van een groote Nederlandsche natie, aansluitend bij de vereeniging onder Karel V, onmogelijk gemaakt. Sindsdien is in België door Vlaanderens ontwaken de Vlaamsch-Waalsche tegenstelling levendig geworden, die een cultureele toenadering van Vlaanderen tot Noord-Nederland ten gevolge heeft en alsnog de beste kansen biedt om een Nederlandsche natie te vormen, die een grooteren omvang heeft dan Rijks-Nederland. Hiervoor is niet strikt vereischt, dat het Vlaamsche volk ook tot het Nederlandsche volk gaat behooren, dat wil zeggen binnen de politieke grenzen getrokken wordt. De kloof, door drie eeuwen scheiding ontstaan, is niet zóó diep, dat dit onmogelijk geacht moet worden.

De staatsgrens werd tijdens de Republiek in het Oosten duidelijk een cultuurgrens. In het Zuiden vormden Staats-Brabant en -Limburg een grensstrook, die bij het Noorden achterbleef en bewust achtergehouden werd. De Zeven Provinciën en Drente stonden niet op gelijk niveau, maar gingen zich in hun gemeenschappelijke eigenschappen steeds

meer onderscheiden van het land aan de andere zijde der grenzen. Politiek vormden zij een eenheid naar buiten, naar binnen ontbrak heel wat aan deze eenheid. De meest federalistisch gezinden waagden het zelfs te spreken van ‘landen’, die zich gezamenlijk verdedigden en daartoe een Unie hadden gesloten, maar verder niets aan elkaar verplicht waren. Deze particularisten zetten de traditie der Middeleeuwen voort, van den tijd waarin de gewesten afzonderlijke graafschappen en hertogdommen waren, elk naar hun eigen rechten en privileges bestuurd door een landsheer, die toevallig ook heer van een naburig gewest kon zijn. Het politieke belang, dat de Zeven Provinciën bijeenhield, was de strijd tegen Spanje, daarna afwisselend die tegen Engeland en Frankrijk. De Unie van 1579 had dadelijk het ideaal der vrijheid en als centrale bindende figuur Willem van Oranje. Op deze beide is de traditie gebouwd van trouw aan het Huis van Oranje en vrijheidsliefde, een traditie die zoodanig verankerd ligt, dat het Nederlandsche volk zich alleen reeds hierdoor een eenheid voelt.

Het particularisme tijdens de Republiek lijkt het bestaan van een volkseenheid uit te sluiten. Men bedenke echter, dat het regenten waren, die van ‘landen’ spraken en egoïstisch voor hun eigen macht opkwamen; centralisatie had het hun onmogelijk gemaakt hun eigen belangen den voorrang te geven boven die van het gemeenebest. De volksmassa miste dergelijke minderwaardige drijfveeren en voelde, voor zoover na te gaan, wèl voor grooter eenheid; bij het volk groeide en leefde de Oranje-traditie - ook in stadhouderlooze tijdperken - en in benauwde oogenblikken dwong telkens het volk om aan een Oranje de redding van het land toe te vertrouwen. Zoolang men van een Nederlandschen staat kan spreken, voelt het Nederlandsche volk zich homogeen om het Oranjehuis, dat vergroeid is met de werkelijke Nederlandsche belangen en deze vaak beter heeft gezien dan de Nederlanders zelf, die soms hun stam-, taal- en cultuur-

gemeenschap voorbijzagen om zich blind te staren op kleine onderlinge geschillen. Daarom heeft ten slotte de Oranjeliefde ook die deelen van den staat gepakt, die door de kortzichtigheid der regenten achtergesteld werden.

De bevolking van ons land heeft in den loop der eeuwen niet te klagen gehad over gebrek aan bestaansmogelijkheden. Door de voortreffelijke ligging van het land en den durf om alles aan te pakken zijn de bewoners tot een aanzienlijk hooger welvaartspeil gekomen dan die in het omgevende vasteland. De rust binnenslands heeft uiteraard sterk meegewerkt om dit te bereiken. De vele oorlogen konden het tegenovergestelde doen verwachten. Zij hebben juist de welvaart bevorderd, omdat zij stuk voor stuk de strekking hadden het evenwicht in Europa te bewaren en ons van allen druk te bevrijden; zij verhinderden ons in den dut te raken en zelfvoldaan bij de pakken te gaan zitten knikkebollen. Zij boden ons land de gelegenheid om een eigen weg te volgen en zich een bevoorrechte positie te veroveren.

Nederland is bij uitstek een staat, die aantoont dat welvaart niet op autarchisch streven moet steunen, wel op uitbuiten van alle levensmogelijkheden. Ons land zweeft al van de Middeleeuwen af op den rand van overbevolking. Toch is het nooit in de impasse geraakt, door steeds tijdig de geboden kansen aan te grijpen. Er is vruchtbaar land geschapen, waar eertijds water golfde, industrie gesticht met van elders aangevoerde grondstoffen, een wereldhandel gedreven, die de ligging van het land uitbuitte, een overzeesch rijk gevormd, dat de beste grondslag voor de welvaart werd. De heele wereld is voor Nederland een economische ruimte geworden, zonder staatkundig expansiedrang mee te brengen. In het bijzonder heeft Nederland belang gekregen bij het Duitsche achterland langs den Rijn. Wij hebben ons economisch hierop ingesteld en ons best gedaan het voordeel van de ligging aan den Rijnmond te exploiteeren. Dit leverde het gevaar op, dat omgekeerd Duitschland zich hier wilde nestelen. Daartegenover was aan-

DENEMARKEN
ZWEDEN
GR. BRITANNIË
POLEN
OOSTENRIJK
FRANKRIJK
Nederland tusschen
de mogendheden in 1701
grens van het Duitscherijk
Pruisisch gebied

gewezen een nauwer contact Nederland-België, dat onze Oosterburen niet wenschten. Beide landen zijn, naast de verwantschap, in vele opzichten economisch voor elkaar van groot belang; zij kunnen van elkanders specialiteiten profiteeren. België deed daarom vóór den Duitschen inval van 1940 voorstellen om voor de voorziening in allerlei behoeften samen te werken. Hiermee had een lotsverbondenheid kunnen ontstaan, die heel wat meer practische toenadering had gegeven dan het gepraat over handelspolitieke toenadering onder Willem III en Leopold II en over een defensief verbond omstreeks 1907.

Tusschen de groote Europeesche mogendheden is een zelfstandig bestaan van een Nederland van minstens zoo grooten omvang als sinds 1839 het geval was, noodzakelijk. Een deeling van ons territoir is een onding, toevoeging aan het gebied van een groote mogendheid een gevaar voor de anderen. De Nederlandsche gewesten onder Bourgondisch bewind - anti-Fransch, wijl Frankrijk Bourgondië als afgescheiden kroonleen terugwenschte - vormden voor niemand een bedreiging, zoolang het met niemand samenging, totdat zij aan de van elders reeds machtige Habsburgers kwamen. De strategische ligging der gewesten maakte, dat het geen mogendheid onverschillig kon zijn, onder wiens heerschappij of invloed zij stonden.

Een Nederland met zijn rijke hulpbronnen in de macht van Spanje beteekende een gevaar voor het ingesloten Frankrijk en tegelijk voor de zeemogendheid Engeland. Niet voor niets propageerden onze Staten hun vrijheidsoorlog als een vrijheidskrijg voor heel Europa; zij putten uit dit juiste argument het recht om steun te vragen tegen den overheerscher, die van hieruit zijn macht over heel Europa kon vestigen. Juist om het internationaal belang van een zelfstandig Nederland teekenden en garandeerden Frankrijk en Engeland het Bestand van 1609 mee en werden in 1647 de onderhandelingen te Munster in groot Europeesch verband gevoerd.

Engeland voelde in de tweede helft der 17de eeuw een opdringen van Frankrijk naar onze gewesten als een dreiging, die meer moest tellen dan de verwoede handelsnaijver tusschen de Britten en ons. De heele Engelsche politiek der dagen van Elisabeth was er al op gericht te zorgen, dat het hier geen machtigen overbuur zou krijgen; Karel II, die zich met Fransch geld liet omkoopen en met Lodewijk XIV het geheim tractaat van Dover sloot in 1670, miskende de vitale belangen van zijn land. Hij vergat, dat de Republiek Europeesche politiek voerde door eerst het Spaansche imperialisme te knakken en daarna het Fransche streven naar ongewenschte overmacht te dwarsboomen. Hij moest zeker in het belang van zijn land voorkomen, dat de Republiek machtig genoeg werd om op de zeeën te heerschen, maar mocht geen politiek voeren, die er een nog grootere macht voor in de plaats stelde. Elisabeth was de verstandigste, toen zij in de beginjaren van den opstand tegen Spanje precies zooveel hulp verleende als noodig was om Holland aan den gang te houden, maar niet zooveel dat het zich van haar los kon maken. Zij deed een prachtigen zet door de pandsteden Vlissingen en Den Briel, benevens het fort Rammekens te vragen; Jacobus I een even dommen, toen hij ze voor wat geld liet afkoopen. Elisabeths bedoeling was niet zoozeer Engelsch bezit op het vasteland te hebben en de Noordzee tot binnenzee te maken, zooals in de Middeleeuwen in Frankrijk, maar wel te voorkomen dat een ander er zich meester van maakte. Zij hield hiermee tevens de jonge Republiek onder contrôle, terwijl zij deze bovendien haar afhankelijkheid deed voelen door haar aanmaningen om de verstrekte subsidies terug te betalen. Achter deze politiek zat dus wel iets meer dan de befaamde zuinigheid der Engelsche koningin! Karel II begaf zich in gevaar, toen hij met Lodewijk pacteerde. Aan de gedachte der pandsteden bleef hij echter trouw. Hij zorgde er voor ten minste bij het verdrag van Dover Walcheren, Cadzand, Sluis, Goeree en Voorne te bedingen, de toegangen dus, die de uitvalspoorten tegen Engeland konden worden.

Deze Engelsche politiek was zoo voor de hand liggend, dat vóór hem de revolutionnaire Cromwell ze volgde. Diens optreden tegen onzen handel was specifiek Engelsch, zijn vastelandspolitiek eveneens, want hij bedong Duinkerken en vroeg Ostende, toen Frankrijk zich naar het Noorden wilde uitbreiden ten koste van de Zuidelijke Nederlanden.

Een Duitsche overheersching kan zoomin door Engeland als door Frankrijk geduld worden. Sinds het begin van onze jaartelling is de Rijndelta van het Oosten en Zuiden uit bedreigd; al dien tijd is zij elk acuut gevaar te boven gekomen, omdat degeen, die de Nederlanden onderwerpt, het evenwicht verstoort, zelf de reactie oproept en ons bondgenooten bezorgt, wanneer onze eigen kracht te kort schiet. De tweede helft der 17de eeuw is voor ons het meest leerrijk, omdat zij actie en reactie tastbaar toont. Nadien zijn de latente krachten met grootere tusschenpoozen tot uitbarsting gekomen; ze hebben hiermee bewezen nog immer te bestaan.

Van de drie ons omringende mogendheden zijn Frankrijk en Duitschland de twee, welker imperialistische neigingen Nederland in Europa te duchten heeft gehad, terwijl Engelands begeerigheid zich op het overzeesche gebied richtte. Engeland zag echter in, dat koloniaal bezit voor een klein land met zeer dichte bevolking in een wereld vol nationaal egoïsme noodzakelijk is, wil het zich kunnen handhaven. Tegenover Engeland waren dus geen speciale maatregelen noodig, zoolang dit het eigen belang begreep. Tegenover Frankrijk wel. Zoodra dit land zich niet meer bedreigd zag door de Spaansch-Habsburgsche macht, begon het van de verdeeldheid in Europa gebruik te maken en trachtte het de Zuidelijke Nederlanden in te lijven. De Republiek voelde het gevaar, dat wil zeggen stadhouder Willem III ging hiervan uit bij zijn groote Europeesche politiek; Engeland en de Keizer zagen het eveneens. Het verbond der Zeemogendheden van 1701 bevatte de afspraak, dat noch Engeland, noch Nederland de vestiging van Fransch gezag in de Zuidelijke Nederlanden zou toelaten.

De in den Spaanschen Successieoorlog verbonden mogendheden waren het er over eens, dat tusschen de Republiek en Frankrijk het Zuiden als een barrière moest blijven liggen. De oorlogen van Lodewijk XIV hebben ons ten slotte de barrière-steden bezorgd, die van Napoleon de vereeniging met België. Die veiligheidsstellingen verkregen wij door de medewerking van Engeland. In de 18de eeuw gunde dit land ons geen vereeniging met het Zuiden, uit vrees dat de handelsconcurrent te machtig zou worden, in de 19de eeuw bleek dit bezwaar vervallen; het werd weer gevoeld, toen koning Willem I de opleving teweegbracht. Nederland heeft beide kansen om zijn grenzen op de juiste plaats te beschermen weer laten glippen; het rekende op de deugdelijkheid van den bufferstaat, die onschadelijk, maar zwak was, overigens in handen van machtiger derden licht expansieneiging naar het Noorden kon gaan vertoonen, althans de heerschappij over den Scheldemond opeischen. Na de verovering door de Fransche revolutielegers gebeurde dit dan ook. En tevens eischte Frankrijk vestingen in Limburg, Brabant en Zeeland plus Arnhem en Gorinchem om hiermee de invalspoorten voor Engeland en Pruisen te bezetten.

Naar een dergelijke barrière in het Oosten heeft men nimmer zoo opzettelijk gestreefd. De reeds aangestipte bezettingen van Emden, Leerort, Lingen, Emmerik, Wesel, enz. waren tijdelijke en los van elkaar staande feiten, ofschoon niet zonder achtergrond. Het was de Republiek niet onverschillig, aan wie zij in het Oosten grensde. Zij volgde hier den goedkoopsten en eenvoudigsten weg door de zwaksten te steunen, de sterksten te hinderen. Zij wilde wel een scherm van machtelooze, kleine buren als bufferstaatjes, zooals de Zuidelijke Nederlanden een ongevaarlijken stootvanger vormden tegen Frankrijk en in de 19de eeuw het neutrale België een buffer werd. Door Oost-Friesland en door de Gulik-Kleefsche gebieden liepen de belangrijke verbindingen. Deze toegangen heeft de Republiek het meest bewaakt door steden

en troonpretendenten te steunen en zelfs garnizoenen te leggen. Deze politiek moest eindigen, toen Pruisen in beide gebieden de heerschappij kreeg. In den tijd, waarin de Republiek nog actief eigen politiek voerde, was de beveiliging in het Oosten eenvoudig. In den slappen tijd van stadhouder Willem V was het echter al zoover, dat Pruisen hier de wet kwam voorschrijven. Tot zoolang was Duitschland een ongevaarlijke verzameling van bijna zelfstandige deelen, waaronder genoeg vrienden scholen om ze alle met elkaar ongevaarlijk te achten.

Pruisen heeft in weinige jaren de tactiek van verdeelen en heerschen onmogelijk gemaakt. Het begon met Opper-Gelder, dat in 1713 aan Pruisen kwam; dit sloot aan bij Kleef, Mark en Ravensberg, sinds 1614 al aan de Hohenzollerns behoorende. Pruisen richtte zich nu op het verwerven van Gulik en Berg. In 1744 verkreeg het Oost-Friesland. Hiermee waren op twee principale punten de Nederlandsche randgebieden in vreemde handen geraakt. De Staatsche garnizoenen verdwenen uit Emden en Leerort. De Republiek legde het af tegen de doelbewuste expansie, waartegenover zij niets stelde dan zwakheid en vrees voor de ontwakende militaire en barsch doende monarchie. In den Franschen tijd streefden wij wel naar uitbreiding in het Oosten, ten einde de verliezen in het Zuiden te compenseeren. Wij dachten aan Oost-Friesland met Emden vooral, verder aan Bentheim, Munster en Wesel. Deze quaestie is in 1801, bij de onderhandelingen over den vrede van Amiens, ter tafel gekomen en men dacht aan Kleef en Zevenaar om daar de bocht in de grens af te snijden. Bij den vrede van Tilsit in 1807 is Oost-Friesland met Emden inderdaad als elfde departement aan ons land toegevoegd. Koning Willem I dacht meer aan uitbreiding langs den Rijn en wel met den linkeroever van de Moezel af, of althans vanaf Keulen; hij kwam dus terug op de idee van de rivier als grens. We zullen zien, dat ook Engelsche diplomaten met dergelijke ideeën rondliepen. De

Maasvestingen lagen inderdaad veel te veel open naar het Oosten. Deze verlangens stuitten af op de eischen van Pruisen om de losse bezittingen aan den Rijn te verbinden en te vergrooten tot een eigen bolwerk tegen Frankrijk. Nederland kreeg wel een doorloopende strook langs de Maas om Pruisen daar vandaan te houden. Oost-Friesland kwam aan Hannover. Het was nu definitief uit met de beveiliging aan de Oostelijke toegangspoorten door middel van verdeeldheid. Onze nationale politiek is altijd zoo bij uitstek economisch gericht geweest - behalve onder stadhouder Willem III - dat het nooit tot een vooruitziende staatkunde gekomen is. Wij vertrouwden in de laatste twee eeuwen op de voordeelen van onze positie tusschen de mogendheden en ons eigen vaste besluit om neutraal te zijn.

Met het bovenstaande hebben wij ons in het algemeen georiënteerd over de grenzen van Nederland. Het is onze bedoeling nu in de volgende hoofdstukken onderscheidene punten nader te beschouwen om een en ander verder uit te werken. Afwisselend volgen wij de groote tendenzen nauwkeuriger of bezien wij de totstandkoming der grenzen meer in detail. Ter wille van het juiste inzicht veroorloofden wij het ons om af en toe in dit hoofdstuk reeds op nader te bespreken feiten en tendenzen vooruit te loopen. Wij achtten het geen bezwaar om enkele aangestipte feiten op de vereischte plaats te hernoemen, ten einde steeds de strevingen op den voet te kunnen volgen.

III De kustlijn

Een in 1910 gedane opmeting gaf als uitkomst een totale grootte van Nederland van 40.828 km^2. Hiervan besloegen rivieren en meren van meer dan 75 ha oppervlakte 365.5 km^2; de Zuiderzee had 3550 km^2, waarvan na volledige uitvoering

van het drooglegginsplan 1450 km^2 IJselmeer overblijft en 2100 km^2 land wordt. De Waddenzee en de zeegaten nemen ook nog een aanzienlijk deel van ons territoir in. Na aftrek van al dit water en met inbegrip van de vier Zuiderzeepolders blijft er 34.700 km^2 land over. Bij het getal der totale grootte kan men een strook Noordzee tellen. De zeegrens loopt op drie mijl van de laagwaterlijn en ligt practisch op de lijn van 8 m diepte. De geheele oppervlakte van Nederland wordt hiermee 42.412 km^2.

Het tegenwoordig verloop van de kustlijn is een product van een geleidelijke ontwikkeling, die het meest bevredigend is geschetst door Dr P. Tesch. Bij het begin van het Holoceen of Alluvium, het tijdperk, waarin wij leven, liep de kust in dit deel van Europa heel anders dan nu. Dit kwam, doordat in de voorafgaande periode, het Pleistoceen of Diluvium; enorme hoeveelheden water in den vorm van ijs waren opgestapeld op de Noordelijke landen en, zooals bekend, met tusschenpoozen ook een deel van ons land bedekten. Hiermee was zooveel water aan de zee onttrokken, dat het niveau zestig meter lager was dan nu. Het Zuidelijk deel der Noordzee was een drooggeloopen laagvlakte, waarvan de kustlijn ongeveer van de Humber naar Kaap Skagen liep. Van een duinenstrook en zandbanken bij ons land was nog geen sprake; de jongste gronden (duinzand, veen en klei) moesten nog komen. Het punt, waar nu Amsterdam ligt, was 450 km van de kust verwijderd en lag circa 50 m boven zeeniveau. Het land was bijna vlak en had door het heerschende polaire klimaat het karakter van een toendra. Dit was 20.000 jaar v. Chr. zoo.

Het klimaat is zoetjes aan zachter geworden, de ijskap smolt langzaam af en het zeeniveau steeg. De transgressie, dat wil zeggen de voortschrijding van de zee landinwaarts, begon. Toen de zeespiegel omstreeks 18 m beneden het huidige peil was, begon het water onze tegenwoordige kustzone te bereiken; dit gebeurde circa 7000 jaar v. Chr. In 5000

v. Chr. bereikte het den stand -7 m en was toen bezig ons tegenwoordige kustgebied op te hoogen met fijn zand en klei. Er werd een breed waddengebied gevormd. Men bedenke dat het Nauw van Calais nog afgesloten was en de Noordzee niet de sterke getijstroomen kende, zoodat er een rustige zeeboezem was, gunstig voor bezinking. In het Zuiden hebben zich groote zandmassa's verzameld. Ten deele zijn ze al daarheen gevoerd in den laatsten ijstijd, toen onze groote rivieren door het ijs gedwongen werden in de richting Calais te stroomen en diluviaal zand van hier meevoerden.

Omstreeks 5000 v. Chr. ontstonden dus aan de Vlaamsche kust wadden. Aan het boven water gebleven heuvelland van Texel groeiden aan weerszijden strandwallen, die de getijstroom uit het Noorden vormde uit ter plaatse aanwezig diluviaal zand. Omtrent den genoemden tijd kwam het water zoo hoog, dat het de vroegere rivierbedding bij Calais bereikte en de getijstroom ook van het Zuiden de Noordzee ging binnendringen. De stroom begon nu de daar verzamelde enorme hoeveelheden zand te versleepen, schuurde een breede diepe geul uit en legde hoogerop zand neer. Langs het tegenwoordige Vlaanderen, Zeeland en Holland, waar over grooter breedte het water rustig stroomde, had bezinking plaats, die een breeden zandrug vormde, een schoorwal. Hiermee begon de vorming van het oude duinlandschap en kreeg de ten deele onder water staande en moerassige delta haar afscheiding van de zee. De schoorwal groeide van Calais tot aan Sint-Pancras benoorden Alkmaar. De duinen, welke hierop zijn opgewaaid, zijn de tegenwoordige binnenduinen, die door hun kalkarmoede hun ouderdom bewijzen. Ze zijn veel ouder dan de zeeduinen, dus niet door verderwaaien uit deze ontstaan. Men moet zich den gang van zaken aldus voorstellen, dat eerst op den schoorwal de binnenste duinen zijn ontstaan. De wal bleef zeewaarts aangroeien met nieuwe banken en kreeg telkens Westelijker een nieuwe duinenrij. Tusschenin bleven dalen bestaan. Het nieuwe land groeide

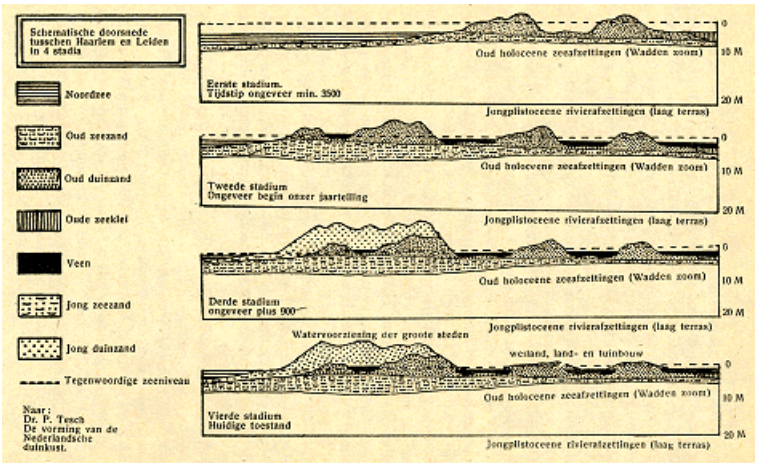
Schematische doorsnede tusschen Haarlem en Leiden in 4 stadia
Noordzee
Oud zeezand
Oud duinzand
Oude zeeklei
Veen
Jong zeezand
Jong duinzand
Tegenwoordige zeeniveau
Naar:
Dr. P. Tesch
De vorming van de Nederlandsche duinkust.
Oud holoceene zeeafzettingen (Wadden zoom)
Eerste stadium.
Tijdstip ongeveer min. 3500
Jongplistoceene rivierafzettingen (laag terras)
0
10 M
20 M
Oud holoceene zeeafzettingen (Wadden zoom)
Tweede stadium
Ongeveer begin onzer jaartelling
Jongplistoceene rivierafzettingen (laag terras)
Oud holoceene zeeafzettingen (Wadden zoom)
Derde stadium
ongeveer plus 900
Jongplistoceene rivierafzettingen (laag terras)
Waterwoestijning der groote steden
weiland, land- en tuinbouw
Oud holoceene zeeafzettingen (Wadden zoom)
Vierde stadium
Huidige toestand
Jongplistoceene rivierafzettingen (laag terras)

dus voortdurend zeewaarts aan met heuvelrijen; in de tusschenliggende dalen vormden zich veenlagen; het daarachtergelegen bekken verslibde met ‘oude zeeklei’, die nu in de droogmakerijen aan de oppervlakte ligt.

Door de voortgaande stijging van het water kwamen de oudste duinen naar verhouding steeds lager te liggen, steeg het grondwater in de duindalen en werd de veenvorming bevorderd. Het oude duinlandschap werd dus vlakker. Toch bleef de afsluiting van de zee volledig genoeg om het zoute water buiten te houden en in de verzoete moddervlakte achter de duinen een veenlaag te doen ontstaan. Enkele openingen lieten het rivierwater door. De Noordzee vergrootte deze niet. Omstreeks het begin onzer jaartelling was de zeespiegel gerezen tot 2 m beneden den tegenwoordigen. De groei der oude duinen zeewaarts liep toen ten einde en de verbreeding hield op. De Romeinen vonden langs onze kust een breede strook, dicht met bosch begroeid en afwisselend hooger en moerassig. Hooge zeeduinen waren er in hun tijd nog niet, wel de ruggen der oude duinen, waartusschen met het stijgen van het grondwater ook het veenmoeras hooger en breeder geworden was.

In de laatste twintig eeuwen is het water nog twee meter gestegen. De ruggen der oude duinen steken nu nauwelijks boven hun omgeving uit, voor zoover zij nog bestaan. Aan de binnenzijde is een deel afgegraven (geestgronden), aan den buitenkant zijn ze in het Zuiden weggeschuurd door veranderde vloedstroomen. In het Nauw van Calais raakte namelijk de zandmassa langzamerhand opgeruimd en kreeg de getijstroom een anderen loop, zóó, dat hij tegen de kust schuurde en de oude zandbanken en duinen begon aan te tasten. Een gedeelte van de oude duinen lag buiten de tegenwoordige kustlijn en is verdwenen. Uit het afbraak-materiaal en nieuw aangevoerd zand ontstonden weer banken vóór de nieuwe kustlijn en vandaar waaide het zand op tot de jonge zeeduinen. Deze liggen bezuiden den Ouden Rijn

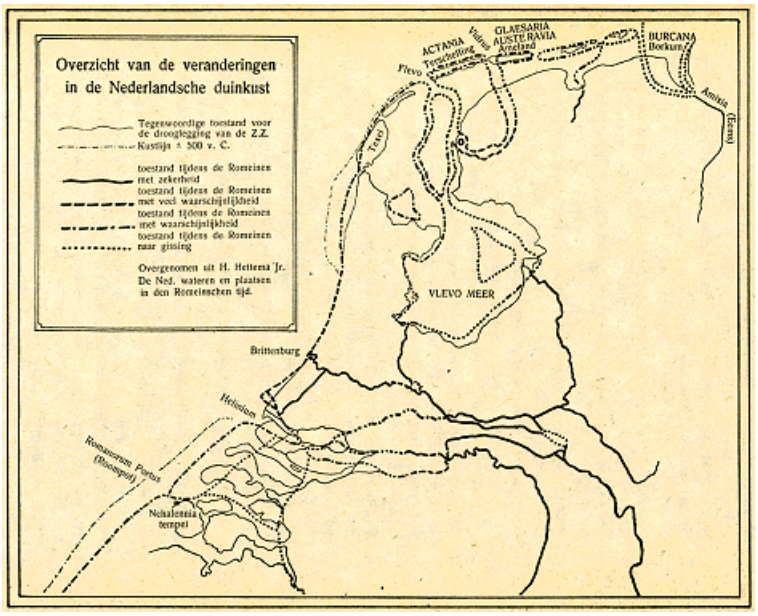
Overzicht van de veranderingen
in de Nederlandsche duinkust
Tegenwoordige toestand voor de droogleggingen van de Z.Z.
Kustlijn ± 500 v. C.
toestand tijdens de Romeinen met zekerheid
toestand tijdens de Romeinen met veel waarschijnlijkheid
toestand tijdens de Romeinen met waarschijnlijkheid
toestand tijdens de Romeinen naar gissing
Overgenomen uit H. Hettema Jr. De Ned. wateren en plaatsen in den Romeinschen tijd.
ACTANIA
Vlieland
GLAESARIA
ALISTERAVIA
Ameland
BURCANA
Borkum
Flevo
Texel
Amisia
(Ems)
VLEVO MEER
Brittenburg
Helinium
Nehalennia tempel

verder het land in dan de vroegere buitenste duinen; ten Noorden daarvan is minder afslag aan te toonen. Deze verandering heeft plaats gehad tusschen circa 400 en 900 na Chr. In dezen tijd werden ook steeds meer en grootere gaten geslagen in den ouden schoorwal.

Kort samengevat krijgen we dus het volgende: na voldoende stijging van het zeeniveau leverde Texels diluviale zandmassa materiaal voor schoorwal en duinen in het Noorden van ons land en wel onder invloed van den getijstroom, die om Schotland kwam. Daarna vormde de stroom uit het Zuiden met zand uit de omgeving van Calais van daaruit een schoorwal, die zich tot benoorden Alkmaar voortzette, een duinenreeks vormde, die bij de Texelsche aansloot en steeds verder zeewaarts aangroeide. De Noordelijke duinenrij werd door verscheidene riviermonden onderbroken, die weldra zich gingen verwijden tot zeegaten, terwijl de oude duinen ten deele verdwenen en door nieuwe, meer landinwaarts, werden vervangen.

De zeegrens van ons land bij den aanvang van den historischen tijd kunnen we vrij nauwkeurig reconstrueeren. In de Middeleeuwen is vooral het Vlaamsche duin door de gewijzigde stroomrichting aangevreten. Bij Nieuwpoort ligt het nieuw gevormde boven op jonge zeeklei en veen; deze klei dateert van na den Romeinschen tijd en het duin dus ook. In en op het veen heeft men voorwerpen gevonden, die uit de eeuwen der Romeinsche bezetting stammen. In hun tijd is dus het laatste veen gevormd. Niet lang daarna zijn de daar nog liggende oude duinen door de zee geheel weggeschuurd, werd het veenland overstroomd en met zeeklei bedekt. Daar tegenaan is de nieuwe vorming van zandbanken begonnen en sindsdien de overstuiving met jonge duinen. Wegens de Romeinsche vondsten onder klei en duinen dateert nu deze laatste van na de 5de eeuw. In Holland moeten de jonge duinen van nog lateren datum zijn dan die in Vlaanderen.

Voor den betrekkelijk geringen leeftijd der nieuwe Hollandsche duinen zijn er verschillende gegevens ten bewijze. Hettema geeft er een overzicht van, waaruit we het volgende overnemen. Bij graafwerk in de duinen voor de Amsterdamsche waterleiding vond men in bedolven veenlagen voorwerpen uit de 5de eeuw. Dit veen moet dus in dien tijd nog aan de oppervlakte hebben gelegen en bewoond zijn geweest. Bij Klein-Duin onder Katwijk zijn onderzoekingen gedaan, die aantoonen dat de overstuiving daar niet eerder dan in de 7de eeuw is begonnen. In een zanderij ten Westen van Overveen vond men in het bedolven oude landschap beenderen, welke naar schatting uit de 4de tot 7de eeuw dateeren. Verder wordt door Holwerda aangenomen, dat in de duinen van Katwijk tot in Zeeland Romeinsche nederzettingen ondergestoven liggen. Bij Katwijk bijvoorbeeld is diep onder het zand een laat-Romeinsche kruik in een ouden Rijnarm gevonden. In 1572 ontdekte men bij het graven van het Mallegat een bedolven castellum uit de 2de eeuw. Verder vond men bij Katwijk en bij Noordwijk een Merovingisch grafveld (6de tot 7de eeuw). Op Walcheren vond men op het strand, dus aan de buitenzijde der duinen, voorwerpen uit den Karolingischen tijd.

Een bijzondere quaestie is die van den Brittenburg bij Katwijk. Hiervan heeft men van 1520 tot 1752 bij laag water de fundamenten herhaaldelijk een eind in zee zien liggen. Daaruit blijkt, dat op dit punt de kust teruggeweken is. En dat terwijl we hiervoor zeiden, dat in Vlaanderen wel een breede strook is weggeschuurd, maar verder naar het Noorden tot aan Katwijk toe steeds minder en nog Noordelijker niet noemenswaard, behalve bij den kop van Noord-Holland. Dit schijnt niet te kloppen, wanneer we veronderstellen dat de Romeinen alleen in en achter de duinen bouwden. De Brittenburg kan echter heel goed hebben gelegen op een vooruitstekend stuk land. Het is mogelijk, dat de Oude Rijn een kleine delta in zee uitgebouwd heeft in

tijden, waarin deze riviermond de voornaamste was en de langsgaande zeestroom niet als afbreker optrad.

Er heeft in den Romeinschen tijd volgens Holwerda aan den Rijnmond een hoeve gelegen, terwijl iets meer landwaarts in de vroege Middeleeuwen een kasteel is gezet. De Brittenburg is de laatste, niet de eerste. Er is tusschen de geleerden lang gevochten, eer dit vaststond, dat er geen sprake is geweest van een Romeinsche sterkte. Men beriep zich op gevonden voorwerpen en verzuimde de afbeeldingen van de ruïnes critisch te bekijken. Holwerda zag in de fundamenten duidelijk de kenmerken van een Karolingisch kasteel: een woontoren, omgeven door muren met torens op de hoeken. In dezen burcht werden vele Romeinsche voorwerpen gevonden uit de 2de eeuw. Deze moeten er dan bij den burchtbouw mèt de steenen uit een Romeinsch bouwwerk in de omgeving ingebracht zijn. Zooiets is niet geheel onmogelijk, maar zeker niet te bewijzen. Voor ons doel is er echter geen enkel bezwaar tegen om desnoods aan te nemen, dat er ter plaatse eerst een Romeinsche sterkte stond en daarna een Karolingisch kasteel. Dit laatste kan nooit op een buiten de kust uitstekende Rijnaanslibbing gebouwd zijn; immers in de 8ste en 9de eeuw was de afbrekende werking van den in Oostelijke richting verplaatsten kuststroom al zooveel eeuwen aan den gang, dat een dergelijke punt onmogelijk meer kon bestaan.

De Brittenburg moet naar onze meening wel in de oude duinen hebben gelegen vlak aan zee. Daarna heeft de zee nog ongeveer een kilometer van het land afgenomen, terwijl inmiddels de vorming der jonge duinen begon. Dit opdringen van het water kan niet uitsluitend veroorzaakt zijn door afslag, want in dit geval zouden de fundamenten van den Karolingischen burcht ook weggeslagen zijn. De zee is ook landinwaarts gekomen door voortgaande stijging van het water met ongeveer 10 cm per eeuw. Het is mogelijk, dat de burcht bij de eerste vorming van jonge duinen

last van zand kreeg; juist een obstakel houdt immers zand vast. Om deze reden kan de versterking verlaten zijn; het ontbreken van voorwerpen uit den Karolingischen tijd wordt hierdoor verklaard: de bewoners hoefden niet plotseling te vluchten voor een ramp, maar besloten hun onderstuivend kasteel te verlaten en hadden allen tijd om alles mee te nemen. Sindsdien verplaatste de Westenwind de jonge duinen en steeg het water 1 à 2 m; bovendien spoelde de bovenlaag van het oude landoppervlak weg en hiermee verdwenen eventueel achtergelaten onbelangrijke voorwerpen.

Een andere in zee ontdekte rest is de Nehalennia-tempel, waarvan de sporen in 1647 ten Westen van Domburg op veen vlak voor het strand werden gevonden. Daar stroomde vroeger de Schelde langs, om een eind verder in zee uit te komen. Twintig eeuwen geleden moet het oude duinlandschap zich daar zeker eenige kilometers Westelijker hebben uitgestrekt dan waar nu het Walchersche duin ligt. Bij dezen tempel was een zeegat, de Romanorum Portus (Roompot), in den Romeinschen tijd nog niet diep het land ingaande; het Scheldewater vond hier een uitgang. Meer naar het Noorden was er al een wijd en diep gat, het Helinium, waarin Maas en Lek uitkwamen. Aan de Noordkust waren er ten tijde van de Romeinen een paar flinke openingen in de duinenrij om rivierwater door te laten, zonder dat men daar nog van echte zeegaten kan spreken. Men vond er den Flevomond ter plaatse waar nu de Westpunt van Terschelling ligt, de Vidrus voor de Westpunt van Ameland, waardoor de voormalige Friesche Middelzee het water loosde; dan was er nog een opening in de duinenrij Noordoostelijk van de Lauwers en een voor de Amisia of Eems.

De plaatsen, waar een meer of minder breede strook van het oude duin verdwenen is, verraden zich nu nog. Men kan ze in den huidigen tijd nog steeds herkennen aan de brokken veen, die nu op het strand aan den dag komen en vroeger

Nederland in de 13e eeuw
onder de vernielende werking
van de zee

tusschen of zelfs achter de heuvelrijen gevormd werden. Deze stukken behoeven niet van oorsprong ‘haf’ veen te zijn. De voorstelling, dat de duinen zoover naar het Oosten gestoven zijn, dat deze geheel op hafveen rusten en dit veen aan de zeezijde omhooggeperst wordt, is alleen juist voor Vlaanderen, voor de Zeeuwsche en Zuidhollandsche eilanden en misschien voor een strookje bij Petten. Groote brokken veen zijn in zee waargenomen bij Goeree, Schouwen en Petten. Kleinere stukken op het strand heeft ieder weleens gezien, die aan zee was bezuiden Katwijk of benoorden Egmond, waar nog overblijfselen van het oude duinlandschap zijn.

De zee heeft de duinenreeks in de Middeleeuwen leelijk toegetakeld en tegelijk den daarachter liggenden slappen grond. In het Zuidwesten bleven een paar eilandjes over; vooral omstreeks 1300 was de verwoesting groot. De mensch heeft toen juist op tijd ingegrepen. Hij gebruikte de opwassen - slibbanken die tot kleine eilandjes groeiden - en bevorderde het aanwassen. Door dijken te leggen heeft hij in eeuwenlangen strijd een eilandenrijk gevormd tusschen de diepe stroomgeulen en de smalste strooken duin beschermd met hoofden in zee. Bij Delfland heeft men eveneens verdere afbraak moeten belemmeren.

In het Noorden dreigde de zee heel de duinenrij van Kamp af te vernietigen. Het eens zoo groote Texel verloor aan alle kanten grond. Het Zuidelijk deel werd doorboord door het Marsdiep, dat op het einde der 8ste eeuw in historiebronnen voor het eerst wordt genoemd. In dien tijd bestonden Terschelling, Ameland en verscheidene meer Oostelijk gelegen duinbrokken als eilanden, vermoedelijk reeds sinds de vroegste Middeleeuwen of zelfs iets eerder. In de latere Middeleeuwen was er boven West-Friesland geen vasteland meer. Ten Zuiden van Texel lagen er toen drie eilandjes. Tusschen deze en Friesland lag alleen Wieringen. Tijdens den Tachtigjarigen Oorlog heeft men hier gewerkt om de

kustlijn weer te sluiten tot aan het Marsdiep toe. Geleidelijk heeft de mensch daarachter land veroverd, waar het veen vrijwel verdwenen was en meerendeels klei was neergelegd.

Aan de Noordzeekust is in dien tijd van verbrokkeling nog een strook duin weggespoeld bij den kop van Noord-Holland. R. Paludanus heeft hieromtrent in de 18de eeuw beëedigde verklaringen verzameld. Hij deelt bijvoorbeeld mede, dat bij Callantsoog de resten van de eerste kerk met huizen in 1570 wegspoelden en in zijn tijd ver in zee lagen, dat de tweede onder duinzand bedolven werd en in 1582 een derde kerk gebouwd moest worden. Westelijk van de eerste kerk moest eertijds nog een breede strook lands hebben gelegen. In 1704 waren bij lage zee nog fundamenten gezien van de eerste of tweede kerk. Omtrent Huisduinen werden dergelijke verklaringen afgelegd. Ze betreffen meest overleveringen en leggen geen gebeurtenissen vast vlak na het gebeuren. Berichten over het vernielen van huizengroepen slaan meermalen op verwoestingen ten gevolge van het doorbreken of zijwaarts afslijten der duinen. Hoever de kustlijn verplaatst is, valt er niet met zekerheid uit op te maken.

De genoemde eilandjes aan den kop van Noord-Holland maakten oorspronkelijk deel uit van het groote Texel, dat na den ijstijd zand kon leveren voor de vorming van landtongen aan weerszijden. In praehistorischen tijd werd het door het ontstaan van den machtigen Vliestroom (Flevo, Fli) daarvan aan de Oostzijde gescheiden. Heel vroeg in de Middeleeuwen werd, als gezegd, aan de Zuidzijde het Marsdiep gevormd. Nog in recenten tijd hebben hier veranderingen plaatsgehad. Aan de Zuidkust van Texel zit namelijk de Hors vast, een groote zandvlakte, in het Zuidwesten door een dijk beschermd. Daaraan is de zandplaat Onrust gegroeid, die in de vorige eeuw nog vastzat aan de Noorderhaaksgronden buiten het Texelsche gat. Een vluchthuisje, in 1877 op Onrust gebouwd voor schipbreukelingen, die zich

bij hoog water daar zoolang konden bergen, is in de laatste decennia totaal onder het zand bedolven. De duinvoet van de Hors verplaatst zich nu zeewaarts. Men bewerkt dit door middel van stuifdijken. Deze bestaan in kern uit een vlechtsel van takken, dat op het droge strand wordt geplaatst. Het zand blijft er tegen liggen en in één jaar groeit een zandwal van een meter. In een volgend jaar plaatst men hierop een nieuw vlechtwerk en kan al spoedig helm planten. De begroeiing zorgt dan verder zelf voor het vasthouden van stuifzand en op den duur ontstaat een duin.

Tusschen Marsdiep en Vlie is in 1314 een nieuwe geul ontstaan, het Eierlandsche Gat, dat Texel van Vlieland scheidt. In de breede opening lag een eilandje, dat in de eerste helft der 17de eeuw aan Texel vastgegroeid is. In dienzelfden tijd werden de stormvloeden meester op de Westelijke helft van Vlieland, waar een dorp met haven verdween. De duinen werden weggespoeld en het zand kwam op de lager gelegen velden terecht. De Vliehors, de uitgestrekte zandvlakte, die er van overgebleven is, beslaat één derde van het heele eiland. De duinen van het andere deel zijn door hoofden beschermd. Het eiland vergt groote uitgaven, maar moet behouden blijven, omdat anders de verwoestende golfslag de Waddenzee binnendringt. Door nieuwe beplanting wordt het zand verder vastgehouden.

In het algemeen willen de Waddeneilanden in Oostelijke richting opschuiven door afbraak in het Westen en aangroei aan de andere zijde. Dit gaat echter lang niet altijd op. Een flink zeegat met sterken stroom aan de Westzijde van een eiland doet het tegenovergestelde. Deze breekt de Oostkust van het er naast gelegen eiland af en gebruikt het zand om de Westzijde van het andere op te bouwen. Terschelling is zoo aan den Westkant aangegroeid ten koste van Vlieland, zoodat het Vlie nu Westelijker ligt dan bij het begin van onze jaartelling. Het komt mij voor dat de zandige vlakte hier niet is ontstaan door wegslaan der duinen, maar dat de

hoogte bij Westerschelling de oude oeverlijn is. Hier is dus een soortgelijke vergrooting als bij de Texelsche Hors. Het Oosten van Terschelling bestaat uit de groote Boschplaat, een zandvlakte met verspreide duintjes. Door den aanleg van een stuifdijk van paal 25 tot aan het duin bij paal 18 wordt hier de kustlijn versterkt. Sinds de Friesche Middelzee verdwenen is, stond hier geen sterke stroom meer langs en zal nauwelijks iets van de Oostzijde afgenomen zijn. De Oost-Terschellingsche duinen zijn door overspoeling bij stormvloeden dus bijna verdwenen. Die op Ameland dreigden in tweeën verdeeld te worden. Al in de 17de eeuw werd de keten in het midden bedenkelijk smal. In de 19de eeuw heeft men op twee plaatsen op het eiland een dijk gelegd. Naar de zijde van Schiermonnikoog ziet men het Pinkegat en het Friesche Zeegat, waartusschen de Engelsmanplaat ligt. We komen hiermee aan dat deel van de duinenreeks, waar de vernielende kracht het meest heeft bereikt. Op Schiermonnikoog is nog in 1923 een strandhotel naar beneden gestort met het duin, waarop het in 1885 werd gebouwd. Het Oostelijk deel van het eiland is vlak zand met duinresten en sluit dus aan bij de verder Oostelijk doorgezette verbrokkeling: Simonszand, Boschplaat, Rottumerplaat en Rottumeroog. Een paar eeuwen geleden waren er nog meer: het Heffezand, waar in 1503 schapen verdronken, het Koornzand, dat in 1589 nog bewoonbaar werd genoemd, en de Kapersplaat.

De groep Rottum vormt een droevig restant van hetgeen er eertijds was. Tegenover de afbraak door Noordwesterstormen stond hier niet voldoende zandaanvoer om flinke jonge duinen te doen ontstaan, zooals in het Westen van ons land. Deze stormen hebben de nog voortgaande verhooging van het zeeniveau mee. Ten gevolge van de doorloopende woeling van de zee wordt Rottumeroog nu nog in Oostelijke richting verplaatst. Door stuifdijken doet de Voogd hier duinen ontstaan. Misschien is het hierdoor moge-

lijk de verplaatsing van Rottum tegen te gaan en te voorkomen, dat het in de diepe Wester-Eems verdwijnt. Nederland heeft hier nog werk om te voorkomen dat de grens naar het Groningsche land wordt teruggeduwd.

IV De vorming der oostelijke gewesten

In het Westen en Noorden wees de natuur de grenzen van Nederland aan; het ingrijpen der menschen werd daar beperkt tot kleine correcties, tot pogingen om te behouden wat de zee eenmaal had gegeven! In het Oosten daarentegen gaven de moerasstrooken een onvolledige aanduiding: er tusschen en er door moesten de aanwonenden hun grenslijn trekken. In het Zuiden was geen bepaalde lijn de aangewezene, zooals wij reeds vroeger betoogden, omdat de landschappen er nergens scherpe scheidingen toonen. Onze Zuidgrenzen loopen nu over de heele lengte willekeurig door laag- en heuvelland heen; aan beide zijden liggen deelen van gebieden, die vroeger bij elkaar behoorden. Zoowel België als Nederland bezitten gedeelten van Vlaanderen, Brabant en Limburg. De grens is er bepaald door verovering, door eertijds bestaande machtsverhoudingen, dus getrokken door de legers der Republiek. Sindsdien werd de Limburgsche grens nog gewijzigd; de Republiek bezat hier immers brokken zonder verband, die in de 19de eeuw hun verbinding kregen. De Oostgrens van Nederland benoorden het tegenwoordige Limburg is in hoofdzaak bepaald door den omvang, welken de aangrenzende gewesten in de Middeleeuwen konden bereiken. Die van de provincie Limburg heeft niets met Middeleeuwsche geschiedenis te maken en is een product

van den nieuweren tijd, voortgekomen uit politieke oogmerken, die geen rekening hielden met landschapseenheden. Trouwens in het algemeen beslaan al onze provincies brokken van landschappen. Van de grensgewesten is slechts Drente geographisch homogeen. De andere hebben deelen van verschillende landschappen gecombineerd; ze zijn het resultaat meest van politieke factoren, soms van economische.

Onze Oostelijke grenzen komen in het algemeen overeen met onze tegenwoordige provincies Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland. Het is daarom nuttig het ontstaan en den groei dezer gewesten hier na te gaan en daarna de grenswijzigingen te bespreken.

Ten tijde van Karel den Grooten onderscheidde men West-, Midden- en Oost-Friesland. Dit laatste omvatte het land tusschen Lauwers en Wezer in een smalle strook langs de zee. Dit gebied kwam na de verdeeling van het Karolingische Rijk bij Oost-Frankenland, maar kon zich door de ontoegankelijkheid en afgezonderde ligging even gemakkelijk onafhankelijk maken als het Westelijk kustgebied. Van landsheeren is er voorloopig nauwelijks sprake. In de tweede helft der 10de eeuw leefde graaf Wichman van Hamalant, die van den Gelderschen Achterhoek tot in het Gooi en in het Eemsgebied zijn gezag deed gelden. Na hem probeerden in de 11de eeuw andere gravengeslachten het Friesche land te beheerschen. Wij lezen van de hertogen van Neder-Lotharingen en van de dynastie der Brunonen, uit het Brunswijksche, die in 1089 uitstierf; wij blijven vrijwel in het onzekere omtrent den toestand omstreeks 1100, maar weten wel, dat in dien tijd de verbrokkeling begon. ‘Sedert’, zegt Blok (I 115), ‘hebben de bijna ontoegankelijke Friesche gouwen Oostelijk van de Lauwers achter hare venen zich in een eigenaardigen toestand mogen verheugen. De graven en heeren uit den omtrek hebben er dikwijls eenig gezag uitgeoefend, maar zonder veel meer daarbij te verkrijgen dan het recht op sommige inkomsten. In die gouwen heeft

het Friesche volk zich gesplitst in een aantal kleine aristocratisch getinte boerenrepublieken, waar de grondbezittende adel zich krachtig heeft doen gelden'.

Voor dit gebied is de stad Groningen de centraliseerende macht geworden, die probeerde haar gezag tot over de Eems te doen gelden. Onze Oostgrens is ten slotte bepaald door de mate, waarin haar dit gelukt is in wedijver met de Oostfriese machten, die in tegenstelling met de stad den band met het Duitsche Rijk aanhielden.

De stad Groningen stond zelf niet op Frieschen bodem, maar op een uitlooper van den Drentschen Hondsrug, nog juist in Saksisch land dus. Dit punt was echter door de hoogere, drogere ligging het gunstigst gelegen voor de opkomst van een handelsstad. De Utrechtsche bisschoppen hadden daar oorspronkelijk zeggenschap, doch konden er zich niet handhaven op zoo grooten afstand van hun zetel. Twee plaatsen in Drente werden burggraafschappen, die zich weldra zelfstandig gedroegen. Dit waren Groningen en Koevorden. Gedurende eenige eeuwen hebben de bisschoppen van tijd tot tijd pogingen gedaan om hun gezag over de Drenten te herstellen, gewoonlijk door gebruik te maken van partijschappen. Hun succes was steeds tijdelijk.

De stad Groningen ontwikkelde zich voorspoedig tot een rijk handelscentrum, lid van de Hanze en geneigd om zich een vrije Rijksstad te voelen, die zich niet aan keizerlijke bevelen hoefde te storen. Zij probeerde de omliggende streken, de zoogenaamde Ommelanden, te overheerschen en haar macht minstens van Lauwers tot Eems te vestigen. Haar ligging op een vooruitgestoken punt van het Drentsch diluvium maakte haar tot de veilige stapelplaats voor het Friesche land. Dat Groningen Saksisch was en tot het bisdom Utrecht behoorde, terwijl de Ommelanden Friesch waren en met het Westen van Oost-Friesland onder het Saksische Munster stonden, vormde geen werkelijke hindernis. De Drentsche heiden en venen omsloten met die van Westerwolde en Wold-

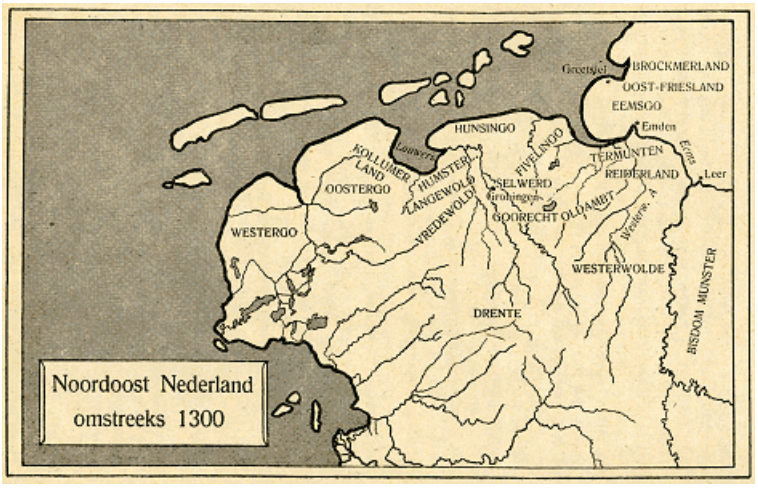
Noordoost Nederland
omstreeks 1300
BROCKMERLAND
OOST-FRIESLAND
EEMSGO
Emden
HUNSINGO
FIVELINGO
TERMUNTEN
REIDERLAND
Leer
OOSTERGO
WESTERGO
SELWERD
GOIRECHT
OLDAMBT
WESTERWOLDE
DRENTE
BISDOM MUNSTER

Oldambt beide gelijkelijk aan twee zijden af. Een vergelijkbaar centrum was er in het midden-Friesche land zelf niet te vinden. De stad kreeg uit Saksische streken den toevloed van menschen, uit het Friesche echter de koopwaar; al in de 13de eeuw had zij den graanimport geheel in handen en beheerschte zij de prijzen. Hieruit volgt terstond een belangentegenstelling; en toch konden de Ommelanden zich niet aan Groningens stijgenden invloed onttrekken. Dat de gouwen met dezen naam werden aangeduid (voor het eerst in 1317 in een Latijnsch stuk, in 1386 in de landstaal) bewijst hun afhankelijkheid.

De rechters van Westergo, Oostergo, Humsterland, Hunsingo, Fivelingo, Oldambt, Reiderland, Eemsgo en Brokmerland (benoorden den Eemsmond) waren in 1361 met de Groningsche overheid in haar stad vergaderd en zij besloten jaarlijks weer bijeen te komen. Groningen werd in den kring gehaald om vrijheid en veiligheid te beschermen. In 1368 werd een verdrag gesloten, waarbij haast alle in aanmerking komende gouwen zich verplichtten om tweemaal per jaar afgevaardigden ter rechtspraak naar de stad te zenden. Deze gouwen waren Langewold, Vredewold, Hunsingo, Fivelingo, Oldambt, Reiderland, Westerwoldingerland. Hiermee werd de stad als middelpunt erkend. Deze overeenkomst is gevolgd door verscheidene andere, waarin de band nauwer werd aangehaald. Te voren had Humsterland (Westerkwartier) zich reeds bij de stad aangesloten.

De gouwen hadden voldoende redenen om zich op deze wijze te binden, want de twisten in het Friesche land waren veelvuldig en zij konden nu rekenen op machtigen steun bij veeten met naburen, maar ook hun economische belangen dienen en de afwatering door samenwerking verbeteren. Om veiligen handel te bevorderen zijn in de 13de eeuw immers al verbonden gesloten, waarvan het eerste in 1258 met Fivelingo. De Ommelanden begonnen hierdoor een politieke eenheid te vormen. Hierbij behoorden ook Goorecht (ten

Zuidoosten van de stad) en Selwerd, ofschoon Drentsch, omdat ze al onder de burggraven van het overige, bij Koevorden behoorende, Drente waren afgescheiden. De stad vereenigde dus Friesche met Saksische elementen (ook het later te noemen Westerwolde was Saksisch); zij trad ordenend op in de landen, waar adellijke families en geestelijke grondheeren elkanders rechten betwistten en den gewonen man met willekeur en afpersing lastig vielen. Tot aan het ingrijpen van Groningen werden de verwarring en verbrokkeling in het Friesche land steeds grooter en voerden de gouwen en zelfs kloosters oorlogen met elkaar. Dit verklaart de bereidwilligheid der gouwen om zich onder de jurisdictie der stad te stellen. Het is een typisch verschijnsel, dat zonder verovering en zonder leenband een politieke eenheid in Friesch land onder Saksisch bewind tot stand kwam. Economische belangen en rechtspraak (betreffende den waterstaat vooral) gaven de bindende elementen. De overheersching door de stad volgde; Groningen sprak van de ‘ondersaten’ op het platteland. Deze stad heeft er duurzaam haar stempel op gedrukt: ten deele dwars op de richting der oude stroompjes gaan nu alle waterwegen van haar uit, die volledig het middelpunt en heerscheres werd.

In de buurt van de Eems trad het geslacht ‘tom Broke’ op, en wel in het moerassige gebied, dat Brock- of Broeckmerland werd genoemd en deel uitmaakte van de Eemsgo, aan de Oostzijde van de rivier. De graven van Ravensberg en Oldenburg hadden hier aan de ontginning laten werken. In de tweede helft der 14de eeuw waren Keno en Otto tom Broke de machtigste hoofdelingen in de streek van Emden en Norden. In de 15de eeuw trachtte het geslacht zijn talrijke vijanden te bedwingen; er komt een Occo voor, die zich heer van Oost-Friesland noemde, Jever bij zijn gebied inlijfde, maar niettemin den grootsten last had van den hoofdeling van Leer. De Oostfriesche havens waren toen zeeroovers nesten; de vrijbuiters maakten gebruik van do oorlogen, welke de

Hanzesteden moesten voeren. Occo kreeg nu een reeks vijanden tegenover zich; de stad Groningen was er een van. Tegen de overmacht moest hij, de laatste uit zijn geslacht, het afleggen. De hoofdeling van Leer triomfeerde, maar werd spoedig eveneens weggewerkt. Als nieuwe machthebber kwam op Ulrich van Greetsiel, die diplomatiek genoeg was om met alle middelen den partijhaat te verminderen en handig op zijn doel aan te sturen zonder eindelooze oorlogvoering. Hij wist het zoover te brengen, dat keizer Frederik III hem in 1454 beleende met Oost-Friesland en dit gebied tot een graafschap verhief. Dit feit is van het grootste belang voor de begrenzing van het latere Nederland. Beoosten de Eems bestond er nu een eenheid, die door de keizerlijke beleening Duitsch georiënteerd bleef en hoe langer hoe meer van het Westen vervreemdde door den wedijver met Groningen. Onder Ulrich maakte de vroegere hoofdelingenregeering plaats voor eenhoofdig bewind met rust en orde, welke ieder wist te waardeeren en die elkeen den nieuwen toestand deden aanvaarden. Oost-Friesland kwam buiten de groep Nederlandsche gewesten. Het was nu alleen nog de vraag, of de Eems de grens zou worden, dat wil zeggen of de Groningsche expansiedrang, dan wel die der Oostfriesche graven deze zou overschrijden. Van de machtsverhoudingen aan beide zijden moest het afhangen of nog meer Nederlandsch gebied verloren zou gaan, dan wel Oostfriesch teruggewonnen. In dit opzicht hebben de omstandigheden ongunstig gewerkt voor Groningen, zooals we straks zullen zien.

De stad Groningen verwierf in 1444 nog de heerschappij over Wold-Oldambt en in 1489 over Klei-Oldambt, dat wil zeggen de rechten over de heerlijkheid Termunten. Daartegenover dreigde zij in Westerwolde invloed te verliezen. In dit oorspronkelijk Saksische land schijnt de Friesche invloed uit het laatst der 14de eeuw te dateeren. De stad Groningen sloot er in 1443 een verdrag mee, maar gedroeg zich niet naar wensch, met het gevolg dat de Westerwolders zich in 1459 met den bisschop

van Munster verdroegen en dezen als hun landsheer erkenden. Negentien jaar later echter lijfde Groningen Westerwolde eenvoudig bij de Ommelanden in; Munster legde zich hier bij neer, voor 2000 gulden in 1482 alle rechten verpandend. Het gewest Groningen heeft sindsdien nog kritieke dagen doorgemaakt. In 1489 trok van Oostergo uit de keizerlijke potestaat Albrecht van Saksen op en kwam aan den anderen kant de graaf van Oost-Friesland met aanspraken op Oldambt voor den dag. Kort te voren had het zich nog in Westelijke richting kunnen uitbreiden door Kollumerland in het verbond op te nemen en op het slot een kastelein aan te stellen om het platteland te beheerschen. De Keizer had zelfs Groningens hulp gewenscht tegen Karel den Stouten. De eerste bood daarna aan om de stad aan te stellen tot potestaat over de Friesche landen bewesten de Lauwers, mits hij er jaarlijks 10.000 gulden voor ontving. Hij was er blijkbaar op uit om op deze manier nog inkomsten te trekken uit landen, die zijn gezag niet meer erkenden. Groningen vond den prijs evenwel te hoog en ging er niet op in. De wanorde bleef inmiddels bestaan in Friesland en de stad nam zich voor hiervan gebruik te maken. Oostergo onderwierp zich in 1491 grootondeels aan Groningen, in Westergo heulde de partij der Vetkoopers met haar. Toen vond Keizer Maximiliaan dat de Friesche vrijheid beschermd moest worden en hij dreigde zijn legeroverste Albrecht van Saksen tot potestaat te zullen benoemen om vrijheid en orde te herstellen. Groningen werkte hierop met geld en kocht de bevestiging van haar heerschappij; veiligheidshalve zwoer de stad ook nog trouw aan den Keizer. Zij overwon hierdoor, maar kwam toen juist in de knel tusschen West en Oost.

Groningen verloor den harden strijd om Friesland in de jaren 1495-1498; Albrecht van Saksen werd daar erfpotestaat. Het is niet de bedoeling de hieruit voortvloeiende verwikkelingen na te gaan. Hoofdzaak is, dat het voor Groningen slecht stond; graaf Edzard van Oost-Friesland sloot de stad

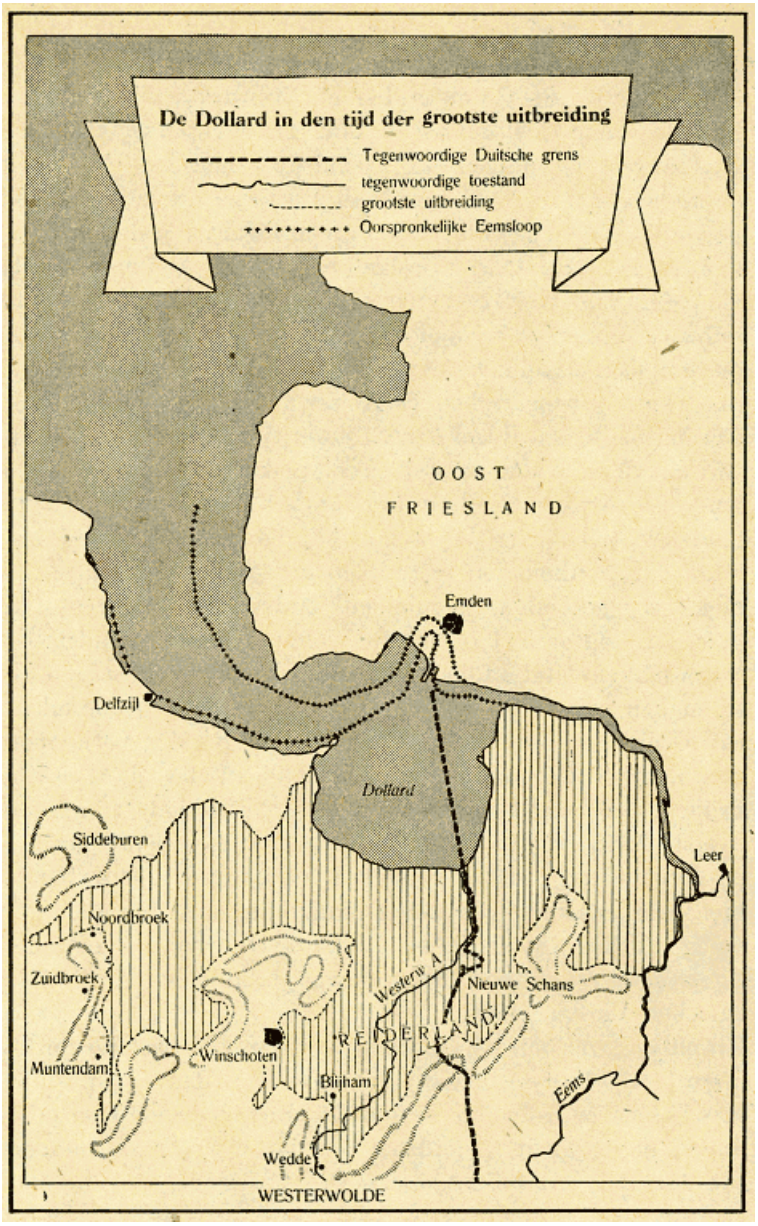
De Dollard in den tijd der grootste uitbreiding
Tegenwoordige Duitsche grens
tegenwoordige toestand
grootste uitbreiding
Oorspronkelijke Eemsloop
OOST
FRIESLAND
Emden
Delfzijl
Dollard
Siddeburen
Noordbroek
Zuidbroek
Muntendam
Winschoten
Blijham
Wedde
Westerw. A
Nieuwe Schans
REIDERLAND
Eems
Leer
WESTERWOLDE

in en deze zat deerlijk in de knel. Toen raakten de Saksers en de Oost-Friezen met elkaar in twist. De stad koos de gemakkelijkste partij, verdeelde de vijanden nog meer en erkende in 1506 Edzard als landsheer. Deze bleek echter in den strijd de zwakste, Groningen werd weer belegerd en riep nu Karel, hertog van Gelre, te hulp. De Gelderschen kwamen, maar moesten op den duur het veld ruimen voor Karel V, die in 1536 landsheer werd en voorgoed een einde maakte aan de ellende van den ouderlingen krijg. In dat jaar behoorde Westerwolde aan Munster, doch het werd veroverd door Karel's stadhouder George Schenk van Toutenburg, die het in leen kreeg. Westerwolde was sindsdien een afzonderlijk gebied, los van het Groningsche en werd ten tijde van de Republiek een Generaliteitsland.

Met het bovenstaande is nog niet verklaard, waarom de Eems niet de grens is gebleven. Hiervoor komen we terug op Reiderland. Dit was aanvankelijk een uitgestrekt gebied ten Westen van de Eems tot vlak bij Emden toe. Dit land heeft sinds de 13de eeuw ontzettend veel verloren door inbraken van water, die den Dollard deden ontstaan. Deze sloeg bij herhaalde overstroomingen het Westelijk deel van Reiderland weg, scheidde dit van Oldambt en reikte in den tijd van grootste uitgebreidheid tot aan Westerwolde toe. Reiderland verdween voor verreweg het grootste deel en het overblijvende vormde een schiereiland tusschen Eems en Dollard. Het natuurlijke verband met de Ommelanden ging hiermee teloor. Omstreeks 1500 grensde Winschoten aan den Dollard; dit dorp behoorde oorspronkelijk nog juist bij Reiderland, doch in dien tijd bij Oldambt. De stad Groningen was toen niet krachtig genoeg om het afgesplitste Reiderland voor zich te behouden en het kwam aan de graven van Oost-Friesland. De Eems heeft sindsdien als grens voor Nederland afgedaan. Onder Kavel V waren de Dollard en het veen van Westerwolde de grensstrooken in deze contreien.

Voor Drente hebben we niet zoo met verbrokkelingen en eindelooze verwikkelingen te maken, eer het gewest zijn definitieve gedaante kreeg. De geschiedenis der Middeleeuwen is daar veel eenvoudiger dan in de Friesche landen. Uit het vroeger gezegde blijkt, dat Drente als landsheeren heeft gekend graaf Wichman van Hamalant, graven van Neder-Lotharingen en bisschoppen van Utrecht. Deze laatsten hebben het gewest van 1024 tot 1536 bezeten, doch sinds het einde der 11de eeuw in groote mate beperkt door de Koevorder burggraven. Zij waren meer in naam dan in werkelijkheid landsheeren, totdat in 1402 de bisschop een succesvolle poging deed om zich in dit deel van Oversticht te doen gelden. Later, in 1522, is hier evenals in Groningen Karel van Gelre te hulp geroepen, maar in 1536 ging Drente aan Karel V over.

In al die eeuwen is aan de Oostgrenzen niet getornd. De ligging der moerassen maakt dit volkomen verklaarbaar; daar waren geen in- en uitvalspoorten. Zoodra de pagus Drente voor ons verschijnt en duidelijk gestalte aanneemt, is hij aan de Oostzijde begrensd door de venen, waardoor nu nog de grens loopt; hier zijn later slechts regelingen noodig geweest om in de grensstrook een grenslijn vast te leggen. Dat de Zuidgrens beoosten Koevorden langs het Schoonebeeker Diep loopt, is niet zoo vanzelfsprekend. Hier hebben we te maken met het graafschap Bentheim, waarvan het Noordwestelijk deel, het zoogenaamde Nedergraafschap, langs de Vecht diep in het Oversticht binnendrong. Dit graafschap strekte zich uit van Koevorden tot bezuiden de stad Bentheim en begrensde dus heel Twente langs de Oostzijde. Daar was het voor het wereldlijk bezit van den Utrechtschen bisschop een macht, die onaangenaam ver in zijn gebied vooruitstak en een logisch te achten afronding der grenzen verhinderde. Die macht werd zelfs gevaarlijk, toen de Hollandsche graaf Dirk VI met de Bentheimsche erfgename huwde. Dirks tweede zoon Otto is er opgevolgd. Dit huwelijk benam den

bisschop zijn kansen op afronding voorloopig en moedigde de Bentheimers aan om naar uitbreiding te streven. Hun macht was evenwel niet groot genoeg om veel succes te beloven. Dirk zelf heeft nog zijn schoonvader moeten helpen, toen deze bij een inval in Twente door den bisschop verslagen en gevangengenomen werd. Deze hulp mocht weinig baten, omdat de bisschop zijn toen nog gevreesd geestelijk wapen hanteerde en met den ban dreigde. De Bentheimer herkreeg zijn vrijheid pas, toen hij het kasteel van zijn hoofdstad afgestaan had en in leen teruggenomen.

Op deze manier werd het graafschap een tijdlang een twistappel tusschen Hollanders en Stichtenaren en was het een van de vele objecten, waarin zij den strijd om de hegemonie uitvochten. Ware de Stichtsche macht op peil gebleven, dan had Bentheim Nederlandsch gebied kunnen worden. De Hollanders waren echter innerlijk sterker door hun geregelde opvolging en slaagden er in de Utrechtsche macht te beperken. In 1178 kregen zij het al heel gemakkelijk, toen Boudewijn, broer van Floris III den graaf van Holland en Otto den graaf van Bentheim, bisschop van Utrecht werd. Floris was een machtig vorst door deze relaties en bovendien door zijn verwantschap met het Kleefsche geslacht: de graaf van Kleef was zijn zwager en zijn zoon huwde met een dochter uit deze familie. In Vlaanderen en West-Friesland heeft hij evenwel geduchte nederlagen geleden en ten slotte is de roerige man te Antiochië aan de pest gestorven (1191).

De combinatie Holland-Utrecht-Bentheim-Kleef tastte onder meer Gelre aan en kreeg nu Munster, Keulen en Brabant tegenover zich, terwijl in het Noorden de burggraven van Koevorden en Groningen elke gelegenheid aangrepen om zich aan alle oppergezag te onttrekken. De groote combinatie Holland cum suis had goede kansen om het verzet te breken. Graaf Otto van Bentheim - bisschop Boudewijns broer - lag in veete met den Koevordenaar en klaagde over den burggraaf bij den bisschop. Deze veroverde daarop de stad en

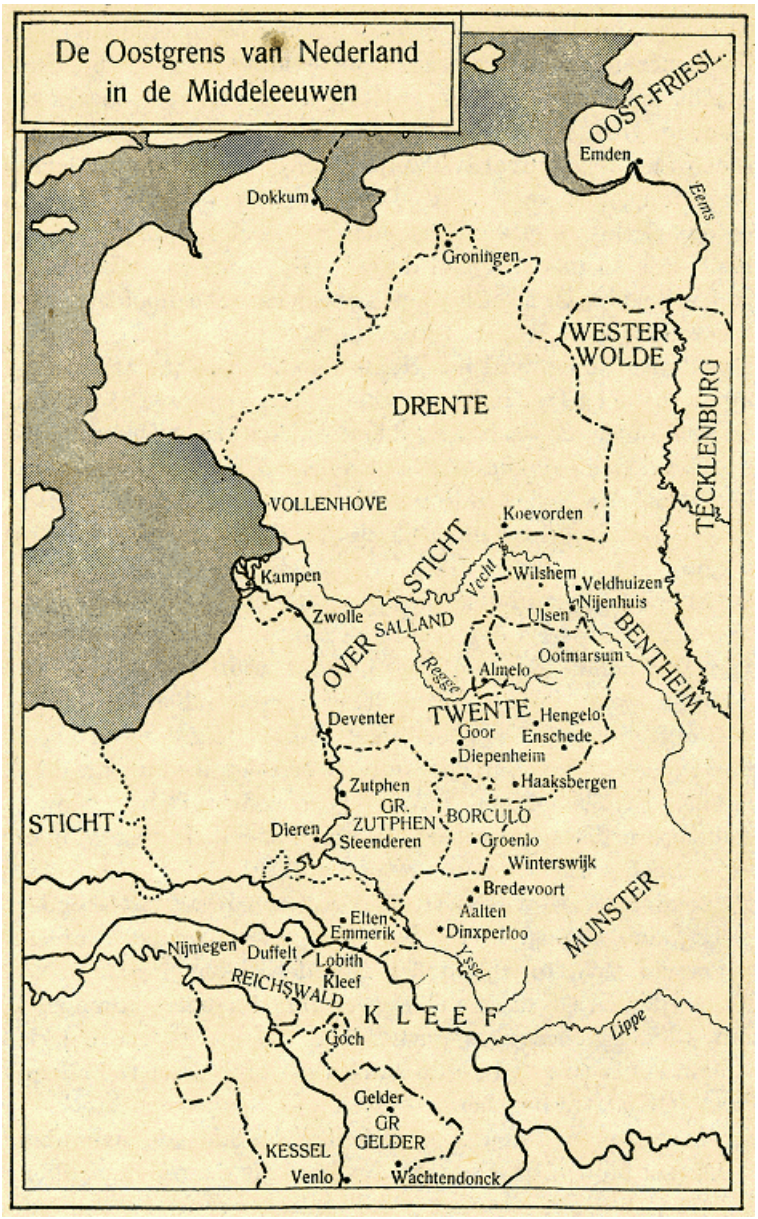
De Oostgrens van Nederland
in de Middeleeuwen
OOST-FRIESL.
Emden
Eems
Dokkum
Groningen
WESTER
WOLDE
DRENTE
TECKLENBURG
VOLLENHOVE
Koevorden
STICHT
Vecht
Wilshem
Veldhuizen
Nijenhuis
Kampen
Zwolle
OVER SALLAND
Ulsen
BENTHEIM
Ootmarsum
Regge
Almelo
TWENTE
Hengelo
Goor
Enschede
Deventer
Diepenheim
Zutphen
Haaksbergen
GR.
ZUTPHEN
BORCULO
STICHT
Dieren
Steenderen
Groenlo
Winterswijk
Bredevoort
Aalten
Elten
Emmerik
Dinxperloo
MUNSTER
Nijmegen
Duffelt
Lobith
Kleef
Yssel
REICHSWALD
K L E E F
Lippe
Goch
Gelder
GR
GELDER
KESSEL
Venlo
Wachtendonck

gaf haar in leen aan Otto. Natuurlijk verbonden Groningen en Koevorden zich toen tegen de gebroeders, die in den nu volgenden strijd ook Otto van Gelre tegen zich kregen. De burggraaf van Koevorden won; hij kreeg zijn bezit terug. Kort daarop stierf Boudewijn te Mainz, waarheen hij zich had begeven om den Keizer - zijn leenheer - hulp te vragen. De Bentheimsche graven bleven zich nadien in Drentsche aangelegenheden mengen, wanneer de kans zich voordeed. Het gelukte hun echter niet hun macht blijvend te vergrooten. Het graafschap bleef in zijn eenmaal verkregen omvang tot in de 19de eeuw toe bestaan en bij het Duitsche Rijk behooren. Het is in Hannover opgegaan.

De Bentheimers ontmoeten we nog in de Overijselsche geschiedenis. Dit deel van het Middeleeuwsche Oversticht is ontstaan uit verschillende Germaansche gouwen, die door de bisschoppelijke macht bijeengevoegd zijn. Het kwartier van Vollenhove, Salland en Twente behooren er toe. De bisschoppen vestigden er hun gezag in de 11de eeuw, echter evenmin als in de Noordelijke gewesten onbeperkt en ongehinderd. De opkomende IJselsteden Deventer, Kampen en Zwolle maakten zich geleidelijk los van het landsheerlijk gezag; de graven van Goor en Dalem en de heeren van Almelo trachtten zich onafhankelijk te maken.

Met Goor heeft het Sticht in de 13de eeuw afgerekend. Bisschop Otto III achtte zich door den graaf, die zijn leenman was, te kort gedaan. Hij riep hem ter verantwoording en verzocht na weigering van den graaf om te verschijnen zijn neef, den Hollandschen graaf en Roomschkoning Willem II, om naar Twente te trekken. Willem II heeft den Goorschen graaf in 1248 gevangengenomen en uitgeleverd, waarna dezen zijn grafelijke waardigheid ontnomen werd. Goor is toen geheel aan den bisschop overgegaan.

Diepenheim en Dalem zijn in 1331 door den bisschop aangekocht. De heerlijkheid Almelo werd in 1336 leenroerig aan

het Sticht. Oldenzaal schijnt reeds eerder aan de bisschoppen behoord te hebben. Andere aanwinsten zijn Enschede en Haaksbergen. Zij dienden om het Twentsche bezit te completeeren. Twente is voor ons doel het belangrijkste deel van Overijsel, omdat de Oostgrens van deze streek de grens van Nederland vormt. Deze grens heeft niet immer op dezelfde plaats gelegen. Het schijnt dat het oude Thuente eertijds van de Regge tot de Vecht lag en dus een deel van het reeds genoemde graafschap Bentheim insloot. In 851 wordt tenminste Wilshem in Bentheim als er bij behoorende genoemd en in 1131 Ulsen. De Oostgrens lag dus iets verder dan het kerkelijk gebied van Utrecht zich uitstrekte. Nu is het van belang te weten, dat de Utrechtsche bisschoppen er steeds naar streefden de grenzen van hun kerkelijk en wereldlijk gebied te doen samenvallen. Hun geestelijk terrein lag benoorden de Maas, maar sloot het Nijmeegsche uit, dat aan Keulen behoorde; het Friesche kustgebied beoosten Dokkum kwam Munster toe; ten Oosten van Drente lag het bisdom Osnabrück; Zuidelijker grensde het weer aan Munster, dat onregelmatig in den Achterhoek insprong, maar van het graafschap Bentheim slechts de Oostelijke helft kerkelijk bezat. De bisdomsgrens liep van de Zuidoostpunt van Drente vrijwel recht naar het Zuiden zonder den diepen inham langs de Overijselsche Vecht. Het oorspronkelijke Twente moet zich zoover uitgestrekt hebben als de kerkelijke grens liep en dus Westelijk Bentheim, het Nedergraafschap, hebben omvat. De daar liggende plaatsen Nijenhins, Veldhuizen en Ulsen hoorden zeker bij het bisdom Utrecht; Bentheim en andere Oostelijker gelegen plaatsen bij Munster. Het Sticht heeft hier de vorming van graafschappen en heerlijkheden niet kunnen verhinderen, in het bijzonder moest het wijken voor Bentheim, over welk graafschap wij hierboven reeds een en ander zeiden. Twente is de naam geworden voor een deel van het oude Thuente en wel voor het Zuidelijk deel.

Met het graafschap Dalem zijn de bisschoppen niet gelukkig

geweest. Dit lag op de grens van Munsters gebied aan de Lippe en is nooit geheel aan het Sticht gekomen. De bisschoppen hebben op den duur den titel graaf van Dalem opgegeven; de souvereiniteit kwam aan het bisdom Munster. Wanneer dit gebeurde, is niet geheel duidelijk. Trouwens verliezen en aanwinsten aan den rand van het Twentsche gebied zijn in het algemeen moeilijk na te gaan. Zoo is het niet zeker of de souvereiniteit over Enschede in 1331 werd verkregen of al eerder. Hendrik, graaf van Solms, verkocht in dat jaar rechten en renten over Enschede, maar het blijkt niet duidelijk wie toen landsheer was. De aankoopen van het jaar 1331 en die van eenige jaren te voren van Bentheimsche goederen brachten wel vergrooting van gebied, maar ook van den schuldenlast voor Utrecht. Toch zette het Sticht de politiek van aankopen door. Bisschop Jan van Arkel, die eenigen tijd zuinig te Grenoble leefde om de schulden te verminderen en verpande bezittingen in te lossen, kocht in 1346 de heerlijkheid Lage op Bentheimsch gebied. Lage is een souvereine heerlijkheid gebleven, die niet bij het Oversticht werd ingelijfd en tijdens de Republiek ook niet een geheel vormde met Overijsel.

De geschiedenis van Overijsel in de Middeleeuwen toont ons bisschoppen, die aan hevig geldgebrek leden, steeds door verschillende heeren belaagd werden en tegen beide hun toevlucht moesten nemen tot de drie steden. Deze kregen den landsheer in hun macht met hun geldelijken steun; de bisschoppen werden afhankelijk van Deventer, Zwolle en Kampen, zoodat zij over Twente slechts regeerden bij de gunst van deze drie, en door steeds meer voorrechten toe te staan. Omdat het voor de steden en hun handel van belang was, werden kasteelen van roofridders bestormd en geslecht, werden aan edelen in pand gegeven sloten ingelost en aan een betrouwbaar kastelein in beheer gegeven.

Met behulp der steden deed het Sticht ook een poging om het Westelijke Bentheim, het zoogenaamde Nedergraafschap,

alsnog in bezit te nemen. De gelegenheid hiertoe bood een plundertocht bij Ootmarsum in 1417 gedaan van uit dit Nedergraafschap. Met den steun der drie steden trok bisschop Frederik van Blankenheim naar het slot te Neuenhaus op en kreeg het in bezit als onderpand voor de te betalen schadevergoeding en bovendien het kerspel Ulsen. Bij dit verdrag van 1418 trok de bisschop dus feitelijk de grens van Drente tot Twente recht door, echter... totdat de som van 8000 Rijnsche guldens schadevergoeding betaald zou zijn. Deze overeenkomst werd in 1427 gewijzigd: de graaf van Bentheim kon bij de aflossing met de helft der som volstaan, mits hij daarbij verklaarde voor het slot te Neuenhaus ten eeuwigen dage leenman van den bisschop te willen blijven. Deze beleening heeft inderdaad plaatsgehad, doch zonder consequenties van inlijving bij Overijsel. De Bentheimsche goederen werden later leenen dier provincie en zijn in 1677 aan het stadhouderlijk domein toegevoegd. Het was gewoonte, dat een edelman en een stedeling uit Overijsel ten Bentheimschen landdag gecommitteerd werden in verband met deze leenen.

In de 15de eeuw hebben de Utrechtsche bisschoppen veel moeilijkheden gehad met hun Overijselsche onderdanen en nauwelijks een kans gekregen om hun gebied uit te breiden. Alleen de reeds genoemde aankoop van Haaksbergen - de toenmalige heerlijkheid Blankenborg - had in deze eeuw plaats. Ook in dit gewest zat men daarna in de knel tusschen de opdringende Bourgondische en de Geldersche macht. Ook hier werd Karel van Gelre te hulp geroepen en eindigde de strijd met de erkenning van Karel V (1528).

Nog duidelijker dan Overijsel is Gelderland uit verschillende stukken ontstaan, samengevoegd door de graven, later hertogen van dit gewest. Het oorspronkelijke graafschap Gelre lag aan weerszijden van de Maas; de plaatsen Venlo en Gelre lagen hierin. Het tegenwoordige Gelderland is opgebouwd uit de vroegere gouwen Hamaland (ten Oosten

van den IJsel), Felua, Batua, Testrebenti (om Maas en Waal) en de Palts van Nijmegen. Van deze streken zijn Hamalant en het Nijmeegsche van belang voor ons doel, met nog de gouw Dubla, die zich Oostelijker langs den Rijn uitstrekte. In de 11de eeuw, na het uiteenvallen van graaf Wichmans groote rijk Hamaland, hebben we in de eerste plaats te maken met de graven van Gelder en Kleef, keizerlijke leenmannen in de plaatsen van dien naam. De eerste bezat omstreeks het jaar 1100 deelen van Hamaland en goederen langs de Waal en deelen van Teisterbant. De rest van de gouw Hamaland kreeg het geslacht door huwelijk. Gerhard van Gelder trouwde Irmengarde, dochter van graaf Otto van Zutphen, wiens zoons allen vóór hem stierven. Daardoor heeft de zoon uit dit huwelijk, Hendrik, in 1138 Gelre en Zutphen vereenigd. Het graafschap Gelder hoorde hierna tot de grootere leenstaten in de Nederlanden. Meer dan de andere echter werd het verzwakt door de vele heerlijkheden en geestelijke goederen, welke binnen de grenzen lagen. Deze komen hierna nog ter sprake.

De uitbreiding van Gelre vond voortgang in de 13de eeuw. Graaf Otto II steunde toen zijn neef Willem II van Holland bij diens pogingen om zich als Roomsch-koning te doen erkennen en kreeg als loon in 1247 alle keizerlijke rechten op burcht en stad Nijmegen in leen. Diezelfde Otto zag kans om zijn inkomsten uit tienden en tollen aanzienlijk te vermeerderen, deels ten koste van Utrechtsche bisschoppen, en nam bij overeenkomst met dezen rechten in Emmerik over. Hij kocht goederen in den Achterhoek van de Westfaalsche graven van Loon en anderen. Op deze wijze kwam hij in het bezit van Groenlo, Breedevoort, den hof te Hengelo, Dieren, Steenderen, Kriekenbeek en verschillende kleine bezittingen in zijn landen. De allodiën der edelen werden meest omgezet in leenen.

Met de Oostelijke buren Kleef, Mark en Berg was de verhouding in den regel goed, behoudens kleinere twisten over

tollen. Met Munster, Gulik en Keulen kwamen eveneens weinig moeilijkheden voor. De Geldersche graven waren bij den opbouw van hun gebied aan die zijde behoorlijk gedekt. Hun eigen verstandige en vredelievende politiek was hier debet aan. De Gelderschen waren in de 13de eeuw geen onruststokers, maar traden in ruime omgeving als middelaars in twisten op.

Alleen met Brabant wilde het niet boteren, omdat de hertogen nog aanspraak maakten op deelen van Gelre, speciaal op de grensgebieden aan Maas en Waal. Met Brabant is het tot een oorlog gekomen ten gevolge van het huwelijk van Otto's opvolger Reinald I met Irmingard van Limburg. Toen Irmingards vader in 1280 stierf, verkreeg zij de hertogelijke waardigheid en nam Reinald den titel van Hertog aan. Rudolf van Habsburg, de Roomsch-koning, bevestigde dit en bepaalde, dat Reinald na den dood van zijn gemalin het vruchtgebruik van Limburg zou houden. Nu stierf Irmingard kinderloos en wenschte Reinald de regeering te aanvaarden; hij stuitte op verzet van Adolf van Berg, die een broer van den laatstoverleden graaf van Limburg was en dus ook aanspraak maakte. Deze Adolf was niet machtig genoeg om zelf zijn aanspraken te verdedigen, riep de hulp in van Jan I van Brabant en verkocht dezen zijn rechten. Hieruit ontstond een veete tusschen Brabant en Gelre, waarin andere vijanden van Brabant zich mengden. Gevolg was een razende krijg, waarin heel Rijnland zijn strijdlust uitleefde en die ten slotte in den slag bij Woeringen (aan den Rijn ten Noorden van Keulen) in 1288 werd beslist ten gunste van Brabant. Gelre kreeg Limburg niet; het kwam aan zijn tegenstander. Graaf Reinald stak zoo diep in de schulden, dat hij zijn bezit moest verpanden aan zijn schoonvader Guy van Vlaanderen.

Deze oorlog heeft de opkomst van Gelre ten zeerste geremd, ook de losmaking van het keizerlijk gezag dat in de Westelijke deelen van Nederland al vrijwel weggesleten was. Toch

stegen de graven weldra weer in aanzien. Zij verkregen door erfenis de heerlijkheid Montfort aan de Maas. Reinald II huwde met een zuster van den Engelschen koning Eduard III, die hem den hertogstitel bezorgde in 1339. Tegelijk kreeg hij de volle landsheerlijke macht met muntrecht. In dienzelfden tijd kon Reinald zijn gebied uitbreiden: hij nam Reichswald als rijksleen van Kleef over, kocht het graafschap Kessel, liquideerde de twisten met Brabant over het Maas-en-Waal-gebied; hij ontnam den bisschop van Munster den burcht van Breedevoort en kreeg van hem Aalten, Winterswijk en Dinxperlo in pand. Financieel stond Reinald er intusschen slecht voor door zijn kostbare hofhouding.

Na den dood van Reinald II in 1343 waren er drie dochters uit het eerste huwelijk en twee onmondige zoons uit het tweede. Een dier dochters was gehuwd met den markgraaf van Gulik, die dus kon pogen om zich in te dringen. Dit gebeurde evenwel niet en Reinald III volgde ongehinderd op. Onder diens regeering brak de strijd tusschen Hekerens en Bronkhorsten uit, waarin zijn broer partij tegen hem koos en overwon. Met hen beiden stierf het Geldersche huis uit, waarna Willem van Gulik, een zoon van den bovenbedoelden markgraaf, hem opvolgde. Deze kon Grave bij Gelre voegen na zwaren strijd met Brabant. Willem heeft al zijn jaren oorlogen gevoerd; zijn broer en opvolger Reinald IV was al even krijgszuchtig. Deze had te strijden tegen Kleef, dat Zevenaar en de Lijmers wilde bezetten en in 1405 tegen geld ook kreeg.

Deze Reinald stierf in 1423 kinderloos. Edelen en steden hadden dit voorzien en tijdig een afspraak gemaakt om alleen met goedkeuring der meerderheid een nieuwen graaf te erkennen en de ondeelbaarheid van het land voorop te stellen. Zij kozen uit de pretendenten Arnold van Egmond als naasten verwant van het uitgestorven huis èn als minst machtige. Hij werd op zeer beperkende voorwaarden erkend, tegen den zin van den Duitschen Keizer, die Bourgondischen

invloed vreesde en Gelderland in leen gaf aan Adolf van Gulik en Berg. Edelen en steden stoorden zich hier niet aan en bleven bij hun keuze, hoewel hun nieuwe hertog in den rijksban werd gedaan. Zij hebben daar weinig genoegen van beleefd, omdat Arnold zijn beloften niet hield en tegen zijn onderdanen steun zocht bij Bourgondië, dat op elke gelegenheid loerde om macht over Gelre te krijgen. De eene intrigue na de andere bracht twist en tweedracht in het land, ook in de hertogelijke familie zelf, waarin de zoon tegenover den vader stond. In de ontzettende verwarring hadden de Bourgondiërs gemakkelijk spel; Karel de Stoute slaagde er zelfs in Gelre tijdelijk in te lijven. Terstond gaf hij den hertog van Kleef als loon voor zijn hulp bezittingen bij den Rijn, namelijk Elten en Wachtendonck, in eigendom, Duffelt, Goch en Lobith in erfleen. Gelre verloor in dezen tijd randgebied, in plaats van te winnen.

De heerschappij van Karel den Stouten is van korten duur geweest, maar de Bourgondiërs lieten niet los. Maximiliaans macht was te groot, vooral na zijn verkiezing tot keizer. Daartegenover bleef Arnolds kleinzoon, Karel van Egmond, actief. We zagen al, hoe hij overal in het Noorden bezig was, maar op den duur voor zijn mededinger Karel V moest wijken, ofschoon hij met diens vijand, Frankrijk, samenwerkte en ook met Protestantsche Duitsche vorsten intrigeerde. Zijn onderdanen werden het voortdurende oorlogvoeren moe en dwongen hem zijn eigen hertogdom op te geven in 1538 ten gunste van Willem, oudsten zoon van den hertog van Gulik. Karel V kon dit heelemaal niet goedkeuren, te minder toen in 1539 deze hertog van Gelre Kleef, Gulik, Mark en Berg vereenigde onder zijn bestuur en dus een machtig vorst werd in Rijnland. Deze Willem was des te gevaarlijker, omdat hij neiging toonde zich bij de Hervorming aan te sluiten tegen den Keizer. Karel V keek dezen toestand eenige jaren aan om zich niet dadelijk een machtigen vijand te bezorgen. Hij moest deze houding wel

opgeven, toen Gelre zich weer bij Frankrijk aansloot. Daarom trok Karel V met een geducht leger op, hij veroverde Gulik en Roermond en viel Venlo aan. Daar werd in 1543 het verdrag gesloten, dat Gelderland voorgoed aan Karel V bracht. Met het jaar 1543 sloot Karel V de uitbreiding van zijn persoonlijk bezit af. Nominaal was hij reeds als Keizer opperheerscher over een groot deel der Nederlanden; in die qualiteit had hij ook gezag over de ten Oosten daaraan grenzende gebieden. Hij is er niet toe gekomen het veroverde persoonlijke bezit af te ronden door bijvoorbeeld Kleef, Bentheim en Oost-Friesland te heroveren; zelfs niet om verloren randgebied als Zevenaar en Goch te hernemen. Philips II, die geen keizer was, zag zijn gebied dus zoo begrensd als Karel V het hem naliet. Toen de Republiek der Vereenigde Nederlanden zich consolideerde, zag men in dat die begrenzing niet de meest gewenschte was. Toen was er weinig meer aan te doen, omdat de Tachtigjarige Oorlog niet tegen Duitsche vorsten werd gevoerd. Toch hebben de Staten-Generaal getracht hun invloed naar het Oosten uit te breiden. In het volgende hoofdstuk zullen we zien, hoe dit gebeurde.

V De oostelijke grenzen der Republiek

De Unie van Utrecht werd den 23sten Januari 1579 geteekend door vertegenwoordigers van Holland, Zeeland, Utrecht en de Ommelanden en door graaf Jan van Nassau, als stadhouder van Gelderland. Daarna traden toe achtereenvolgens de Betuwe, de Veluwe en Venlo uit het Geldersche, dan het kwartier van Zutphen, waar Spaanschgezinde bannerheeren tegenstand boden, Friesland, Overijsel en Drente. De stad Groningen bleef weigeren. In het Zuiden teekenden Antwerpen, Lier, Breda, Gent, Yperen en Brugge. Het aldus

aaneengesloten gebied bestond uit een samenstel van ‘bondgenooten’, die niet van plan waren hiermee hun oude gewestelijke zelfstandigheid en vrijheid prijs te geven en dit ook niet hebben gedaan zoolang de Unie als basis voor de vereeniging gold. De deelen hadden veel gemeen, maar hechtten nog te zeer aan het eigene, aan de traditie van afzonderlijk bestuur, om het gemeenschappelijke verder te laten overwegen dan voor het richtig voeren van den oorlog onvermijdelijk was. Langzamerhand zou de innerlijke eenheid wel groeien, zelfs tegen belemmeringen in, voortspruitend uit Hollands streven naar de oppermacht en de reactie daarop, tevens voortkomende uit de vasthoudendheid der eigenzichtige regenten, die bang waren iets van hun eigen macht te zullen prijsgeven bij centralisatie van 's lands bestuur. Deze dingen waren gevaarlijk genoeg, vooral in den beginne, toen er buiten Holland en Zeeland al voldoende verdeeldheid bestond en het aantal koningsgezinden juist in de grensgewesten groot was. Dit bleek, toen Rennenberg bij zijn overloopen naar Spaansche zijde Groningen, Drente en het grootste deel van Overijsel kon meesleepen en hij zelfs in het Zutphensche doordrong.

De Nederlandsche krijg vond in West-Duitsche staten sympathie, geen daadwerkelijken steun. Hun vorsten toonden een belangstelling, die naar pogingen tot bemiddeling neigde, maar ook wel eens gevaarlijk had kunnen worden. Voor hen lag de gelegenheid open om te ‘helpen’ door Spaansch gebied aan te vallen en hun landen er mee te vergrooten. Graaf Jan van Nassau heeft zich aan het werk gezet om de Protestantsche elementen van den Beneden-Rijn tot in Oost-Friesland te vereenigen in een bond tegen Spanje. Deze twee gebieden waren al vóór het begin van den opstand van belang, omdat gevluchte Hervormden er welwillend ontvangen werden. Dat was in de kleine steden langs den Rijn dicht bij het Geldersche en in Emden het geval. Oost-Friesland had bij den inval van Lodewijk van Nassau in

het Groningsche metterdaad steun verleend. Toen deze inval op een flagrante mislukking uitliep, leed Reiderland onder de verwoestingen van Alva's benden en dreigde gevaar voor het slecht bezette Emden. Graaf Edzard II beklaagde er zich over bij den Keizer en voelde er niet meer voor Oranje's ondernemingen te steunen; de Watergeuzen wilde hij niet in zijn haven toelaten. De burgerij van Emden (versterkt door honderden Nederlanders) was het met deze politiek niet eens. Daarom trachtte Requesens deze havenstad in bezit te krijgen, zoo mogelijk door onderhandeling met graaf Edzard; Oranje zocht dus steun bij Edzards broeder Johan, die het eerstgeboorterecht niet erkende, het Zuidelijk deel van het graafschap in zijn macht had en Oranje graag stad en haven Emden zou gunnen om zijn broer te verzwakken. Willem van Oranje had echter wel wat anders te doen dan Emden te veroveren en den rijksvrede daarmee te breken. Door deze inwendige verscheurdheid in Oost-Friesland (waar de graven als Lutheranen een afkeer van het Calvinistische en republikeinsche Holland toonden) kon graaf Jan van Nassau daar niet op hulp rekenen. Hij kon wel steunen op den graaf van Bentheim, op den graaf van Nieuwenaar en Meurs, op dien van Manderscheid in het Keulsche en anderen tot in de Calvinistische Paltz toe. Voorwaarde was echter dat de hertog van Gulik en Kleef en de aartsbisschop van Keulen niet tegenwerkten.

De mogelijkheid hiertoe was aanwezig. De oude hertog Willem, die al tegen Karel V was opgetreden, weifelde tusschen het oude en het nieuwe geloof; zijn zoon Johan Willem was bisschop van Munster, Osnabrück en Paderborn, zijn dochters echter hadden Protestantsche vorsten gehuwd. In Willems landen Gulik, Kleef, Berg en Mark waren de Protestanten talrijk. Aartsbisschop van Keulen was sinds 1577 Gebhard Truchsesz von Waldburg, die voor zijn benoeming den steun had ontvangen van de Luthersche vorsten tegen den door Spanje gewenschten candidaat. In zijn

landen was tot dan toe weinig ijver getoond om de Katholieke leer te handhaven. Aartsbisschop Gebhard dacht er over om nog een stap verder te gaan, zijn geliefde te trouwen en als Protestantsch keurvorst zijn wereldlijk gebied te gaan besturen. De aartsbisschop zette zijn voornemen op een ongelegen oogenblik in daden om. Einde 1582 verklaarde hij onverwacht en zonder overleg met medestanders beide godsdiensten in zijn gebied gelijkberechtigd en trad kort daarna in het huwelijk. Niemand was op dat moment klaar om hem afdoende te steunen tegen den Keizer, die zooiets onmogelijk kon dulden. Het domkapittel koos een nieuwen aartsbisschop en wel Ernst van Beieren, een neef van Willem van Gulik, en haalde hiermee den man binnen, die het eertijds als Spaanschgezind tegen Gebbard had moeten afleggen en inmiddels prins-bisschop van Luik was geworden. Parma steunde hem met een leger; Willem van Gulik, die in de laatste jaren de Katholieke partij te Aken had gesteund, was hem goedgezind. Deze strijd liep ten nadeele van de Protestanten af. De kans dat Spaansche troepen in Oost-Nederland tusschen twee aanvallers werden gekneld, was hiermee verkeken.

Voor de geünieerde gewesten ging het in dien tijd niet goed. De Spaansche aanvoerder Verdugo stond met zijn leger in den Achterhoek en veroverde Zutphen; Steenwijk ging eveneens voor de Nederlanders verloren. De Ommelanden leden onder de strooptochten van uit Groningen ondernomen. In Friesland twistten Spaanschgezinden en Nederlanders. In Gelderland onderhandelde stadhouder graaf Willem van den Bergh met den vijand; hij moest vervangen worden door Adolf, graaf van Nieuwenaar. Parma veroverde Grave, Megen en Batenburg, daarna Venlo. Hij trok verder naar het Keulsche gebied, nam Neuss en viel Rijnberk aan, ten einde hiermee onze verbindingen met het goedgezinde Duitsche achterland af te snijden. Hiertegenover stond het fort de Schenkenschans, bij de splitsing van Rijn en Waal, als

t.o. 88

De Republiek in 1604
grens van 1589
grens van 1604
STICHT LIEK
HERTOGDOM GULIK
GRAAFSCHAP MARK
BISDOM MUNSTER
HERT. KLEEF

hoogst belangrijk strategisch punt in Nederlandsch bezit, gebouwd op aanwijzing van Leicester. Echter leverden de Engelsche onderbevelhebbers Stanley en York Deventer en de schans voor Zutphen aan de Spanjaarden uit.

Het is algemeen bekend, dat met het jaar 1588 de meest succesrijke periode van onzen Tachtigjarigen Oorlog is begonnen. Maurits veroverde achtereenvolgens in het Oosten: Zutphen, Deventer, Delfzijl, Nijmegen, Steenwijk, Koevorden, Groningen, Groenlo, Breedevoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal en bovendien Lingen. Dit laatste lag Oostelijk van de Eems ter hoogte van Neder-Bentheim en dus geheel afgescheiden van het gebied der Republiek. Karel V had het in 1546 op den graaf van Tecklenburg laten veroveren, die zijn tegenstander in den Schmalkaldischen Bond was. Het was in leen gegeven aan den graaf van Buren, wiens erfdochter Anna huwde met Willem van Oranje. Het leen werd na den dood van den graaf door den Keizer als opengevallen beschouwd en teruggenomen. Prins Willem liet het zich in 1578 echter schenken bij brieven, gesteld op naam van Philips II; hij nam het graafschap in leen van de provincie Overijsel. Spanje had het inmiddels bezet; Maurits veroverde het in 1597.

Met deze veroveringen was in 1600 het geheele Oostelijke gebied aan den Spanjaard ontnomen, al was het nog niet voorgoed, omdat Spinola er nog in slaagde tijdelijk eenige vestingen in den Achterhoek en Twente in bezit te nemen. De Oostgrens was dus in 1600 op de vroegere lijn gebracht, maar niet voldoende afgerond om goed verdedigbaar te zijn. De Spanjaarden zagen er geen been in om over Duitsch gebied te trekken ten einde hiervan gebruik te maken. Vóór de eeuwwisseling had de veldoverste Francesco de Mendoça een flink leger verzameld, dat hij niet graag tegen de sterkere vestingen in het Zuiden waagde en liefst ook niet in het eigen land liet blijven om de bevolking den last der soldaterij te besparen. Hij zou er eenvoudig mee naar Rijksgebied

trekken om het daar voor den winter te legeren op kosten der bevolking. Zoo ging het in die tijden! Het treurigste was, dat men in het Duitsche Rijk niet eens in staat was iets dergelijks te verhinderen, het droevigste eigenlijk dat zulk een gedachte niet a priori verwerpelijk scheen. Er waren in West-Duitschland vorsten, die de komst van een Spaansch leger niet ongeschikt vonden om hun positie tegenover de Protestanten te verstevigen. Aartsbisschop Ernst behoorde tot degenen, die zich om deze reden sterk Spaanschgezind toonden. In Gulik, Kleef, enz., regeerden voor den zwakzinnigen hertog Johan Wilhelm Spaansch gezinde raadsheeren, die wel steun wenschten om de Protestantsche meerderheid uit de stenden te werken. Keulen en Gulik traden te zamen op om in Aken het Katholicisme de alleenheerschappij te hergeven. En zelfs in het Protestantsche Oost-Friesland konden de Spaanschgezinden hun invloed doen gelden. Daar had de anti-Calvinistische en Spaanschgezinde graaf Edzard II voortdurend twist met zijn hoofdstad Emden, die geneigd was om zich bij de Republiek aan te sluiten en in 1595 tijdelijk een door de Staten-Generaal gezonden regiment Friesche soldaten in garnizoen had genomen. Dit was meer waard dan keizerlijke bemiddeling en de eenige mogelijkheid om de richtige uitvoering van een onder toezicht der Staten in 1595 te Delfzijl gesloten verdrag te garandeeren. Edzard voerde namelijk geen enkele overeenkomst loyaal uit, klaagde steeds dat zijn rechten besnoeid werden en had het op die van de burgerij gemunt. Hij was voor de Republiek een gevaarlijk man, hoewel hij soms schijnbaar vrienschappelijk om arbitrage vroeg. Het was immers bekend, dat de graaf om een Spaansche vloot en een Spaansch leger had verzocht en men verdacht hem er van, dat hij naar het Katholicisme neigde. De stad Emden was toen meer Nederlandsch dan ooit door de vele vluchtelingen, die er zich in de moeilijke jaren hadden gevestigd en er nu den handel opwerkten. De stad werd

dan ook herhaaldelijk door de Staten-Generaal gesteund met geld voor het in dienst nemen van soldaten.

Dit punt was voor de Republiek bijna even belangrijk voor de verbindingen met het achterland als de Rijnsteden waren en bovendien geschikt om vandaar uit den handel in het Noorden lam te leggen. Daarom weifelde Mendoça in 1598, of hij eerst naar Emden zou trekken en vandaar Groningen binnenvallen, dan wel langs den Rijn gaan, de Betuwe binnentrekken en vandaar de Republiek in de kern zou aantasten. Hij had in genoemd jaar Orsoy genomen, maar was te weinig strateeg om duidelijk en snel zijn mogelijkheden te overzien; hij kon niet spoedig tot een besluit komen en gaf hierdoor aan Maurits de gelegenheid om de voornaamste punten te versterken. Mendoça bleef bezig met de Protestantsche kernen in het Kleefsche en veroverde Rijnberk, Wezel, Rees, Emmerik en Xanten. Hier leverde hij Maurits een prachtig terrein voor tegenactie, zoodra deze over een voldoende legermacht zou beschikken. De bevolking zou hem hiervoor niet anders dan dankbaar kunnen zijn, want de Spaansche benden traden gruwzaam op tegen de Protestanten, plunderden stad en land, en ontzagen in hun buitzoekende wanordelijkheid ook bondgenooten niet, zelfs geen kloosters. Een rondzwervende legermacht was in dien tijd vaak een verschrikking, erger dan een brand en in staat om van een vriend een razenden vijand te maken. De aartsbisschop van Keulen, nu tevens bisschop van Munster, klaagde steen en been over de wijze waarop de troepen van Mendoça huishielden. Deze leefden immers geheel van hetgeen zij boer en burger afpersten. Den ganschen winter zetten zij deze leefwijze voort op rijksgebied; pas in het voorjaar kwamen de vorsten er toe een leger tegen hen bijeen te brengen, maar toen trok Mendoça al tegen de Republiek op.

De Spaansche veldtocht liep op een mislukking uit. Maurits veroverde 's Heerenberg en verhinderde den vijand in de Betuwe successen te behalen. Het leger van Mendoça werd

muitziek, omdat er niet veel te plunderen viel, en trok weg. Tegelijk zonden de Staten 600 man om Emden te bezetten en alle bedreigingen van dien kant te weren. Deze bestonden inderdaad. Graaf Enno was in 1602 bezig Emden in te sluiten en met fortificaties te omringen. De burgerij vroeg in Den Haag hulp. Deze kwam, omdat een veroverd Emden te zamen met de nieuwgebouwde forten uitermate geschikt zou zijn om als oorlogshaven de scheepvaart in het Noorden te controleeren. De Staten beriepen zich op het verdrag van Delfzijl, dat den fortenbouw verbood; de keizerlijke dispensatie op de betreffende bepaling erkenden zij niet. De Staatsche troepen veroverden nu de versterkingen en bleven Emden bezet houden om het gevaar voorgoed te bezweren. Het Rijk deed hier niets tegen en de graaf, die er de voorkeur aan gaf om met de Staten-Generaal te onderhandelen in plaats van met zijn eigen onderdanen, accepteerde de bezetting op kosten van het graafschap om terstond daarna te verklaren, dat het gesloten verdrag de keizerlijke rechten aantastte en daarom ongeldig was, hetgeen hem niet meer kon baten; hij demonstreerde er alleen zijn onbetrouwbaarheid mee. Wel machtigde de Rijksdag den Keizer om den ban over Emden uit te spreken, doch het bleef bij woorden; de graaf kon niet meer doen dan het platteland met zijn benden afstroopen en daardoor het verlangen naar aansluiting bij de Republiek vergrooten.

Mendoça was niet de geschikte man gebleken, een dapper soldaat, geen veldheer. Ambrogio Spinola, die in 1605 eveneens door Keulsch gebied optrok, was dit wel. Hij overmeesterde in korten tijd Oldenzaal en Lingen. Men vreesde toen nog grooter verlies door een veldtocht naar het Noorden, gesteund door den graaf van Oost-Friesland. Maurits nam de tegenmaatregelen, die afdoende bleken voor het jaar 1605, maar kon niet verhinderen dat Spinola in 1606 Lochem, Groenlo en Rijnberk veroverde. Alweer was Maurits in staat om een verder doordringen te verhinderen en hij kon zelfs

Lochem heroveren. Oldenzaal werd pas in 1626 door Ernst Casimir en Groenlo in 1627 door Frederik Hendrik heroverd. Lingen kwam in 1632 weer aan het Huis Oranje-Nassau. De beiderzijdsche veldtochten konden hier de grenzen van 1600 niet meer wijzigen.

De Republiek moest wèl blijven letten op de toestanden ten Oosten van haar gebied, omdat het haar niet onverschillig kon zijn welke machten daar heerschten. Toen in Maart 1607 plotseling de zwakzinnige hertog van Gulik stierf, was het de vraag welke partij daar de overhand zou krijgen. Was dit de Katholieke, dan zou, met uitzondering van het Emdensche en Bentheim, het heele gebied langs de Oostgrens van de Republiek vijandig gezind zijn en de toestand gevaarlijk worden.

De keurvorst van Brandenburg, gehuwd met een dochter van de oudste zuster van den overleden hertog, was er lang op voorbereid om zijn aanspraken kracht bij te zetten. De Staten-Generaal hadden hem hun steun beloofd. Er was echter nog een andere erfgenaam, de evenals de Brandenburger Protestantsche paltsgraaf Wolfgang Wilhelm von Neuburg, zoon van de tweede zuster van den hertog, een man die met beide partijen onderhandelde over erkenning. Verder waren er nog de hertog van Zweibrücken, gehuwd met de derde zuster, de markgraaf van Burgau, gehuwd met de vierde zuster, en dan nog de keurvorst van Saksen en de hertog van Coburg, die op keizerlijke toezeggingen uit vroegeren tijd en meer verwijderde verwantschap met den overledene steunden. De zwakke Keizer Rudolf II stond voor de moeilijke taak om uit deze pretendenten, geen van alle in mannelijke linie verwant met den gestorven hertog, dengene te steunen, die de meest gewenschte was voor de rust van het Rijk en tegelijk voor de macht van den Keizer en het Katholicisme èn Spanje. De besluitelooze Keizer wilde zelf beslissen, hiertoe de aanspraken der pretendenten nauwkeurig onderzoeken en voorloopig de hertogdommen door een inheemschen Raad

met keizerlijke commissarissen laten regeeren. Het kwam er op neer, dat hij begon met het bestuur in handen te nemen en de landen als opengevallen rijksleen in bezit zou nemen (opengevallen omdat het rijksleenrecht slechts vererving in mannelijke lijn kende) zoodra hij dit durfde. Dit verhinderden de keurvorst en de paltsgraaf evenwel door samen de hertogdommen te bezetten en bij verdrag het bestuur te regelen. De Protestantsche vorsten erkenden deze overeenkomst. De Keizer natuurlijk niet. Intusschen voelde geen der betrokkenen er voor werkelijk een oorlog te beginnen, de buitenlandsche belanghebbenden zoomin als de Duitsche vorsten. Belanghebbenden waren immers buiten Duitschland de Staten-Generaal, Spanje voor de Spaansche Nederlanden en Frankrijk, dat de Protestantsche partij wenschte te steunen tegen de keizerlijke en de Spaansche macht volgens de gebruikelijke anti-Habsburgsche politiek; een gewapend conflict beteekende dus het begin van een Europeeschen oorlog. En dat op een moment, waarop Den Haag en Madrid beide op vrede of bestand aanstuurden.

De dood van Hendrik IV, den meest oorlogszuchtige, in 1610 redde Europa voor een groote uitbarsting. In Frankrijk volgde een minderjarige, Lodewijk XIII, op, onder wien de Spaanschgezinde partij invloed kreeg. De beide vorsten, die de hertogdommen bezet hielden, moesten nu uitsluitend op de Staten-Generaal rekenen. Deze begrepen heel goed, dat zij zich zeker niet buiten de erfenisquaestie moesten houden, nu de Protestantsche vorsten hun voornaamsten steun hadden verloren. Aartshertog Leopold, neef van den Keizer en bisschop van Passau, had de vesting Gulik bezet en moest daar niet blijven. Daarom rukte Maurits, in den zomer van het jaar 1610, van de Schenkenschans uit op en veroverde Gulik voor de beide verbonden pretendenten. De Spaansch-Habsburgsche partij richtte niets uit.

Natuurlijk was de quaestie niet afgedaan, zoolang Branden-

burg en Neuburg niet tot een schikking waren gekomen over het verdeelen der nalatenschap, ofwel een van beide de ander had verdrongen. De laatste was ijverig bezig in het geheim steun te zoeken bij de Katholieke partij. Op den duur moest het tweetal wel tot oneenigheden geraken; het gezamenlijk bezit gaf te veel mogelijkheden tot wrijving. Toen de paltsgraaf van Neuburg, van huis uit Lutheraan, Katholiek werd en een Beiersche hertogsdochter trouwde, de markgraaf van Brandenburg echter van de Luthersche naar de Gereformeerde leer overging, werd de tegenstelling zoo scherp mogelijk. Elk zocht steun hij geloofsgenooten en wapende zich. Maurits legde Staatsch garnizoen in de vesting Meurs, die hij in 1600 van den graaf van Nieuwenaar had geërfd; de Staten zorgden voor een garnizoen in Gulik. Brandenburg deed een aanslag op Dusseldorf, waar Neuburg als heer werd ontvangen. Spinola ontnam den Brandenburger Wezel, Rijnberg, Duisburg en Orsoy. Maurits trok bij Elten den Rijn over en bezette Emmerik, Rees, Goch, Calcar, Gennep en andere steden. De Brandenburger had zijn hoofdzetel in Kleef, Neuburg in Dusseldorf. De legers stonden dicht bij elkaar. Er was weinig noodig om Maurits en Spinola ondanks het Bestand slaags te doen raken. Geen der beide veldheeren voelde hiervoor. Zij zonden (in 1614) gecommitteerden naar Xanten om te onderhandelen; de pretendenten, de Staten-Generaal, Frankrijk, Engeland en de Unie der Duitsche Protestantsche vorsten deden hetzelfde. Het resultaat was een verdeeling: Brandenburg kreeg Kleef en Mark met Ravenstein en Ravensberg, Neuburg zou in Gulik en Berg regeeren. De meest betrouwbare macht kwam dus aan onze grenzen. De Keizer had hierover niets te zeggen gekregen. Het was de bedoeling, dat de Spaansche en Staatsche legers de bezette vestingen spoedig zouden ontruimen, op een nader onderling vast te stellen datum. Geen van beide legeraanvoerders had er lust in dit werkelijk te regelen.

Holland bleef Brandenburgsch gebied beschermen, Spanje het Neuburgsche. De bezette landen moesten hiervan het slachtoffer worden, zoodra ons Twaalfjarig Bestand afliep. Zij zijn inderdaad in ellende gedompeld. Toen de strijd weer ontbrandde, had Maurits zijn troepen hoofdzakelijk bij Emmerik en in Gulik gelegerd, terwijl Spinola zich Wezel als basis en stapelplaats had gekozen. Spinola had de beschikking over het sterkste leger, Gulik en de omgeving van Kleef werden door hem veroverd, daarna Goch, Kleef, Calcar en Gennep. Het land leed ontzaglijk onder de Spaansche troepen, daarna nog door de keizerlijke benden. Brandenburg en Neuburg sloten zich daarom in 1629 hechter aaneen, in de hoop van de kwellingen verlost te raken (bij deze gelegenheid veranderde Ravenstein van bezitter), gezamenlijk verzochten zij ontruiming van hun landen, zonder succes. In dat jaar belegerde Frederik Hendrik Den Bosch, dat zijn troepenmacht bijna volkomen opeischte. De Spaansch-Keizerlijken konden dus ongestoord met hun strooptochten voortgaan. De keizerlijke generaal Montecuculli had vrij spel en drong de Republiek binnen, hij veroverde zelfs Amersfoort. Toen redde de commandant van Emmerik de situatie door bij verrassing Wezel te nemen en daarmee den vijand van al zijn voorraden te berooven, alles bijeen een enorme buit. Hierdoor was de vijand niet in staat om zijn plannen uit te voeren, hij moest terug, en Frederik Hendrik kon ongehinderd zijn belegering voortzetten. Ja, zelfs konden onze troepen in korten tijd een reeks van vestingen in Kleef, Gulik en omgeving bezetten. Opnieuw begonnen onderhandelingen over ontruiming der vestingen, die niet tot het gewenschte resultaat voerden, want de Republiek hield veel te graag voorposten buiten haar eigen vestinggordel bezet. Zij vormde zich hier een waardevolle barrière, een mooie pendant op de bezetting van Emden en van Leerort. In deze plaats had de Oostfriesche graaf namelijk in 1611 het zeer sterke slot moeten afstaan,

als garantie voor loyale uitvoering van een verdrag, dat hij met zijn onderdanen had moeten sluiten op last van de Staten-Generaal, die de feitelijke heerschers waren in zijn land.

De Staten waren bezig Oost-Friesland van het Rijk los te maken. Het Osterhusisch tractaat van 1611, dab zij feitelijk aan de beide twistende partijen hadden opgelegd, bepaalde immers dat bij verschil van meening niet de Keizer, de Rijksdag of het Reichskammergericht beslisten, maar de Staten-Generaal! Deze bewandelden hier den klassieken weg, die naar volledige inbezitneming leidt: arbitrage, handhaving der uitspraak met een krijgsmacht, het zich toeëigenen der opperste rechtspraak. De graaf zelf, ziende dat de twisten in zijn land eindeloos waren, bood ten slotte inlijving van zijn graafschap bij de Zeven Provinciën aan. Jacobus I van Engeland steunde hem in dit voornemen en leidde de onderhandelingen te Den Haag in. Dit keer waren de stenden tegen Den Haag, omdat zij een aanmerkelijke verhooging der lasten voorzagen en daartegenover niet beseften, welk voordeel inlijving bij een grooter land kon brengen. Daardoor leidden de besprekingen niet tot het voorgestelde doel. De twisten in Oost-Friesland geleken sedert bijna een burgeroorlog, waardoor verovering eenvoudig was geweest, indien de Staten-Generaal deze gewenscht hadden. Zij beschermden echter het Emdensche voor overlast door hun troepen in de stad te laten. Deze bezetting, in 1603 bij verdrag bedongen en als tijdelijk voorgesteld, werd nu door verjaring een recht. Zij kwam den Staten te pas onder meer om zoo noodig een te sterken opbloei van den Oostfrieschen handel tegen te gaan.

De Republiek was nu gedekt op de twee gevaarlijkste punten in het Oosten, namelijk aan den Rijn en in het Eemsgebied, en kon bovendien het Overijselsche leen Lingen als een voorpost beschouwen. De staten hebben aan hun leenrecht vastgehouden, omdat Lingen door de ligging tusschen het Noordelijk en Zuidelijk deel van het bisdom Munster, maar door

het betrouwbare Bentheim heen gemakkelijk te bereiken, heel geschikt was om van daaruit de krachten van den Bisschop te ondermijnen. Ook Bevergern, ter hoogte van Enschede aan de Eems gelegen, kreeg Staatsch garnizoen. Het werd in 1633 door de Zweden op Munster veroverd en aan Frederik Hendrik geschonken, aan wiens zoon Willem II het bij den vrede van 1648 formeel werd toegewezen. Het ambt Bevergern is echter door Staatsche troepen ontruimd in 1650, nadat de Duitsche vorsten met klem hadden betoogd dat de Zweedsche schenking onwettig was. De Oranje's hebben hun ‘rechten’ toen verkocht.

De Oostelijke grenzen waren verzekerd, zoolang er geen onvoorziene concentratie van vijandige machten in Duitschland plaatshad. De grens kon niet meer belangrijk veranderen, tenzij de Nederlanden agressief optraden om de gebieden met door hen bezette vestingen in te lijven. Wat de Rijnsteden aangaat, bestond hiertoe nauwelijks een mogelijkheid nu het Kleefsche in bezit was van het keurvorstendom Brandenburg, dat zich voorspoedig ging ontwikkelen en geleidelijk voldoende macht kreeg om zich ook op verren afstand te doen gelden. Wilde de Republiek haar barrière behouden, dan moest zij haar voorposten geducht versterken. Dit was gewenscht tegenover Keulen, maar kon van den Brandenburgschen vriend een vijand maken. De Staten zouden dit niet graag doen, omdat zij in dit geval in het Zuiden en Zuidoosten tot Bentheim toe aan vijanden en onbetrouwbare vorsten kwamen te grenzen. Toch ware het logisch geweest om toe te tasten en het Kleefsche te annexeeren. Op den duur is het immers verstandiger de zwakkeren tegenover den sterke te helpen, niet den machtigste door vriendschappelijke houding in zijn positie te verstevigen. Bij Kleef behoorden Wehl en Zevenaar en het drong tot aan den IJsel en vlak bij Arnhem zelfs in de Betuwe door, want ook Huissen maakte er deel van uit. De grens liep erg onlogisch en men kon deze aanvaardbaar maken door de binnendringing langs Schenkenschans af te

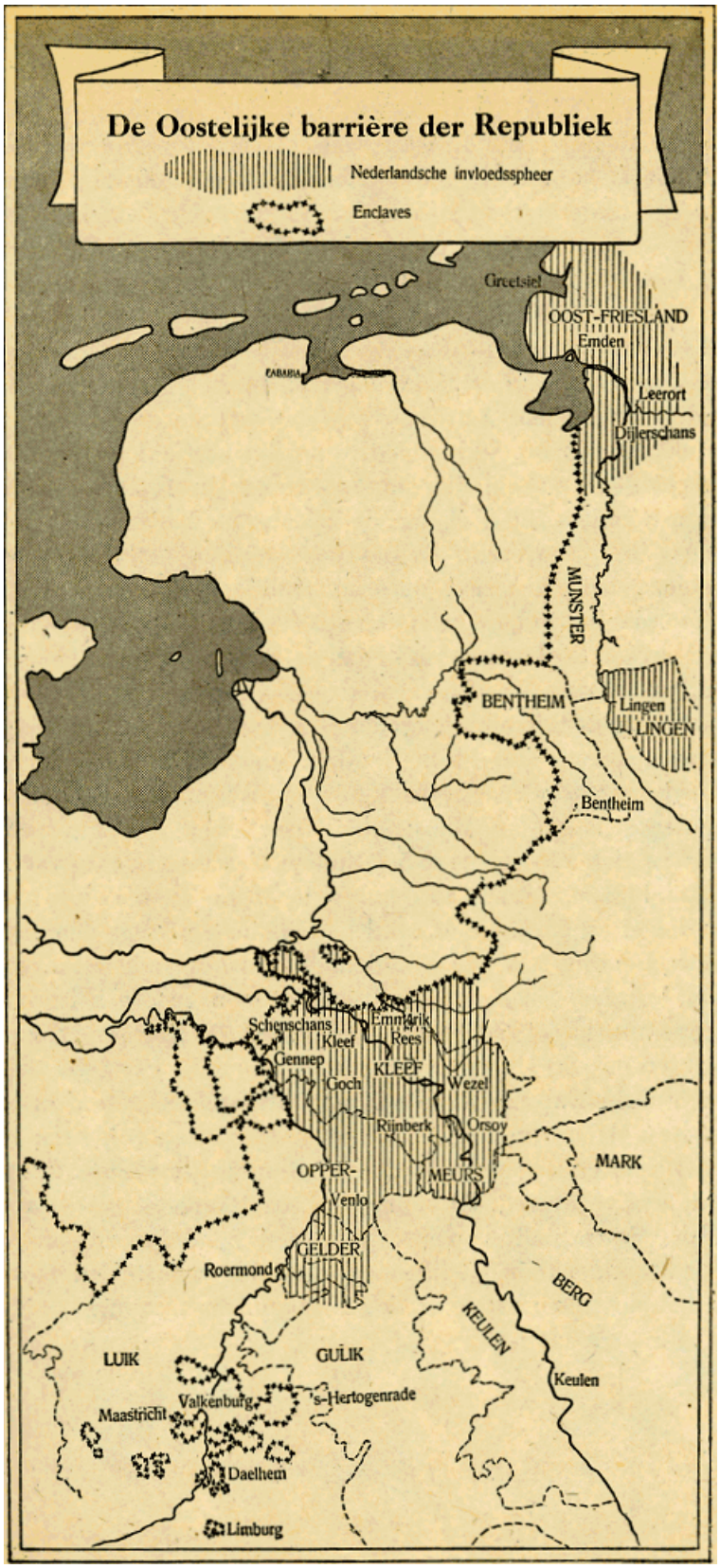
De Oostelijke barrière der Republiek
Nederlandsche invloedsspheer
Enclaves
Groetsiel
OOST-FRIESLAND
Emden
Leerort
Dijlerschans
MUNSTER
BENTHEIM
Lingen
LINGEN
Bentheim
Schenschans
Kleef
Emmerik
Rees
Gennep
KLEEF
Goch
Wezel
Rijnberk
Orsoy
OPPER-
MEURS
MARK
Venlo
GELDER
Roermond
BERG
KEULEN
LUIK
GULIK
Keulen
Valkenburg
's-Hertogenrade
Maastricht
Daelhem
Limburg

snijden, doch slechts op de gewenschte manier afronden door het Kleefsche geheel in te lijven. De grens kon dan loopen van het uiterste Oosten van den Achterhoek Zuidelijk naar Maurits' erfland Meurs en vandaar Westelijk naar Venlo om het Geldersche stamland (Opper-Gelder) in te sluiten, dat Spaansch geworden was.

Dit brengt ons aan de Maas, waar de Republiek nog meer dan aan den Rijn voorposten noodig had om het veroverde kernland te beveiligen. Aan den rechteroever van deze rivier lag een heel grillig omlijnd gebied, waar het hertogdom Gulik op verscheidene punten diep in doordrong. In 1632 bestonden plannen om in dit deel van de Spaansche Nederlanden vestingen te veroveren. In dat jaar werd in het Zuiden een samenzwering gesmeed om een einde te maken aan het Spaansche bewind, de bron van velerlei ellende en ontevredenheid, en een deel van het land aan de Republiek uit te leveren. De Staten-Generaal wilden van deze stemming gebruik maken. Zij riepen de bevolking op om tot haar bevrijding mee te werken, terwijl Frederik Hendrik optrok. Deze veldtocht leverde ons zonder moeite Venlo en Roermond op, daarna minder gemakkelijk Maastricht. Toen bleek, hoe gevaarlijk het was zich zoo ver naar het Zuiden te wagen. De verwachte opstand bleef immers uit; langs de Maas lag niet zoo'n rij vestingen op geringen afstand van elkaar als langs den Rijn. De verbinding met het Noorden was dus niet zoo verzekerd, toen behalve een Spaansch leger ook een groote keizerlijke troepenmacht tot ontzet kwam opdagen. De Keizer en Spanje werkten immers zooveel mogelijk samen om de Protestantsche machten in Europa uit te roeien of althans terug te dringen. Frederik Hendrik kon door zijn systeem van schansen om Maastricht en loopgraven tegelijk het ontzettingsleger afweren en de stad veroveren. Tot zijn geluk trok Pappenheim toen af en werden de verbindingen niet afgesneden. Zonder moeite bezette de stadhouder toen ook kleinere vestingen en kasteelen, en wel Valkenburg, 's-Hertogenrade, Daelhem en Limburg.

Hiermee was een gebied veroverd, dat tusschen het Luiksche en Guliksche ingedrongen lag, smal was en een zeer ongunstigen uitlooper van het Nederlandsche gebied vormde. Wel verbeterde Frederik Hendrik de verbinding met de Rijnvestingen door op zijn terugtocht Orsoy te bezetten. Dit was voor Opper-Gelder van belang, maar zonder beteekenis voor Roermond en Maastricht. In 1635 bleek, hoe moeilijk het kon worden om het bezit langs de Maas te houden en hoe gevaarlijk een dergelijke uitlooper gelegen was. Het lukte den Spanjaard toen om Limburg, Daelhem, Valkenburg, 's-Hertogenrade, Goch, Kleef en Gennep te bezetten en zelfs tijdelijk de Schenkenschans, waardoor de Betuwe bedreigd werd. In 1637 gingen ook Venlo en Roermond voor ons verloren. Slechts de Schans en Gennep (dit laatste Kleefsch gebied) werden heroverd. De Maasbarrière was verdwenen, Maastricht een verwijderd liggende enclave tusschen Spaansch, Luiksch en Guliksch gebied geworden. Niettemin toonde het garnizoen van deze stad zich actief; het veroverde in 1644 Daelhem, Valkenburg en 's-Hertogenrade weer.

Dat Kleefsche vestingen als Gennep, Emmerik, Rees, Wezel enz. maar steeds door de Republiek bezet bleven, is wel iets eigenaardigs. Het is begrijpelijk dat de Republiek en Brandenburg er beide voordeel in zagen, zoolang het in het Duitsche Rijk tusschen Katholiek en Protestant hard tegen hard ging en de Keizer zoowel Den Haag als Berlijn vijandig gezind was. Toen in 1648 zoowel onze Tachtigjarige als de de Duitsche Dertigjarige Oorlog eindigden, was de blijvende bezetting een halfslachtigheid. Dat de garnizoenen in Emden en Leerort bleven was logischer, omdat Oost-Friesland den steun der Staten-Generaal tegen Oldenburg noodig had. Dat zij langs den Rijn lagen in vredestijd, was geen poging om ongemerkt een annexatie voor te bereiden. De Republiek oriënteerde zich zoodanig op de belangen overzee, dat zij niet eens aan deze mogelijkheid dacht. De keurvorst van Brandenburg zag er ook niets onvriendelijks in. De groote

keurvorst was met de Oranje's verwant en wenschte niets liever dan een alliantie met de Republiek en tegelijk een flinke geldleening. Hij verbleef vaak in de stad Kleef, dus vlak bij de bezette vestingen, zonder eenige aanmerking te maken. In het algemeen zag men trouwens in West-Duitschland wel graag, dat de Staten-Generaal daar hun belangen hadden. De toestanden in het Rijk waren zoodanig, dat verschillende vorsten zich een en ander lieten welgevallen om op vriendschappelijken voet met de Republiek te blijven of te komen. Wij hielden bijvoorbeeld de heerlijkheid Ravestein, die in Brabant lag maar sinds 1629 aan Gulik behoorde, bezet en konden het toch goed vinden met den hertog van Gulik-Neuburg. Zelfs met den aartsbisschop van Keulen was de verhouding goed, hoewel wij garnizoen hadden in het Keulsche Rijnberk. Hierbij moet men weten, dat de landgravin van Hessen bezig was troepen te legeren in steden, die ver buiten haar grenzen lagen. Gulik en Keulen vroegen daartegen de hulp der Staten-Generaal, die er evenwel niet voor voelden deze Katholieke landen te helpen.

Een agressieve staat in de Rijndelta, zonder allesoverwegende belangen op zee, had zich gemakkelijk in Oostelijke richting kunnen uitbreiden. Dit behoeft na het boven gezegde geen nader betoog. In de Republiek overheerschten de naar zee gerichte interessen van Holland, dat geen geld voor ondernemingen te land overhad, zoolang het er niet toe gedwongen werd. Daardoor zijn de voorposten aan Rijn en Eems verloren gegaan. Holland vergat dat de vrienden en de afhankelijken in vijanden konden veranderen. De geestelijke gebieden Munster en Keulen waren immers voor een Protestantschen staat altijd onbetrouwbare buren, gevaarlijk zoodra zij bondgenooten vonden.

In het midden der 17de eeuw sloten Trier, Mainz, Keulen, Munster en Gulik een liga, die in 1657 aan de Republiek een defensief verbond aanbood. Een jaar later sloten, onder invloed van Frankrijk, Mainz, Keulen, Gulik, Hessen, Bruns-

wijk en andere zich aan een tot een Rijnbond, welks bestaan voor de veiligheid der Republiek minder gewenscht was. De bisschop van Munster werd in dien tijd een uitgesproken vijand der Staten. Deze hadden zich namelijk gemengd in zijn strijd tegen de stad Munster en hem, door dreigen met gewapend ingrijpen, gedwongen toe te geven en het belegeren der stad te staken. De bisschop bleef mokken. Zijn wrok werd vergroot door een betrekkelijk weinig belangrijke quaestie. Hij maakte namelijk aanspraak op de heerlijkheid Borculo. Deze was in de 15de eeuw door het geslacht Bronkhorst aan Munster in leen opgedragen, terwijl deze familie in 1579 uitstierf. Het leen viel dus open en kwam aan Munster toe. Niettemin wees het Hof van Gelderland het in 1615 aan de verwante familie van Limburg Styrum toe en veroordeelde bovendien het bisdom tot betaling van een schadeloosstelling aan den nieuwen heer, omdat Munster het tot dan toe in bezit had gehouden. De bisschop berustte hierin niet en beriep zich op uitspraken van het Reichskammergericht; Gelderland en de Staten-Generaal, beschermden Van Limburg Styrum, eenvoudig omdat zij geen Munstersche enclave wenschten. Toen Christoffel Bernhard van Galen (later in Groningen Bommen-Berend genoemd) bisschop van Munster werd, wilde hij de oude aanspraken op Borculo kracht bijzetten, In Den Haag stoorde men zich hieraan niet; er begonnen besprekingen die opzettelijk eindeloos werden gerekt; de materie van het ingewikkelde leenrecht was hiervoor uitermate geschikt.

Dat Van Galen niet best over de Staten-Generaal te spreken was, is dus wel duidelijk. Hierbij kwam, dat hij het evenmin als zijn voorgangers met zijn hoofdstad kon rooien. Munster vroeg zelfs een Staatsch garnizoen tegen hem. De Republiek kreeg dus de gelegenheid om tusschen de voorposten aan Rijn en Eems een schakel te leggen. Den Haag durfde evenwel niet hieraan te beginnen, omdat de Keizer troepen zond om zulks te verhinderen; eigenlijk was het het naar zee georiënteer-

de Amsterdam dat er niet aan wilde. De Oostelijke gewesten wilden wèl iets wagen om de barrière aan te vullen met een hoogst belangrijke vesting. Van Galen wist heel goed, dat Holland niet voor krachtig optreden voelde, en veroverde in 1661 zijn eigen hoofdstad. Voor de Republiek was hiermee een prachtkans verkeken, terwijl nu bisschop en stad hun grieven hadden tegen de Staten.

Waar eenmaal een wrok bestaat, rijzen vanzelf steeds meer moeilijkheden. In 1663 rees er een die zeer ernstig was. De graaf, sinds 1654 vorst van Oost-Friesland, had een zeer aanzienlijke schuld, die in opdracht van Weenen moest worden ingevorderd door den bisschop van Munster. Nu bood deze den Oost-Fries aan om het heele bedrag voor zijn rekening te nemen, mits hij er Reiderland voor kreeg. Echter hadden de Staten-Generaal ook vorderingen op den vorst en hiervoor juist Reiderland als hypothecair onderpand aangenomen. De voorgestelde transactie was dus niet mogelijk. De vorst vroeg daarom den Staten-Generaal een nieuwe leening ten einde van Munster af te komen. Deze waren niet ongenegen om zooiets te doen. Leenen was immers een vreedzaam, maar werkzaam middel om vrienden te krijgen, vijanden te bekeeren en beider macht ten bate van de eigene te verkleinen. In Oost-Friesland stonden de steden reeds aan de zijde van de Staten; de vorst was door twisten met Oldenburg en door leeningen er al toe gebracht om de Staatsche garnizoenen te aanvaarden. Nu kon het overschot van zijn bezit verder belast worden, tot hij slechts een schijn van macht overhield. De weg scheen aangewezen om van Oost-Friesland een Generaliteitsland te maken, zooals Westerwolde al was.

De Staten-Generaal wilden het geld leenen, mits zij Harlingerland in pand kregen en het recht ontvingen om de Dijlerschans en Jemmingen te bezetten. De vorst vond deze eischen hoog, kon niet tot een besluit komen en betaalde natuurlijk ook niet. Bisschop Van Galen begon toen met geweld voor

deurwaarder te spelen en nam alvast de Dijlerschans. Onmiddellijk stond de Oost-Fries deze schans af aan de Staten, die nu geld zonden en den stadhouder van Friesland opdroegen om er met een legercorps heen te gaan. Dat de bisschop in opdracht van het Rijk handelde en de troepenzending dus vredebreuk beteekende, hinderde Hunnen Hoogmogenden niet het minst; zij wisten wat de rijksmacht beteekende. Hun belang bracht nu eenmaal mee dat Munster als buurman niet machtiger werd. Toen botsten de politieke belangen der beide partijen. De bisschop had liever de schans dan het geld; hij kreeg nu geen van beide, want de stadhouder voerde zijn opdracht uit en de vorst hield de ontvangen som.

Uiteraard was bisschop Van Galen van plan de eerste gelegenheid te gebruiken om aan zijn trek te komen en de Republiek haar ingrijpen betaald te zetten. Hij keek uit naar andere ontevredenen en vond ze ook. Brandenburg had met de Republiek moeilijkheden over geld en werd ontevreden over de bezetting der Kleefsche vestingen, toen het met het leenen niet vlotte. Keulen en Gulik hadden om dergelijke redenen grieven. Op zichzelf was dit niet zoo erg, maar het liep juist tegen den tweeden oorlog met Engeland, dat zich graag met Munster verbond en dit bisdom subsidie beloofde. Dit was wel erg, wijl de oorlog nu op twee fronten tegelijk uitbrak, terwijl leger en vestingwerken nogal verwaarloosd waren tijdens het tweede stadhouderlooze tijdperk. Er was geen veldmaarschalk meer, zelfs ontbraken goede hoofdofficieren.

De Republiek en Munster zochten beide naar bondgenooten. De eerste verkreeg van Oost-Friesland, dat de vorst geen Munstersche troepen zou doorlaten. Met Brandenburg bereikte zij niets, omdat de Rijnvestingen bezet bleven. Frankrijk zorgde, dat de Rijnvorsten niet met Munster samenwerkten. Meer was er niet te bereiken, toen de bisschop in 1665 Twente en den Achterhoek binnenviel en roovend tot Gro-

ningen doordrong. Toen hij zoover was, kwam er Fransche hulp opdagen en werd de bisschop in zijn eigen land bestookt, waarna hij haastig terugtrok. Brandenburg beloofde toen ook hulp aan de Republiek. Van Galen moest vrede sluiten, het veroverde geheel ontruimen en zijn aanspraken op Borculo opgeven. Hij deed dit noodgedwongen, omdat iedereen tegen hem was en nam zich voor een volgende maal beter voor bondgenooten te zorgen.

De bekende oorlog van 1672 gaf Munster ideale kansen. Toen was Frankrijk zijn bondgenoot in plaats van een dwarsboomer. Keulen was eveneens door Lodewijk gecharterd om aan te vallen en de Katholieke zaak te steunen door met Frankrijk mee te werken. Trouwens verschillende Duitsche vorsten konden Fransch geld zoo goed gebruiken, dat zij Lodewijks wenschen eerbiedigden en zijn belangen voor de hunne aanzagen. Munster en Keulen (de aartsbisschop was tevens bisschop van Luik) waren voor Frankrijk zeer waardevol, omdat zij beide oude grieven tegen de Republiek hadden, graag een Protestantsch land kwelden en den Franschen legers gelegenheid boden om, door hun landen heen trekkend, onze zwakke Oostgrenzen aan te vallen.

We behoeven hier de gebeurtenissen van het jaar 1672 niet te verhalen. Men weet dat de Fransche macht nu door heel Europa gevaarlijk werd geacht en de Republiek gemakkelijk bondgenooten vond. Zelfs Spanje toonde sympathie. Wij betoogden in het tweede hoofdstuk al, dat een zelfstandig Nederland voor het Europeesch evenwicht noodzakelijk was en is. Deze waarheid begon nu overal door te dringen. De keurvorst van Brandenburg en ook de Keizer toonden zich bereid om tegen onze vijanden in het Rijk op te treden. Dat Spanje en de Keizer, twee Katholieke machten, nu hun sympathie toonden aan een Calvinistisch land, toont hoe uiterst belangrijk onze onafhankelijkheid voor hen was.

Te Keulen werden in 1673 onderhandelingen gevoerd. De Republiek wilde daar Limburg en den Achterhoek afstaan,

de Kleefsche vestingen afgeven, Rijnberk aan Keulen cedeeren en Munster een som gelds betalen. De eischen der vijanden lagen veel hooger. Willem III drukte deze omlaag door hun stapelplaats Bonn te veroveren. Munster en Keulen waren nu spoedig geneigd om vrede te sluiten zonder eenige winst; slechts de aartsbisschop kon nog iets bedingen, namelijk den afstand van Rijnberk. De andere (Kleefsche) Rijnvestingen - te zeer verwaarloosd om een werkelijke barrière te vormen - waren in 1672 al verloren gegaan. Wij hebben ze daarna niet weer bezet.

Men weet hoe belangrijk de Europeesche evenwichtspolitiek van de Republiek, dat wil zeggen van stadhouder Willem III, in het laatste kwartaal der 17de eeuw was. Deze betrof allereerst de inperking der Fransche eischen, dus voornamelijk de bescherming van onze Zuidelijke grenzen en daarom die der Spaansche Nederlanden. In dit hoofdstuk behoeft deze politiek daarom niet besproken te worden. Toch was de door Willem beoogde groepeering der vorsten tegen Lodewijk XIV ook voor onze Oostgrenzen van belang, hetgeen bleek in den negenjarigen oorlog. Er werd in het Kleefsche gestreden door Brandenburgsche en Staatsche troepen. Nu de Rijnvestingen verloren waren, was de vriendschappelijke samenwerking met den keurvorst van het grootste belang. De veiligheid bij den Rijn was nu eenmaal niet door tijdige expansie verzekerd. De Republiek moest dus steunen op bondgenooten. Dit kon heel goed, zoolang Munster en Keulen tegenover Brandenburg stonden en de laatste niet oppermachtig werd langs onze Oostgrens. In dit laatste geval zou niet de Republiek, maar Brandenburg, weldra het koninkrijk Pruisen, het hoogste woord voeren. Op den duur kwam het hiertoe.

Tijdens den Spaanschen Successieoorlog was er nog geen gevaar. Een poging der Franschen om van Roermond en Venlo uit Nijmegen te veroveren werd door troepen uit het Kleefsche verhinderd. De Engelsche coalitieveldheer

Marlborough bezette daarna Venlo, Stevensweerd, Roermond en verder gelegen plaatsen tot Luik toe. Er werden keizerlijke troepen in gelegerd, geen Staatsche. Dit was al een teeken, dat de bondgenooten ons boven het hoofd groeiden. Ten slotte liep het goed af, doordat de Republiek bij den vrede van Utrecht Venlo, Roermond en Stevensweerd kreeg. Hierbij was inmiddels slechts een deel van het oude Opper-Gelder, dat nu verder aan Pruisen kwam. De machtigste buurman in het Oosten werd dus sterker.

Pruisen werd steeds meer de belangrijkste en daardoor de gevaarlijkste buurman in het Oosten. Dit land had nu aanzienlijk bezit langs Rijn en Maas, twee zeer kwetsbare plekken. Het werd ook nabuur aan de Eems, juist in den tijd dat het zich innerlijk aanmerkelijk versterkte en met succes naar de oppermacht in het Duitsche Rijk ging streven. In 1744 stierf namelijk het Oostfriesche vorstenhuis uit. De Pruisische koning, Frederik II, volgde op en eischte onmiddellijk vertrek der Staatsche garnizoenen uit Emden en Leerort. Deze val der Staatsche macht was feitelijk reeds lang voorbereid. Omstreeks 1680 waren de Oost-Friezen begonnen zich meer naar Weenen dan tot Den Haag te wenden. De Keizer kreeg toen een kans om de verdeel-en-heersch-politiek toe te passen. De Staten stonden nu aan de zijde der vorstin tegen de stenden. In die omstandigheden was de keurvorst van Brandenburg tusschenbeide gekomen, nadat hij eerst door list de havenplaats Greetsiel had bezet in 1682. Deze bezetting bleef, tot grooten schrik van Hunne Hoogmogenden, die wisten dat de keurvorst plannen voor een handelscompagnie smeedde en beseften dat hij hiervoor een flinke haven aan de Noordzee noodig had - dus Emden. Zij behielden deze stad nog wel, maar slaagden er niet in den keurvorst uit Greetsiel te verdrijven. Diens eerste stap was gelukt. Zelfs kreeg hij vasten voet in Emden, waar hij zijn Afrikaansche Compagnie vestigde, die de stad weer uit haar verval kon halen. De Staten daarentegen

zouden liefst de Eems sluiten, zooals zij dat met de Schelde gedaan hadden om Antwerpen als concurrent uit te schakelen. Friedrich Wilhelm was echter al oud en had niet genoeg energie meer om het begonnen werk te voleinden.

Er was in 1744 geen sprake van een vriendelijk dulden, zooals eertijds in het Kleefsche land. De Staten-Generaal konden niets anders doen dan terstond en volledig toegeven. Dat wil zeggen, zij waren al zoo weinig energiek meer, dat zij er niet aan dachten de aanspraken te steunen van Hannover, den belangrijksten mededinger van Pruisen in Noord-Duitschland, den eenige die in staat was om een te verwachten verdere expansie van de Pruisen langs onze grenzen te verhinderen en daar direct belang bij had. Het was immers volkomen duidelijk, dat Berlijn er naar zou streven om de verspreid liggende bezittingen met elkaar te verbinden, dus Kleef, Mark en Oost-Friesland onderling en met Brandenburg. De bisschop van Munster en de keurvorst van Hannover wisten, dat zij gedoodverfd waren als slachtoffers van deze politiek; de laatste had voorloopig het minst te vreezen, omdat hij tegelijk koning van Engeland was.

Pruisen voerde bewust expansiepolitiek. Toen in 1702 stadhouder Willen III kinderloos stierf, maakte de Pruisische koning aanspraak op een aandeel in zijn nalatenschap. Hij bezette onmiddellijk Lingen en het platteland van Meurs, waar hij een paar jaar later met geweld het Staatsche garnizoen uit de stad verdreef. De koning toonde zich in deze erfenis-quaestie allerminst sympathiek (Dr Japikse, in leven Directeur van het Koninklijk Huisarchief, sprak van ‘de dreigende en onbeschofte taal van Pruisen’). Pruisen bezat al Ravensberg en Minden en verwierf Tecklenburg in 1707. Lingen sloot bij dit laatste aan; het had er vroeger toe behoord, zooals reeds gezegd is. Hierdoor werd het bisdom Munster practisch in tweeën gedeeld. In den Napoleontischen tijd slaagde Pruisen er in een Oost-West-verbinding aan te brengen en kort daarna een Noord-Zuid. Munster

werd in 1815 verdeeld tusschen Pruisen en Hannover; Hannover ging met alle aanwinsten van 1815 ten slotte in Pruisen op in 1866. Daarmee was de ontwikkeling aan de Nederlandsche Oostgrens op het fatale punt gekomen.

VI Grensregelingen in het oosten der Republiek

Het vorige hoofdstuk behandelde de totstandkoming der Oostelijke grenzen tijdens de Republiek als gevolg van machtsverhoudingen, als uitvloeisel van een politiek, die steunde op militaire macht en in het algemeen geen bewusten expansiedrang toonde. Op de verkregen grenzen werden kleinere correcties aangebracht, welke in hoofdzaak bij overeenkomst werden verkregen. De voornaamste hiervan zullen in dit hoofdstuk een plaats vinden. Het gaat er hierbij meer om een indruk te geven, dan wel een volledige opsomming.

In het uiterste Noorden werden regelingen noodig, toen de Dollard zich niet meer vergrootte, maar geleidelijk verder door menschenhand bedwongen werd. Tegen het midden der 16de eeuw begon de inpoldering van den Westelijken uitlooper, waar het water tot de zandgronden van Siddeburen, Noordbroek, Zuidbroek en Muntendam reikte. De middelste inham, die op het zand van Blijham en Wedde stuitte en Winschoten bespoelde, werd al iets eerder aangepakt. In de 17de eeuw maakte de indijking van dit grensgebied flinke vorderingen. Er ontstond een nieuw Reiderland met een uitstekenden kleibodem. Het gewonnen land was aanmerkelijk meer waard dan het vroeger verloren veen. Daarom was het noodig de grens nauwkeurig te kennen.

Zoowel aan den Groningschen als aan den Oostfrieschen kant werd ingepolderd. Elk van beide partijen wenschte precies te

weten, tot hoever zij met haar bedijking mocht gaan. Daarvoor was het noodig in het verdronken land zoo goed mogelijk de oude grens te reconstrueeren. In de 15de eeuw werd in ieder geval de A als scheiding tusschen Groningsch en Oostfriesch Reiderland beschouwd, trouwens uitdrukkelijk als zoodanig genoemd in een keizerlijken brief van 1454, waarin Oost-Friesland tot een graafschap verheven werd en eveneens in de beleening van Ulrich van Greetziel in 1464, hoewel Groningen toen nog naar de Eems als grens streefde.

In 1636 werd de eerste grensregeling opgesteld betreffende nieuw land en wel dat deel van den voormaligen Dollard, waar Nieuwe Schans in lag. Om deze versterking heen is toen de bocht in de grens gemaakt, die men nog altijd op de kaart vindt. Wat hier overigens omschreven werd, zal op oude overlevering gesteund hebben. Aan beide zijden is in den loop der 17de eeuw nog vrij wat land gewonnen aan beide zijden van de stroomgeul, die wel ongeveer op de plaats van de oude A zal gebleven zijn. De tijdgenooten hadden er evenwel moeilijkheid mee om uit te vinden wat de limiet was geweest. Zoodoende is er meermalen overleg gepleegd. In elk geval vormden er zich in de 18de eeuw wel platen op plekken, die verondersteld werden vroeger riviergeul te zijn geweest. Het werd dus onmogelijk om langer op de A te rekenen. Door haar loop te blijven volgen zouden de Groningers voordeel hebben. Men is daarop in 1723 tot een vergelijk gekomen en heeft van de bestaande monding af een denkbeeldige lijn door den Dollard getrokken, iets Oostelijker dan Noord van richting en door eenige dukdalven aangeduid. Dit paalwerk raakte spoedig in verval; nieuwe aanwas werd ingedijkt en weer werd overleg noodig.

Het zand- en hoogveengebied Westerwolde grensde aan het bisdom Munster, evenals de hoogveenmoerassen aan de Oostzijde van Drente. Van oudsher vormden deze moerassen een scheiding, zonder dat nauwkeurig een lijn afgesproken was. Een afbakening was overbodig geweest, omdat het land

te geringe waarde had; de aanwonenden aan beide zijden gebruikten weidegronden, zonder dat er van privaat bezit sprake was. Uit gewoonte ontstonden rechten, die op den duur den toestand verwikkelder maakten. Toen de venen geëxploiteerd werden voor turfstekerij en de dalgrond als bouwland, dus het niemandsland inkromp (aan Nederlandsche zijde gewoonlijk door uitnemende exploitatie, aan den Duitschen kant meestal door simpel afbranden) en West en Oost elkaar naderden, was het noodzakelijk om tot een limietscheiding te komen. Op dat moment waren de rechten van weerszijden al zoo ingewikkeld en in elkaar loopend, dat het niet aanging om zonder meer een rechte lijn te trekken.

In 1764 kwamen de Staten-Generaal tot een overeenkomst met Munster, nadat reeds tientallen jaren te voren over de limieten gecorrespondeerd was. Men sprak nu af een twaalftal grenspalen of steenen te zullen plaatsen, waarvan de eerste moest komen op het punt waar Munster, Bentheim en Drente elkaar ontmoetten en de zesde bij het klooster Ter Apel. Van deze twaalf grenssteenen heeft men er drie niet kunnen plaatsen, en wel wegens onvoldoende aanduiding van hun plaats. Bovendien achtten een aantal aanwonenden zich in hun rechten te kort gedaan. Er is daarom in 1784 een aanvullende conventie gesloten. Deze regelingen hebben een grens opgeleverd, die, behoudens enkele inschinkelingen, de karakteristieke rechte lijnen van een moerasgrens vertoont. Aan de Zuidzijde van Drente, waar de grens met Bentheim het Schoonebeeker Diep volgde, was van iets dergelijks natuurlijk geen sprake.

De Overijselsche grens moest voor het grootste deel in overleg met Bentheim afgebakend worden. Al in de 15de eeuw zijn daar de eerste kleine geschillen bijgelegd, hetgeen zeer vroeg mag heeten. De grondslag voor de overeenkomsten waren de oude grenzen van het bisschoppelijk Oversticht. In 1548 werd een uitvoerig verdrag geteekend, dat aan alle loopende

quaesties aandacht wijdde en het oudste groote grenstractaat is omtrent eenig deel van ons land gesloten. Er komen verscheidene quaesties in voor, die hier voor ons zonder belang zijn; daarna volgt de limietscheiding.

De commissie, die het verdrag had voorbereid, heeft zich terdege overal op de hoogte gesteld en tevens bewijsstukken onderzocht om uit te maken in hoeverre bestaande grensmerken de juiste waren. Zoo vond zij er een bezuiden Koevorden aan de Vecht, die houvast bood voor de afscheiding tusschen de marken Holtheme (Ned.) en Laarword (Benth.). De regeling daalt, in tegenstelling met die in de venen, in bijzonderheden af. Om hiervan een denkbeeld te geven citeeren we een passage, zooals die in Banniers werk over de Landgrenzen tot aan den Rijn is opgenomen. Er werd aangenomen dat de paal aan de Vecht een uitgangspunt moest zijn: ‘strekkende deselve bepalinge van de voors. scheidpael op eenen anderen pael die geordineert ende verdragen is geset te worden tegens Henrick van Besten huys over, aldaer de kuyle bij Gecommitteerden bevolen is Geweest te graven ende kroyse ijpe (dit is een iep met in den bast gesneden kruis als merk) staende tegen Hendricks van Berten rosmölle (paardenmolen) ende van daer voert op den Stoudyck ende voort langs de Woldt Aa tot aen de Klockhorst’. Op soortgelijke wijze werd de grens ten Zuiden van de Vecht beschreven, van het eene kenmerkende punt naar het andere gaande, telkens rekening houdende met de rechten, die de bewoners van het eene of het andere kerspel of dorp op een stuk heide of bouwgrond hadden en bewezen.

Aan de bepaling der grenzen ging hier dan ook heel wat werk vooraf, tijdroovend door de noodzaak om alles ter plaatse te bezien, getuigenissen te hooren en van weerszijden aangebrachte stukken te bestudeeren. De beslissingen waren schikkingen, welke aan iemand, die niet ter plaatse bekend is, soms een Salomonsoordeel in een door eeuwenlangen groei ontstanen chaos schijnen. De conflicten werden dan ook niet

overal voor goed uit den weg geruimd. De aanduidingen zijn veelal niet zoo, dat zij duurzaam afdoende mochten heeten. Men oordeele naar het volgende. Er werd ergens bepaald dat ‘de lake ende Landscheidinge [zou loopen] in den Vleer ende van daer aen den steen op den Molenweg ende van den selven steen op den grooten boom beneden den Scherpenberg aen den tuyn ende voort op den grooten boom staende voor Barlebecken Hoff ende huys daer een kruys in gehouwen is ende voort op den grooten boom met de breydewortelen staende op den Storks kamp bij den tuyn’. Een dergelijke aanduiding moet later - wanneer misschien door moedwil de te plaatsen grenspalen of steenen zijn verdwenen of verzet - geconstrueerd worden uit getuigenissen van ouderen, die zich nog herinneren hoe dit of dat bij het leven van hun vader was. Niettemin was in de conventie van 1548 de grens van Koevorden tot Losser precies beschreven op verschillende punten (niet over de heele lengte) en gaf den grondslag voor latere regelingen.

Inderdaad waren ruim een menschenleeftijd later de aanduidingen niet overal voldoende meer. Er werd geklaagd over vervallen en verdwenen merken. Toen werd ook bij Oldenzaal en Enschede de grens met Munster nader geregeld (1618). Het belangrijkste was echter, dat een en ander eens nauwkeurig in kaart werd gebracht. Hierover praatte men in 1639, en wel naar aanleiding van een Drentsche kaart, die, wat de limieten aan Overijselsche zijde betreft, onjuist werd geacht; zóó partijdig geteekend zelfs, dat het gebruik er van in Overijsel werd verboden. De gewestelijke landmeter kreeg toen opdracht om de Drentsche en tegelijk de Overijselsche grenzen in kaart te brengen.

Hierboven spraken we van een grenspaal bij de Vecht. Daar lag, tegenover Gramsbergen, in het Bentheimsche de heerlijkheid Laar. Hiermee zijn in de 17de eeuw eenige grenstractaten gesloten, die door den Keizer bekrachtigd moesten worden.

Met Munster ontstonden op het einde der 17de eeuw con-

flicten over grensrechten bij Enschede en ook Zuidelijker bij Haaksbergen, waar boeren van den anderen kant zich verstout hadden om niet alleen omstreden gebied in gebruik te nemen, maar ook 140 pas verder een aarden wal op te werpen en het land hiermee in feite in bezit te nemen. Men ziet om hoe kleine belangen het vaak ging. Niettemin was elke magistraat juist in zulke dingen overgevoelig; men achtte deze altijd gewichtig genoeg om er aanzienlijke heeren als commissarissen voor aan te stellen en dezen een grondig onderzoek op te dragen. Natuurlijk was men zoo vriendelijk om te veronderstellen, dat de bisschop van Munster nergens van wist en bereid zou blijken zijn onderdanen op de vingers te tikken. In dit geval schreven de Staten van Overijsel in dezen trant aan den bisschop. Inmiddels had de drost van Haaksbergen zelf een kijkje genomen op het terrein en gaf hij opdracht om zooveel mogelijk ongemerkt den wal weg te graven. Het antwoord van Munstersche zijde was de benoeming eener statige commissie van vijf personen en een klacht over het optreden van Overijselaren aan de grenzen. Over en weer werd nog eens geschreven. Toen gebeurde er niets. Dit was gebruikelijk bij zulke kleine twisten. Men schreef omstandig, benoemde een commissie en wachtte rustig af, of er nog iets zou voorvallen. Gewoonlijk bleven de geschillen onbeslecht, tot de toestand op verscheidene punten langs de grens onhoudbaar werd.

Een andere quaestie, die ons den aard en de behandeling van grensgeschillen demonstreert, is er een van 1705. In de buurt van Losser was toen een eikeboom omgehakt, die dienst deed als grenspaal tusschen Overijsel en Munster. De boom was volgens het gebruik als zoodanig gekenmerkt door een kruis. Verderop dienden steenen als merken. Men vreesde dat de Munsterschen nu de grens van steen tot steen zouden trekken, wat in hun voordeel uitkwam. De aanwonenden aan deze zijde verzochten den Staten om er een steen bij te plaatsen, nu iedereen nog wist waar de

eik gestaan had. De drost van Twente kreeg opdracht om dit te doen in overleg met zijn collega aan den overkant in Ahaus. Dat zooiets tijdig werd gedaan was werkelijk hoog noodig, want geschillen tusschen aanwonenden hadden bezaaien en vernielen van quaestieus land ten gevolge, daarna vechtpartijen, niet zelden doodslag.

Het heeft geen zin hier alle kleine grensquaesties te bespreken. Ze zijn niet belangrijk benoeg om den lezer te interesseeren en ook niet geschikt om het inzicht in de wijze, waarop onze grenzen tot stand zijn gekomen, te verbeteren. Voldoende is het te weten, hoe telkens kleinigheden geregeld moesten worden en hoe de grenzen werden aangeduid. De oorspronkelijk primitieve aanduiding is vooral in de 18de eeuw meer afdoende gemaakt. Met name in de tweede helft dier eeuw zag men in, dat boomen en houten palen geen duurzame merken waren en hieruit geschillen voortkwamen; zij werden vervangen door steenen, volgens een nauwkeurige kaart geplaatst.

Veel belangrijker quaesties dan bij Overijsel doen zich voor, wanneer wij de Geldersche limieten met Munster en Kleef bespreken. Hierbij hebben we te doen met quaesties van grooter allure. Er waren geschillen mogelijk door de verandering in den loop van den Rijn, door enclaves in Geldersch gebied en door rechten, die de Munstersche bisschoppen op de heerlijkheden Borculo, Lichtenvoorde en Breedevoort pretendeerden. Deze drie behoorden oorspronkelijk tot het diocees Munster, waardoor de bisschop er ook wereldlijk gezag wilde uitoefenen. In 1559 rekende hij een breede strook van den Achterhoek tot zijn bisdom; ruw genomen was de lijn Borculo-Emmerik de grens van zijn geestelijk gebied.

De heerlijkheid Borculo, over welke wij in het vorige hoofdstuk al terloops spraken, is in 1406 een Munstersch leen geworden en behoorde toen niet tot het graafschap Zutphen. In de tweede helft der 16de eeuw ontstond er hevig getwist over de opvolging in dit leen, waaruit een eindelooze procedure

voortkwam. Het leengericht te Munster verzamelde stukken en vroeg advies aan de rechtsgeleerde faculteit te Straatsburg. In hooger beroep werd het Reichskammergericht te Spiers er in gemoeid; daarna wendde de aanspraak makende graaf Van Limburg Styrum zich tot het Hof van Gelderland, waar hij betere kansen zag om gelijk te krijgen, ofschoon de competentie van dit Hof zeer twijfelachtig mocht heeten. Gelderland dekte zich door een goedkeuring der Staten-Generaal. De zaak werd nu ernstig, immers een geschil tusschen de Republiek en Munster. Het Hof stelde in 1615 den eischer in het gelijk en veroordeelde den bisschop tot het vergoeden van alle geleden schade. Gelderland beschouwde toen de heerlijkheid Borculo reeds als deel van het gewest uitmakende, door er schatting te heffen en de belastingen op de gebruikelijke wijze te verpachten. Tevens werd de Munstersche bezetting uit Borculo en tegelijk uit Lichtenvoorde verdreven. Munster kon hier niets tegen doen, in verband met den kritieken toestand in Duitschland vlak vóór den Dertigjarigen oorlog.

De Borculosche quaestie scheen hiermee afgedaan en het land gekenmerkt als bij de Republiek behoorende. De zaak werd dus met geweld opgelost, niet in rechte; dit kon niet zoolang de processen werden gevoerd voor rechtbanken, welker bevoegdheid slechts door één der beide partijen werd erkend. Munster is hier later nog eens op teruggekomen, zonder resultaat, daar de Staten-Generaal begrijpelijkerwijs geen arbitrale uitspraak wenschten. Pas in 1674 gaf Munster zijn pretenties op, om er niet meer op terug te komen.

Ten Zuiden van Borculo lag de heerlijkheid Breedevoort, waaronder behoorden de stad Breedevoort en de dorpen Winterswijk, Aalten en Dinxperlo. Hieronder viel dus het Zuidoosten van het Graafschap Zutphen, dat hiervoor al genoemd werd als oorspronkelijk onder het geestelijk gebied van het diocees Munster behoorende; de bisschop was daar eertijds leenheer. In de 13de eeuw komt de graaf van Gelre

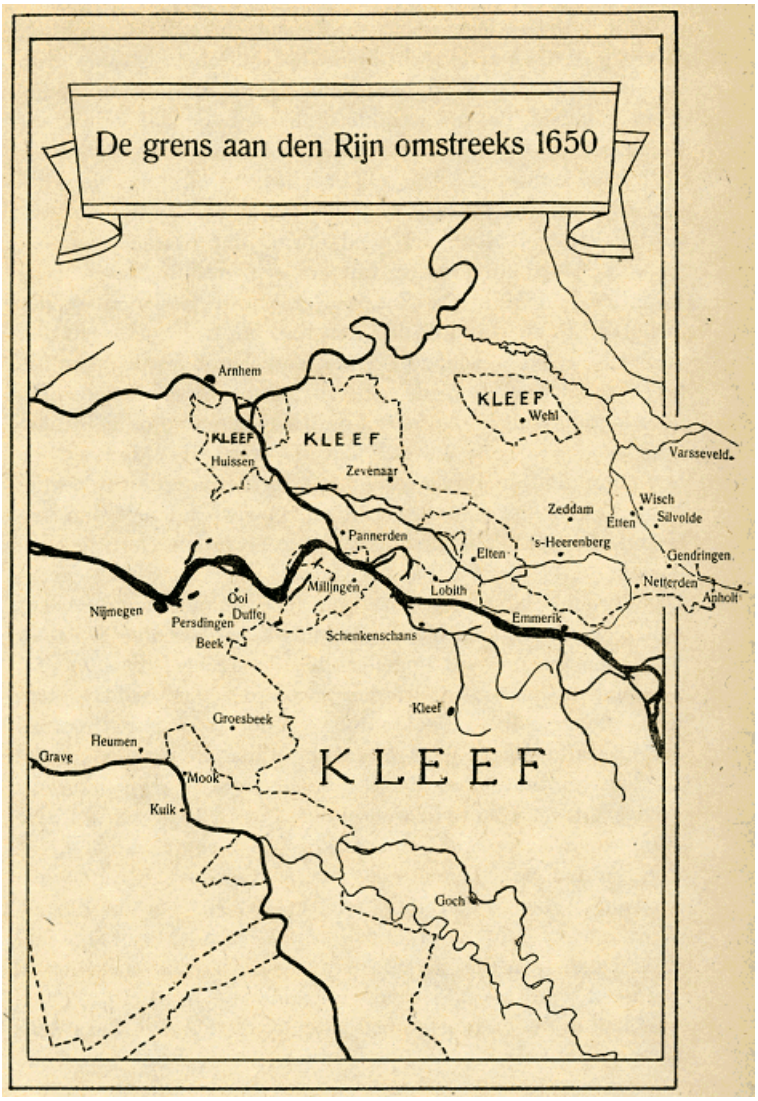
De grens aan den Rijn omstreeks 1650
Arnhem
KLEEF
Wehl
KLEEF
KLEEF
Huissen
Zevenaar
Varsseveld
Zeddam
Wisch
Etten
Silvolde
Pannerden
's-Heerenberg
Elten
Gendringen
Millingen
Lobith
Netterden
Anholt
Nijmegen
Ooi
Persdingen
Duffel
Emmerik
Beek
Schenkenschans
Kleef
Groesbeek
Heumen
Grave
KLEEF
Mook
Kulk
Goch

voor als leenheer van het kasteel te Breedevoort en in de volgende eeuw kreeg deze de dorpen in pand. Later ging het pandschap over aan de Oranje's, terwijl in 1697 de heerlijkheid geheel aan Willem III werd overgedragen. Munster heeft zich hier nooit mee bemoeid. Wel zijn er kleinere grensquaesties geweest.

Aan den Ouden IJsel lag vlak over de tegenwoordige grens de kleine heerlijkheid Anholt. Men was het er oudtijds niet over eens, of deze bij het Graafschap Zutphen behoorde, dan wel een zelfstandig rijksleen was. Het eerste schijnt in de 16de eeuw erkend te zijn geweest. Anholt werd in 1512 door Karel van Gelre veroverd en door dezen in leen uitgegeven. De heer van Anholt achtte zich in 1578 tot de Geldersche bannerheeren te behooren (dus onmiddellijk onder het Rijk staande) en teekende ook de Unie van Utrecht. De heerlijkheid is echter spoedig veroverd door de Spanjaarden. Van dien tijd af heeft Gelderland er geen souvereine rechten meer over uitgeoefend. Duitsch gebied stak hier met een punt Nederland in.

Westelijk van den Ouden IJsel drong - zooals in het vorige hoofdstuk reeds vermeld - een smalle strook Kleefsch gebied langs den Rijn tot bij Arnhem door. Daar hebben we allereerst te doen met de bannerij 's-Heerenberg. Hierbij behoorden Etten, Gendringen, Netterden, Berg, Zeddam, Didam en Westervoort, dus een lange strook evenwijdig aan den Rijn van Ouden IJsel tot IJsel. Tusschen deze strook en den Rijn lagen onder andere Emmerik, Elten, Lobith en Zevenaar, die dus aan Kleef behoorden. Op deze en andere plaatsen meenden de Staten van Gelderland in later tijd aanspraken te hebben. In een betreffende memorie van 1670 werden bijvoorbeeld Zevenaar en Lobith genoemd. Dit laatste was in 1473 door Karel den Stouten aan Kleef geschonken, toen hij Gelderland voor korten tijd in zijn macht had. Emmerik is een Geldersche stad geweest, dat wil zeggen bij Gelre gevoegd omstreeks 1200; in het midden der 14de

eeuw werd het voor een schuld aan Kleef verpand, kwam weer aan Gelre terug en werd in 1402 wegens een of andere verplichting weer afgestaan.

Juist zulke pandschappen komen in dezen hoek veel voor, hetgeen de dingen erg verwikkeld maakt. Men bedenke ook, dat de Rijn in deze buurt in den loop der tijden zijn bedding aanmerkelijk verlegd heeft. De grenstoestanden waren hier dan ook hoogst verward. Tegenover Arnhem, aan den linkeroever van den Rijn, lag de heerlijkheid Huissen. Deze hoorde sinds 1368 aan Kleef en tot het Weener tractaat van 1815 toe. Zevenaar komt al in de 13de eeuw als Kleefsch bezit voor. Eenvoudig is de geschiedenis van deze streek met de door elkaar loopende bezittingen niet. De ingewikkeldheid wordt den geschiedschrijver haast te erg. Kleef bezat bijvoorbeeld als enclave Wehl, zonder dat het duidelijk wordt, wanneer de hertog het in bezit heeft gekregen. Hij maakte ook aanspraak op Beek en plaatsen in de bannerij Wisch aan den Ouden IJsel, bijvoorbeeld op Silvolde en Varsseveld.

Het is duidelijk, dat in dezen hoek een hopelooze verbrokkeling bestond, waaruit men moeilijk wijs wordt. De Staten van Gelderland gingen daarom een poging wagen om de enclaves in bezit te krijgen of althans tot een behoorlijke regeling te komen. Het was hun bedoeling het tenminste over betwiste plaatsen eens te worden. Deze pogingen werden niet met succes bekroond.

Aan den linker Rijnoever liep de grens der Republiek met een gebogen lijn van Schenkenschans naar Mook. We weten al, dat de schans gebouwd werd op de splitsing van Rijn en Waal. Tegenwoordig ligt dit punt verder stroomafwaarts en is de schans op Duitsch gebied gelegen. De verschuiving heeft in het begin der 18de eeuw plaatsgehad na het graven van een kanaal naar Pannerden, waarmee de oude bedding, die Noordelijker lag, verzandde; bovendien is de bedding van Emmerik tot de schans naar het Noorden verlegd, waardoor Schenkenschans nu links van den Rijn ligt.

In dit gebied tusschen Rijn en Maas is de verwikkeldheid al even groot als tusschen Rijn en IJsel. Ook hier hebben we te maken met leenrechten en pandschap, waaruit tal van meeningsverschillen tusschen Gelre en Kleef voortsproten. Zoo werd in 1571 onderhandeld over het Kleefsche leen Byland onder Millingen en was men het tot 1678 oneens over de punt, waarop de meermalen genoemde Schenkenschans lag. De kern van het Rijk van Nijmegen was in 1247 door Willem II als Roomsch-koning aan zijn neef Otto van Gelre verpand. Dit pand is nooit ingelost en het recht hiertoe bleef bestaan. Men beschouwde het als vervallen, toen de Keizer als souverein van Duitschland het vredesverdrag van 1648 goedkeurde en hiermee afstand deed van alle rechten op de Nederlanden. De dorpen Heumen (aan de Maas), Groesbeek, Beek, Ooi en Persingen vielen niet onder de verpanding, maar zijn wel in de Middeleeuwen bij Gelre getrokken, Een gedeelte van het Kleefsche Woud kwam er eveneens bij.

Ook Goch, de Duffel en andere hebben deel uitgemaakt van Gelre. Deze streek werd in 1473 door Karel den Stouten aan Kleef overgedaan. Alweer hebben we dus met een overdracht te maken, waarvan de rechtsgeldigheid als quaestieus kon worden beschouwd, reden voor de Staten van Gelderland om er op terug te komen. Om een denkbeeld te geven van den gedachtengang in dergelijke gevallen en te toonen wat er aan een redeneering zooal te pas kwam, zelfs indien er geen overoude leenquaesties aan ten grondslag lagen, citeeren we het volgende uit Emmers werk:

‘Ten aanzien van de Duffel werd betoogd:

‘a. dat het slechts als waarborg aan Kleef was afgestaan en dus te allen tijde kon worden ingelost;

‘b. dat de verpanding van Gelre door hertog Arnoud (December 1472) ongeldig was geweest, omdat deze in 1436 beloofd had zijn landen niet zonder de toestemming zijner onderdanen te zullen vervreemden, op welke voorwaarde hij in dat jaar als heer was gehuldigd; dat, indien de verpanding

van begin 1472 wegens bijzondere omstandigheden als rechtsgeldig moest worden beschouwd, Karel van Bourgondië toch de Duffel niet in eigendom had mogen overdragen: I) omdat hij ten aanzien van dat gebied slechts pandhouder was; II) omdat de privileges van Gelre dit verboden; zoodat de transactie van 1473 slechts het karakter van een verpanding kon hebben;

'c. dat Karel van Bourgondië bij deze transactie de souvereiniteit van Gelre had voorbehouden;

'd. dat de hertogen van Kleef het oppergezag over de Duffel ook niet door verjaring hadden gekregen'.

Deze redeneering heeft den Staten van Gelderland niet gebaat. Kleef weigerde eenvoudig er op in te gaan en de grens werd niet gewijzigd. Zoo ging het eveneens met Mook, dat oudtijds bij het ambt Goch behoorde. Gennep is in de 15de eeuw door koop aan Kleef gekomen; het er tegenover liggende Oeffelt behoorde daarbij, ofschoon oorspronkelijk bij het land van Kuik.

Grave en Kuik waren in de 14de eeuw leenen van Brabant en kwamen in 1400 aan Willem van Gulik en Gelre. Maximiliaan van Oostenrijk verklaarde ze neutraal; Karel V lijfde Kuik bij Brabant in. Daarna verpandde Philips II het land van Kuik met Grave voor 60.000 gulden aan Willem van Oranje. De Staten-Generaal deden het recht van inlossing in 1611 eenzijdig te niet, om aan Maurits als loon voor zijn verdiensten het volle bezit te geven; de souvereiniteit hielden zij echter aan zich. Spanje moest dit in 1648 erkennen.

In het vorige hoofdstuk zagen wij, dat de Republiek in den Tachtigjarigen Oorlog en na den Spaanschen Successieoorlog langs de Maas bezittingen verwierf, die geen aaneengesloten geheel vormden. Bij de onderhandelingen voor den vrede van Munster was Opper-Gelre geheel in het bezit van Spanje. Gelderland drong er toen op aan het op te eischen, ten einde zich naar het Zuiden beter te kunnen beveiligen. De Staten-Generaal hebben toen voorgesteld om het Overkwartier te

ruilen tegen een aequivalent, bijvoorbeeld het Limburgsche, want ook zij zagen er nut in om de grenzen hier af te ronden. Spanje wilde er op ingaan; in het vredesverdrag werd in artikel 52 de bepaling opgenomen dat binnen zes maanden na ratificatie de ruil tot stand zou komen. Deze is evenwel nimmer tot stand gebracht.

Nog tijdens den Spaanschen Successieoorlog (1709) sprak de Republiek met Engeland af dat zij Opper-Gelre zou krijgen. Deze afspraak ging niet door, want de Pruisische koning had aan Spanje geld voorgeschoten en wilde hiervoor het bedoelde gebied verwerven. Daarop hebben de Staten-Generaal voorgesteld om het mèt de Zuidelijke Nederlanden aan den Keizer te geven. Dit was van twee kwaden werkelijk het minste, omdat op deze manier althans de Pruisische buurman niet verder uitgroeide. De Keizerlijke gezanten wezen echter intusschen al een deel van Opper-Gelre aan Friedrich Wilhelm van Pruisen toe; hoewel de Keizer (wien de Nederlanden uit de Spaansche erfenis werden toegewezen) het hiermee aanvankelijk niet eens was, heeft hij het bewuste gebied ten slotte toch afgestaan. Het overblijvende deelde hij met de Republiek. Deze kreeg Venlo en Stevensweerd met het ambacht Montfort grootendeels; de Keizer behield Roermond om een verbinding over de Maas te hebben. Bij het verkregen gebied behoorden verscheidene dorpen en stadjes, zoo bijvoorbeeld Vlodrop, Posterholt en Echt; Susteren niet, wel Nieuwstad ten Zuiden daarvan. Ten Westen van laatstgenoemde plaats lagen Papenhoven en Obbicht, die in 1785 bij verdrag door Keizer Joseph II aan de Republiek werden afgestaan.

VII De zuidelijke grenzen der Republiek

Prins Willem I stelde zich één grooten, onafhankelijken Nederlandschen staat voor met plaats voor ieders gods-

dienstige overtuiging. De Unie van Utrecht wenschte een Calvinistischen staat; die van Atrecht een Katholieken. Deze drie doeleinden lieten zich niet combineeren en waar het ideaal van Prins Willem onbereikbaar bleek, moesten Noord en Zuid het contact met elkaar verliezen; ergens moest een scheidingslijn komen. Parma heeft gezorgd, dat deze na 1579 naar het Noorden verschoof. De jonge Republiek verloor achtereenvolgens Maastricht, Den Bosch, Brugge, Gent, Nijmegen, Brussel, Mechelen, Antwerpen, Grave, Venlo, Sluis en Geertruidenberg. In 1589 was er bijna geen gebied bezuiden de Zeeuwsche wateren en den Rijn in het bezit van de Noordelingen; deze bezaten nog Bommel, Bergen-op-Zoom en Oostende. Ook dit restje liep groot gevaar tegen Parma.

In de nu volgende succesvolle jaren ging het er om de Spaansche legers terug te dringen en althans Vlaanderen en Brabant te veroveren. Dat het de bedoeling was om Noord en Zuid te hereenigen, kan men in dezen tijd al niet meer zeggen. Dit ideaal stierf weg. De Republiek wenschte haar kern te beveiligen en had daartoe in ieder geval een flinke strook van de genoemde gewesten noodig. Het ging er om den veiligheidsgordel zoo breed mogelijk te maken. Wáár de grens ten slotte kwam te liggen, zou van de veroveringen afhangen. Holland, Zeeland en Gelderland hadden in dit opzicht elk hun speciale wenschen. Helaas zag men in de Vlamingen en Brabanters geen deel van het Nederlandsche volk meer, maar tegenstanders; wel beklagenswaardig, verarmd en verdrukt door den Spaanschen tyran, uitgeschud door soldatenbenden; geen gelijkberechtigden, die bevrijd moesten worden. Het eertijds zoo bloeiende land werd inderdaad zwaar geteisterd, niet het minst door de sluiting der Schelde, en raakte snel achter in ontwikkeling. Het was en bleef Katholiek en derhalve geen medestander, dien men ging helpen; wel een land dat men ten eigen bate op een vijand kwam veroveren. Al het Vlaamsche en Brabantsche land werd daarom na verovering in bezit genomen en bestuurd

als Generaliteitsland, als wingewest der Zeven Noordelijke Provinciën. Het kreeg geen eigen bestuur, betaalde echter wel mee aan de op te brengen lasten.

In 1590 begon Maurits aan de verovering van het Zuiden. Parma stond met zijn leger in Frankrijk om den strijd tegen de Hugenoten tot het door Philips gewenschte einde te brengen. De gelegenheid was dus uitermate gunstig. Maurits nam die met overleg èn voortvarendheid waar. Breda viel hem in handen door de welgelukte list met het turfschip. Op een snellen tocht met geringe troepenmacht nam hij Hemert, de versterking Crèvecoeur aan de Maas, Hedel, Ter Heyde en Steenbergen, Oosterhout en de schans bij Roosendaal. Daarna wendde Maurits zich vlug naar de Noordoostelijke gewesten en liet even later zijn troepen uiteengaan om den vijand te misleiden. Onverwacht stond hij toen in 1591 in Vlaanderen en veroverde Hulst; even onvoorzien verscheen hij weer bij de groote rivieren en nam Nijmegen.

In korten tijd was aldus belangrijk werk verricht. Veel was er te danken aan Maurits' overleg en de uitstekende tucht in zijn troepen. Bij de Spanjaarden was het tegenovergesteld; de voortreffelijke leiding van Parma ontbrak hun en de soldaten waren muit- en plunderziek. Het Vlaamsche platteland werd zoo erg door hun strooptochten geteisterd, dat Gent, Brugge en Antwerpen zelfs aanboden om belasting op te brengen, als aanvoer van levensmiddelen door Zeeland werd toegestaan. De stemming geleek op die, welke het tot stand komen der Pacificatie van Gent had bevorderd.

Parma was al ziekelijk en stierf in 1592. De Republiek was haar bekwamen tegenstander kwijt. Zij kon voorloopig haast ongestoord voortgaan met zich in het Oosten en Zuiden uit te breiden. Philips van Nassau trok zonder moeite van Nijmegen naar Luxemburg om te trachten daar den troepentoevoer af te snijden. Maurits veroverde in 1593 Geertruidenberg; de Spaansche veldheer Mansfeld durfde

hem niet eens in zijn schansen aanvallen tijdens het beleg, maar bleef op een afstand toekijken.

Voorloopig was nu het Oosten belangrijker en gebeurde er in het Zuiden niets van belang. Zelfs ging Hulst in 1596 verloren en in 1599 belegerde de vijand Bommel. Hier had hij geen succes, maar hield de gelegenheid open om zijn poging te herhalen van uit het nieuw gebouwde fort St. Andries aan de Maas. Maurits maakte aan deze dreigingen een einde door in Maart 1600 het fort te veroveren, d.w.z. hij kreeg het door de slecht betaalde bezetting een flinke som gelds voor de overgave te bieden.

De toestand aan de Zuidgrenzen was in 1600 aanzienlijk beter dan tien jaar tevoren. Het land boven de Maas vormde een gesloten geheel. Een logisch afgerond bezit was het intusschen niet. Zoo lang de vijand nog Den Bosch en Grave bezat, kon men het gebied tusschen de groote rivieren slechts onvoldoende beveiligd noemen. West-Brabant lag voor elken aanval open. Hier zou iedere volgende verovering evenwel de moeilijkheid alleen maar verschuiven, zoolang de vijand niet in een grooten strijd verslagen was, of door eigen moeilijkheden ineenzonk. Tot het eerste durfde de Republiek geen poging wagen; het laatste leek niet waarschijnlijk. Een ander punt van belang was de bescherming en afsluiting der Zeeuwsche wateren. Deze was niet zeker, zoolang de Spanjaard vestingen aan de Spaansche zijde in zijn macht had. Verovering van deze steden was van primair belang. Een krachtig doorgezette veldtocht leek hier allereerst noodig. Deze zou tegelijk moeten dienen om het geïsoleerde Oostende weer met Staatsch gebied te verbinden. De stad lag geheel ingesloten door vijandelijke schansen; als haven achtte men haar te belangrijk voor den vijand om haar dezen te gunnen.

De aangewezen tactiek voor het Staatsche leger was de verovering van de eene vesting na de andere. Maurits' nieuwe manier van belegeren met schansen, loopgraven en ondermijnen der muren, verzekerde bij voorbaat het succes. Het

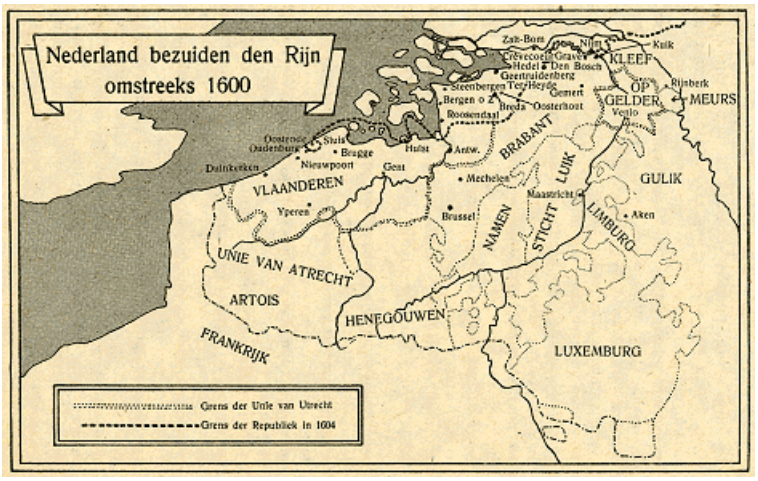
Nederland bezuiden den Rijn
omstreeks 1600
Zutphen
Nijm.
Kuik
KLEEF
Rijnberk
MEURS
OP GELDER
Venlo
Roosendaal
Bergen o Z.
Breda
Oosterhout
Gemert
Hedel
Den Bosch
Geertruidenberg
Steenbergen
Tex-Heyde
Oostende
Oudenburg
Sluis
Brugge
Nieuwpoort
Duinkerken
Hulst
Antw.
Gent
Mechelen
BRABANT
LUIK
GULIK
VLAANDEREN
Yperen
Brussel
Maastricht
Aken
NAMEN
STICHT
LIMBURG
UNIE VAN ATRECHT
ARTOIS
HENEGOUWEN
FRANKRIJK
LUXEMBURG
Grens der Unie van Utrecht
Grens der Republiek in 1604

is daarom te betreuren, dat de stadhouder geen toestemming kreeg om zijn kunde te toonen aan de vestingen tusschen Antwerpen en Oostende. Hij zou ons geleidelijk het bezit hebben verzekerd van de geheele Vlaamsche kust. Niemand kan ontkennen, dat dan de verovering van het Vlaamsche en Brabantsche achterland in zijn geheel mogelijk was geweest. Het mocht niet zoo wezen, omdat de Hollandsche kooplieden enorme schade leden door zeerooverij uit het kapersnest Duinkerken. Men moet toegeven, dat de piraten Hollands inkomsten verkleinden en dat vooral de Hollanders de oorlogskosten moesten opbrengen. De jacht op de Duinkerkers kostte veel geld. Het was onmogelijk gebleken om met oorlogsschepen een einde aan hun vrijbuiterij te maken. Alleen de verovering van hun stad kon afdoende zijn. Daarom wenschte Oldenbarneveldt een onderneming over land tegen Duinkerken. Men weet dat Maurits zich tegen dit plan verzette; het lag niet in de lijn van zijn tactiek om een heel leger op zoo'n grooten afstand van de eigen steunpunten te wagen.

Wat Maurits vreesde, gebeurde. De vijand slaagde er in een bruikbare legermacht bijeen te brengen (aartshertogin Isabella verpandde haar juweelen om muitende troepen tot rede te krijgen). Maurits had het beste leger mee, dat men hem kon geven. Niettemin beteekende voor hem het oprukken van Spaansche troepen in vijandelijk land een ernstige bedreiging van zijn verbindingen. Hij was nog niet eens aan Duinkerken toe. Oudenburg en eenige forten bij Oostende had hij in handen gekregen; met het beleg van Nieuwpoort was hij begonnen. Het eerste was hij nu dadelijk weer kwijt, het laatste moest hij opgeven. Maurits won den slag bij Nieuwpoort, maar verspeelde de kans om in dat jaar 1600 het grondgebied der Republiek te vergrooten. De vijandelijke macht was toch te sterk dan dat hij deze kon verslaan.

De vijand zag in hoe gevaarlijk Oostende was, zoolang het

aan de Staatschen behoorde. Het garnizoen der stad moest voortdurend door flink bezette forten in bedwang worden gehouden; het kon anders geregeld strooptochten ondernemen in het Vlaamsche land. Oostende was ook een prachtig steunpunt, als het eens kwam tot een ernstige poging om het kustgebied aan den Zeeuwschen kant te veroveren. Zoolang dit niet gebeurde, was het bezit van dezen voorpost voor de Republiek echter ook een nadeel, omdat er zooveel troepen werden vastgehouden.

Aartshertog Albertus begon Oostende steeds verder in te sluiten in een beleg, dat pas in 1604 met de overgave zou eindigen. Dit beleg hield een aanmerkelijk deel van zijn troepenmacht vast, twee maal zooveel soldaten als de belegerden binnen de wallen hadden. Hier is van beide zijden om het hardst gestreden; het punt was er gewichtig genoeg voor. Maurits deed zijn best om den Spanjaard weg te lokken, door Rijnberk en Meurs te veroveren en een aanslag op Den Bosch te wagen (1601). Hij drong Brabant in tot het Luiksche gebied toe (1602) en waagde nog een poging tegen Den Bosch en een tegen Maastricht. Aldus week hij zelf af van de tactiek, die hij in 1600 zoozeer tegen zijn zin had opgegeven.

De resultaten van deze jaren zijn erg poover geworden. En dat terwijl de gelegenheid zoo gunstig was, nu de vijand een groot deel van zijn leger moest laten liggen en steeds bedreigd werd door muiterij onder troependeelen. Tochten in het open veld konden moeilijk blijvend voordeel brengen. De bevolking in het Zuiden was den Noordelingen slechtgezind, hielp hen niet en haatte hen na elken tocht meer dan ooit. De oorlogsellende vervreemdde de beide deelen der Nederlanden steeds meer van elkaar. Niet alleen de Spanjaard, maar ook de Brabanter en de Vlaming werden vijanden.

Met de tochten naar het Zuiden heeft Maurits veel energie verspild en een zeldzame gelegenheid voorbij laten gaan, welke zeker niet minder was dan de jaren na 1589. Toch

heeft hij tusschendoor nog serieus werk verricht. Terugkeerende van den tocht door Brabant veroverde hij in 1602 Kuik en Grave. In 1604 deed hij eindelijk een poging om in Vlaanderen iets te bereiken. Van Cadzand uit veroverde hij de schans Philippine en de vestingen Aardenburg en Ijzendijke. Daarop begon hij het beleg van Sluis, toen een havenstad, die het den Spanjaarden mogelijk maakte om de Zeeuwsche steden en hun scheepvaart te bedreigen. Sluis was een Duinkerken in het klein, een vrijbuitershaven. Ook voor dit beleg voelde Maurits weinig, omdat hij de onderneming gevaarlijk achtte. Niettein heeft hij haar tot een goed einde gebracht. De Staten wenschten toen, dat hij nog verder gaan zou en allereerst Oostende ontzetten. Maurits was er tegen; zijn neef Willem Lodewijk, de stadhouder van Friesland, was het met hem eens. De Staten-Generaal hielden vol. Sluis met omringende versterkingen en de andere versterkingen aan gene zijde van de Schelde leverden immers een basis voor de operaties. Terwijl er gepraat werd, moest de bezetting van Oostende zich overgeven.

De Genuees Spinola was de man die Oostende tot capitulatie dwong en daarna het leger onder zijn bekwame leiding gereed maakte voor een tocht naar het Oosten. Daar kreeg Maurits nu genoeg te doen en van uitbreiding van het Vlaamsche bezit kon voorloopig geen sprake zijn.

Na het Twaalfjarig Bestand was het nog steeds Spinola, die aan het hoofd der Spaansche benden stond. Van hem kon men nieuwe veroveringen verwachten. Te meer, omdat het Zuiden nog altijd door Spanje werd gesteund en geen zelfstandig rijk vormde, zooals door de schenking aan Albertus en Isabella bedoeld scheen. Aartshertogin Isabella was kinderloos en weduwe geworden, zonder ambitie voor het bezit van een zelfstandigen staat; als geboren Spaansche, nicht van koning Philips IV, voelde zij niet Nederlands. Zij zag er geen bezwaar in om enkel landvoogdes te zijn

en de provinciën den eed van trouw aan haar neef te doen afleggen. De bevolking verzette zich hier niet tegen.

Spinola kreeg dus uit Spanje de geldmiddelen, die hij noodig had om den oorlog met kracht te hernieuwen. Hij veroverde Steenbergen en sloeg het beleg voor Bergen op Zoom (1622). Dit laatste bracht geen succes, maar een poging van Maurits om Antwerpen te bemachtigen evenmin. De stadhouder werd tot het defensief gedwongen. Trouwens, zijn initiatief en energie verdwenen, nu hij ouder werd en aan een leverziekte leed. Alleen Antwerpen scheen hem nog te interesseeren; toen Spinola het beleg van het door Maurits zorgvuldig versterkte Breda begon, probeerde hij weer zonder gunstig gevolg een aanslag. Zijn succesvolle jaren waren al lang voorbij.

Een behoorlijke begrenzing der Republiek in het Zuiden vereischte allereerst de verovering van Den Bosch met de Meierij. Wij zagen in hoofdstuk V reeds, dat Frederik Hendrik in 1629 alles er op zette om dit gedaan te krijgen en zich aan geen enkele afleidingsmanoeuvre stoorde. Er zou nu een bruikbare begrenzing zijn verkregen, als Breda niet in 1625 verloren was gegaan.

Van het begin van den oorlog af was het internationaal belang van een zelfstandig Nederland erkend. We spraken er in ons tweede hoofdstuk al over, dat zoomin Engeland als Frankrijk of Duitschland kunnen dulden dat het in handen van één hunner of van een in Europa machtigen vierde (Spanje) viel of bleef. Daarom heeft koningin Elisabeth ons geholpen, zij het met uiterste zuinigheid om geen machtigen concurrent te kweeken; daarom ook toonden de Duitsche vorsten hun sympathie, Frankrijk eveneens, en toonde zelfs de vijand van elke Protestantsche macht, de Duitsche Keizer, zich soms vriendelijk.

Willem I heeft altijd van Frankrijk het meeste verwacht. In de tweede helft van den Tachtigjarigen Oorlog heeft de Republiek daar steun kunnen vinden, omdat Richelieu, in

het binnenland doodsvijand der Protestanten, in zijn buitenlandsche politiek de macht der Habsburgers bestreed. Een onbaatzuchtige vriend was de kardinaal daarom niet en een betrouwbare evenmin. Door de Habsburgers te bestrijden streefde hij naar de hegemonie voor Frankrijk en tevens naar het bezit der Nederlanden, om daarmee het overwicht te bevestigen. Deze strijd was begonnen toen de Habsburgers door het huwelijk van Maria en Maximiliaan de Nederlandsche gewesten verkregen. De strijd was met de grootste felheid gevoerd door Frans I tegen Karel V; tijdens de godsdienstoorlogen bleef zij rusten. Daarna nam Hendrik IV de oude gedachte weer op. Zijn bekwame minister Sully hield hem voor, dat het gewenscht was om eerst de Waalsche gewesten in te lijven, dan zoo mogelijk ook Luxemburg, Limburg, Aken, Mark en Kleef. Eenmaal zoover gekomen zou men niet veel moeite hebben om de rest der Nederlanden te annexeeren, aangezien zij dan practisch ingesloten lagen. Dit plan was de voorlooper van dat van Lodewijk XIV voor 1672 gemaakt. De tijd was onder Hendrik IV nog niet rijp voor het uitvoeren hiervan, hoe aanlokkelijk het ook was, want Frankrijk zou er in aanzien Spanje door overtreffen. Ook Richelieu kon nog niet voldoende kracht opbrengen. Hij steunde de Republiek met subsidiën, opdat deze zijn vijanden bezig zou houden. Zoodra de Habsburgers in voldoende mate onschadelijk waren gemaakt, zou deze houding wel veranderen. In de Zuidelijke Nederlanden moesten de belangen immers botsen, zoodra Frankrijk naar deze zijde agressief ging optreden. Dan zou blijken, dat een groote vriend een gevaarlijke buur zou worden.

In het Zuiden was de stemming langzamerhand zoodanig geworden, dat een verdeeling van het land zonder veel moeite te verwezenlijken scheen. De regeering was er meer en meer Spaansch geworden; de inlandsche adel werd nauwelijks in het bestuur betrokken; onder de bevolking verergerde de ellende. Er vormde zich in 1631 een wijdvertakte samen-

zwering van vooraanstaande edelen en burgers, die zich met Fransche en Staatsche hulp van Spanje wenschten te bevrijden. Richelieu liet terstond onderzoeken, welke aanspraken zijn land op Artois en Vlaanderen had. Tegelijk zorgde hij zich op de hoogte te stellen van de wenschen der bevolking zelf. Een zijner agenten bereisde daartoe Vlaanderen. Diens rapport was geen aanmoediging voor Frankrijk, het gaf de ware opvatting weer. De Fransche ambassadeur stelde het bij de onderhandelingen met den stadhouder van Holland voor, alsof de Zuid-Nederlanders de Spanjaarden wenschten te verjagen en daarna hun land te verdeelen: Brabant, Vlaanderen, Opper-Gelder en Limburg aan de Staten en het overige aan Frankrijk. Dit was echter de wensch der Franschen! Richelieu's agent had de meeningen heel anders bevonden. Hij rapporteerde, dat er drieërlei opinie geuit werd. Sommigen wilden een republiek aan Holland onder-hoorig, anderen vrede met het Noorden, de Spaansche troepen verjagen en een eigen staat onder de infante met een inlandschen stadhouder, weer anderen in verbond met Parijs en Den Haag een zelfstandige Katholieke Unie vormen; over afstand van eenige gewesten aan Frankrijk had niemand hem gesproken. Dit rapport maande Richelieu tot voorzichtigheid in de uitvoering zijner plannen aangaande Vlaanderen en Artois. Het was ongetwijfeld zijn bedoeling om tijdig deze gewesten geheel of gedeeltelijk bij zijn land te voegen en te voorkomen, dat de door handel en geld machtige Republiek dit ook nog werd door zich sterk naar het Zuiden uit te breiden. Dan zou deze wellicht het initiatief nemen om de vriendschap te verbreken door de Hugenoten te steunen.

Richelieu's vrees is nog wat voorbarig geweest. De samenzweerders vonden geen steun bij het volk, dat zich neutraal hield tijdens den veldtocht langs de Maas, dien Frederik Hendrik in 1632 ondernam. Richelieu had in dat jaar in eigen land te veel te doen om van zijn kant te kunnen aan-

vallen. De Brusselsche regeering verloor het Limburgsche gebied, zooals wij in het vijfde hoofdstuk zagen, maar kon zich overigens handhaven door den ontevredenen tegemoet te komen (niet den hoofden der samenzwering, die spoedig inzagen, hoe zwak zij stonden, en vluchtten).

Richelieu kwam op de mogelijkheid van een verdeeling terug, zoodra de gelegenheid hem gunstig scheen. In de Republiek was er een sterke partij, die hiervan het gevaar inzag. Wij moesten Frankrijk immers niet als buurman hebben, tenzij wij als mogendheid genoeg beteekenden om dezen buur in toom te houden. Dat kon alleen, wanneer wij beschikten over alle Nederlanden met inbegrip van het Sticht Luik. Juist dit wenschten de Franschen weer niet. Het was dus niet mogelijk om tot een voor beide landen aanvaardbare oplossing te komen, d.w.z. een verdeeling kon misschien tijdelijk voldoening schenken, maar moest onvermijdelijk in de toekomst voor de Republiek gevaar opleveren.

De Franschgezinden keken niet verder dano ogenblikkelijk voordeel. Door een alliantie met afspraak tot verdeeling zou de Spaansche macht wel spoedig in het nauw gebracht en voor goed uit de Nederlanden verdreven worden. Aan consequenties dachten zij niet; Frankrijk was immers de beste en meest hulpvaardige vriend. Deze kortzichtige partij had de overhand. Het Zuiden zou langs de taalgrens verdeeld worden en ieder zijn helft verkrijgen. Een veeg teeken was al, dat volgens de Fransche plannen de Prins moest beginnen met Breda en Hulst te veroveren, terwijl Frankrijks legermacht naar het Vlaamsche Duinkerken en Grevelingen zou oprukken. Overigens wilde men in Parijs nog niet aan een algeheele verdeeling, maar wel een deel van het Zuiden onafhankelijk maken, dus feitelijk een bufferstaat stichten, die altijd gemakkelijk door den sterkste ingelijfd kon worden. Op deze manier schiep Richelieu voor zijn land een prachtige kans om aanzienlijk meer dan de helft te krijgen!

Nieuw was deze gedachte niet. Al tijdens Oldenbarneveld was erover gepraat. Toch moet men Richelieu de eer geven dat zijn plan tot vorming van een neutralen bufferstaat - zooals deze twee eeuwen later pas gesticht werd - hem ernst was. Hij wenschte een strook der Zuidelijke Nederlanden, doch wilde genoeg overlaten om een barrière te vormen. Zooals velen in Den Haag ellende vreesden van een Fransch-Nederlandsche grens, evenzoo vreesde de kardinaal moeilijkheden, wanneer de reeds machtige Republiek onmiddellijk aan zijn land grensde. Hij moest evenwel rekening houden met de mogelijkheid, dat de Zuid-Nederlanders met zijn plannen om hun land te kortwieken en daarna een zelfstandig bèstaan te schenken geen genoegen namen.

In Februari 1635 werd na langdurige onderhandeling het of- en defensief verdrag met Frankrijk gesloten. Het was een compromis: de Zuidelijke gewesten zouden hun vrijheid krijgen, wanneer zij binnen drie maanden na het begin van den gemeenschappelijken oorlog zelf hiertoe meewerkten; anders zouden zij verdeeld worden. In het tractaat was een deellijn beschreven, die voor de Republiek schrikbarend ongunstig moet heeten: de grens liep van Blankenberghe benoorden Brugge naar Rupelmonde en verder langs de Zuidgrens van Brabant en Limburg. Frankrijk zou dus het leeuwendeel verkrijgen en van geheel Vlaanderen slechts een smalle strook langs de Zeeuwsche wateren aan de Republiek laten. Het nam bijna de heele kust! De Staten mochten Antwerpen hebben, dat Holland niet in haar vroegere glorie als havenstad wilde herstellen, en die helft van Brabant welke zij nog niet bezaten; Limburg hadden zij al. De grenzen zouden hoogst ongunstig zijn, omdat tusschen deze beide gewesten het Sticht Luik drong.

De samenwerking leverde niet het verwachte resultaat op. De Fransche legers waren verre de mindere in vergelijking met de Staatsche en de bekwaamheid van hun bevelhebbers bleek twijfelachtig. Bovendien kon geen enkele belofte de

Zuidelijken tot opstand brengen; integendeel maakte het optreden der troepen, speciaal de roofzucht der Fransche benden, hen afkeerig van de bondgenooten. De Spaansche bevelhebber zorgde er voor dat alle steden goed versterkt en bezet waren. De marsch der verbonden legers werd daarom niet meer dan een plundertocht door het Brabantsche platteland, waarop geen blijvend resultaat werd verkregen. Frederik Hendrik veroverde Tienen en belegerde Leuven. Hij wilde een veldslag wagen, die bij goeden uitslag den weg naar Brussel moest openleggen; het Fransche leger miste echter het aanvalselan, terwijl de Spanjaarden van Stevensweert uit naar de Betuwe trokken. De eene mislukking volgde op de andere, tot eindelijk in 1637 Frederik Hendrik een knap staaltje van belegeringskunde leverde en Breda innam (waartegenover echter het verlies van Venlo en Roermond stond). Dit was de eenige operatie van belang, die gelukte en duurzaam bleef in de jaren van samenwerking. Tegenover dit succes staat te veel mislukking. Zoo liep een aanval op Antwerpen uit op een zware nederlaag bij Calloo; aanslagen op Hulst, telkens weer gewaagd, werden altijd vergeefs gedaan. Beide partijen kregen genoeg van de samenwerking. In de Republiek speciaal begon men in te zien, dat het er de Franschen niet om te doen was ons te helpen bij den strijd, maar om hun eigen gebied uit te breiden en dan afzonderlijk vrede te sluiten. Het was toch duidelijk, dat de Franschen er in hun hart niet voor voelden om een Katholieke bevolking onder een onverdraagzaam Calvinistisch bestuur te stellen!

De samenwerking hield op, hoewel het bondgenootschap bleef bestaan, totdat de Republiek afzonderlijk vrede sloot met Spanje. Elk ging nu zijn eigen gang en het liep er voor beide beter mee. De Franschen konden in West-Vlaanderen het eene succes na het andere boeken. De oud wordende Frederik Hendrik richtte veel minder uit. Terwijl de Fransche grens steeds verder naar het Noorden schoof, bepaalde hij zich

tot de verovering van Sas van Gent in 1644 en Hulst in 1645. De Fransche legers veroverden inmiddels een rij Vlaamsche steden en kregen Kortrijk, Meenen en Yperen; zelfs Duinkerken kwam in hun macht. De Staten hebben zelf aan dit betreurenswaardig verlies van Vlaamsch land meegeholpen door Tromp met een vloot op zee te zenden om Duinkerken aan de zeezijde af te sluiten. Toen werd Frankrijk geregeerd door kardinaal Mazarin als oppermachtig minister. Deze was veel radicaler in zijn verlangens dan Rickelieu. Hij wenschte geen deeling zooals Den Haag had voorgesteld, geen gekortwiekten bufferstaat, zooals zijn voorganger, maar alles, een annexatie van het gansche land.

De Republiek heeft sinds 1635 haast niets gewonnen. De Franschen waren in het bezit gekomen van Zuid-West Vlaanderen, van Artois, van een deel van Henegouwen, Namen en Luxemburg. En dat terwijl Den Haag genoeg had van het kostbare oorlogvoeren en Amsterdam er een eind aan wilde maken uit vrees, dat Antwerpen veroverd en weer een mededinger zou worden. Het wantrouwen tegen de Franschen en hun bedoelingen nam toe, nu zij zoover opdrongen. Spanje beijverde zich dit aan te wakkeren: Frankrijk zou in den zin hebben door een huwelijk van Lodewijk XIV met een Spaansche prinses voor goed tot vrede en zelfs tot een verbond te komen en bij die gelegenheid de beschikking over de Zuidelijke Nederlanden krijgen. De predikanten mengden zich openlijk in de politiek door op het gevaar van vertrouwen op een Katholieke mogendheid te hameren. De groote massa in de Republiek was er van overtuigd, dat Frankrijk minstens zoo gevaarlijk was als Spanje. Een reeks pamfletten betoogde dit.

De Republiek sloot in 1648 afzonderlijk vrede en behield wat zij veroverd had. Een ‘chambre-mi-partie’ zou de details der grenzen regelen. Frankrijk zette tot 1659 den oorlog voort, na Cromwell's optreden in samenwerking met dezen dictator, die voor zich Duinkerken bedong. De vrede der

Pyreneeën tusschen Frankrijk en Spanje vergrootte het Fransche gevaar. Lodewijk XIV behield in het verdrag zijn veroveringen in Vlaanderen, Artois, Henegouwen en Luxemburg. Hij zou huwen met de oudste dochter van Philips IV. De infante deed afstand van haar aanspraken op Spaansch. bezit tegen betaling van een hooge som als bruidsschat (die nooit door het verarmde Spanje uitgekeerd is). Het is duidelijk dat Frankrijk de tactiek van verovering opgaf, maar ook dat deze vrede aan Lodewijk alle kansen bood om nog eens zonder strijd de rest van de Nederlanden in zijn bezit te krijgen. De verovering was te bezwaarlijk, de schatkist raakte leeg. Er waren verscheidene kostbare veldtochten nog noodig geweest om het stedenland te onderwerpen. Ongetwijfeld zouden de Staten-Generaal tijdig het gevaar zien en tot overleg komen met Spanje, wellicht bovendien met Engeland. Toen de vrede der Pyreneeën gesloten werd, naderde de Haagsche politiek een keerpunt; zij moest op den duur erkernnen, dat voor den eenen erfvijand een andere in de plaats trad. De vrede van 1659, het laatste product van Mazarins geraffineerde sluwheid, heeft Frankrijk's kansen in de Zuidelijke Nederlanden vergroot door ze schijnbaar uit te schakelen en het gevaar zichtbaar te maken. Jan de Witt behoorde tot degenen, die zich lieten verblinden.

Het was voor de Republiek nu beter om Spanje te vriend te houden en te helpen. En toch wendde zij zich naar Frankrijk en sloot in 1662 een of- en defensief verbond, oprecht geloovende in de geruststellende verzekeringen. Dat zij zoo gemeend waren, zal niemand meer aanvaarden. Spanje had den bruidsschat niet betaald en behoefde er niet op te rekenen dat Lodewijk zich aan de belofte van de infante zon houden. Hij stelde inderdaad al voor om de schuld kwijt te schelden in ruil voor een deel der Nederlanden. Dit gebeurde tijdens de onderhandelingen over het verdrag met de Republiek! De Haagsche staatslieden konden dit vermoeden, maar moesten wel steeds de mogelijkheden overwegen om een alge-

heele annexatie te voorkomen. Een daarvan was de omvorming der Zuidelijke provinciën tot een van de Republiek afhankelijken en door haar beschermden staat, een tot op zekere hoogte zichzelf besturend gebied. Deze gedachte was beter dan een plan tot verdeeling en had het voordeel dat de Staten garnizoenen konden leggen in grensvestingen van den bufferstaat. Misschien was Spanje hiertoe te bewegen; Frankrijk zou er zeker niet voor voelen. Een andere oplossing was dat de Keizer, ook door huwelijk met het Spaansche vorstenhuis verbonden, het Zuiden in bezit zou krijgen. Dergelijke gedachten lijken fantasie. Men moet echter wel bedenken, dat het uitsterven van het Spaansche vorstenhuis toen al mogelijk scheen. Dus was het niet uitgesloten dat de Spaansche koning bereid bleek om tijdig de quaestie der Nederlanden te regelen. Zeker was het, dat Spanje op middelen zon om ze uit handen der Franschen te houden en ze desnoods aan de Republiek zou willen verbinden, mits nominaal een Spaansche opperheerschappij bleef bestaan en de Katholieke godsdienst geen gevaar liep. Aan deze wenschen was de hier boven als eerste genoemde mogelijkheid wel aan te passen.

De Franschen maakten hun plannen. De Witt trachtte achter de strekking hiervan te komen door voorstellen te doen. Frankrijk zou eenige vestingen krijgen van Kamerijk tot Nieuwpoort en de rest der Spaansche Nederlanden zou een zelfstandige staat zijn onder toezicht van Den Haag; ofwel men zou het land verdeelen langs de lijn Oostende-Maastricht. Het laatste stuitte natuurlijk op bezwaren bij Amsterdam, dat nog altijd beducht was voor Antwerpens herleving, en bij menigeen op de vrees voor Frankrijk als buurman. De Witt, die altijd op Lodewijks vriendschappelijke bedoelingen is blijven vertrouwen, voelde dit niet zoo sterk. Hij moest echter aan de bezwaren toegeven en zich bij het eerste plan houden. Met geen van beide kon hij inmiddels succes verkrijgen. Lodewijk had heel andere plannen, en wel om met een schijn van recht volgens het devolutierecht alles in

bezit te nemen, zoodra zijn schoonvader Philips IV gestorven zou zijn. Het is bekend, dat wegens dit devolutierecht goederen door den vader tijdens zijn eerste huwelijk verkregen, slechts door kinderen uit dit huwelijk geërfd worden; nu waren de Nederlanden na den dood van Albertus en Isabella aan het Spaansche vorstenhuis teruggekomen tijdens het eerste huwelijk van Philips, waaruit Lodewijks gemalin stamde. Dit erfrecht gold in Brabant, Mechelen en Namen; dus niet in alle gewesten en zeker niet in de Spaansche koningsfamilie, evenmin is het ooit in gebruik geweest bij de Nederlandsche graven en hertogen; het was uitsluitend in zwang bij particulieren in genoemde gewesten. De redeneering van Lodewijk XIV was dus aardig gevonden, maar niet steekhoudend. Dit deed er weinig toe, omdat de koning slechts een voorwendsel zocht. Van onderhandelen over een verdeeling was toen geen sprake meer.

Na den dood van Philips IV in 1665 zorgde Lodewijk er voor, dat Spanje geïsoleerd werd en de Republiek hem erkentelijk was voor zijn houding in den tweeden Engelschen oorlog. Toen kwam hij met zijn eischen voor den dag: een deel van Luxemburg en Franche-Comté, Artois, Kamerijk, Henegouwen, Namen, Limburg, Opper-Gelder, Brabant, Antwerpen en Mechelen. Het is achteraf onbegrijpelijk, dat velen in ons land, onder wie Johan de Witt, verrast werden door deze eischen. Niettemin zag deze terstond, dat het voor de Republiek van het grootste belang was om de uitvoering van Lodewijk's plannen te verhinderen. De koning had zijn spel goed voorbereid en behoefde nergens tegenstand te verwachten, omdat hij overal vrienden had gemaakt. Zijn leger trok in 1667 op en stuitte nauwelijks op verzet.

Lodewijk heeft bij zijn slim overleg één factor niet kunnen elimineeren en wel het feit, dat een bedreiging voor de Nederlanden tegelijk een gevaar was voor de rust en het evenwicht in West-Europa. De aspiraties van Lodewijk XIV hielden inderdaad zulk een dreiging in en de Staatsche diplomaten

verzuimden niet hiervan gebruik te maken. Zelfs de Engelsche regeering, zoo pas nog in oorlog met de Zeven Provinciën, zag dit in. Zoo kwam snel de Triple Alliantie tot stand tusschen de Republiek, Engeland en Zweden, die op de sympathie van Brandenburg en den Keizer kon rekenen. Lodewijk was op zijn beurt verrast door een dergelijken radicalen ommekeer in de internationale verhoudingen. Hij moet nu wel duidelijk hebben ingezien, welke waarde de Nederlandsche gewesten in hun geheel hadden, niet alleen voor hem, maar ook voor anderen. Hij moet er door versterkt zijn in het verlangen om ze alle te bezitten. Dan was immers het overwicht in Europa voor hem verzekerd.

Lodewijk XIV moest in de veranderde politieke constellatie zijn plannen opgeven. Hij verwierf bij den vrede van Aken nog wel een reeks steden, waarvan Veurne, Kortrijk, Oudenaerde en Charleroi de meest vooruitgeschovene waren. De Fransche penetratie naar het mondingsgebied der groote rivieren was dus al weer een eind gevorderd. En toch bleef Johan de Witt naar de vriendschap van Frankrijk streven met het doel in gezamenlijk overleg in het Zuiden een bufferstaat te stichten. Hij had er geen idee van dat Lodewijk XIV zijn plannen niet prijsgaf en in de overtuiging, dat de Republiek de verwerkelijking het meest in den weg stond, aan het werk toog om haar te isoleeren en te vernietigen. Jan de Witt liet zich aan de praat houden door besprekingen over de oude plannen, alleen bedoeld om hem voor het werkelijk dreigende gevaar de oogen te sluiten. Onze staatsman was naïef en hardleersch; Lodewijk eigenlijk niet minder; hij kon immers wel raden, dat de mogendheden het gevaar zouden zien, zoodra het acuut werd, evenals in 1667. Hij kon in zijn omsingelingspolitiek de bedoeling met mooie woorden maskeeren en met fraaie beloften bondgenooten werven, maar niet voorkomen dat op het kritieke moment aan de volkeren de oogen opengingen en deze zoo noodig hun regeeringen dwongen om den aanslag op de rust van Europa te verijdelen.

De positie van de Republiek deed den aanval van 1672 tot een Europeeschen oorlog uitgroeien, waarin Lodewijk XIV spoedig alleen stond. Hij drong ver in ons land door, maar moest wijken toen zijn bondgenooten hem in den steek lieten en vijanden hem begonnen te omringen. In 1673 kon hij bij de onderhandelingen te Keulen nog den afstand der Generaliteitslanden eischen. Een jaar later hielden zijn troepen nauwelijks meer eenig Staatsch gebied bezet. Ten slotte moest hij den strijd tegen de Republiek opgeven en zich tevreden stellen met het bezit van Franche-Comté en enkele vestingen in het Zuiden als Kamerrijk, Valenciennes, St. Omer en Yperen; daartegenover moest hij een reeks steden als Kortrijk, Oudenaerde en Charleroi afstaan. En toch was zijn positie versterkt, want de Republiek sloot den vrede van Nijmegen zonder de bondgenooten, die nu aan de genade van Frankrijk overgeleverd waren en zich voornamen om nooit meer hun krachten op het spel te zetten ten bate van de trouwelooze.

Lodewijk kon nu ongestoord nieuwe plannen beramen en uitvoeren. Veiligheidshalve bood hij de Republiek een voordeelig handels- en scheepvaartverdrag aan. Als de kooplieden maar tevreden waren, zouden de diplomaten hem niet hinderen. Hij was nu niet van plan om ineens een grooten slag te slaan - de ervaring had hem geleerd dat dit de bondgenooten weer tot elkaar zou brengen - maar stap voor stap verder te gaan. Chambres de Réunion onderzochten welke gebieden aan het Fransche koninkrijk behoorden te komen. Fransche troepen bezetten deelen van Luxemburg, Brabant en Vlaanderen. Om zich welwillend te toonen - en de iets te sterke reactie te verlammen - ontruimde hij Luxemburg weer, toen de Staten hierop aandrongen. Spanje moest den oorlog tegen Frankrijk alleen voeren en bij den wapenstilstand van Regensburg in 1684 al weer een stuk Vlaanderen afstaan. Willem III werkte ijverig om een nieuwe coalitie tot stand te brengen en tijdig aan het opdringen der Franschen paal

en perk te stellen. De omstandigheden hielpen hem ten slotte: de vervolging der Fransche Protestanten, de opheffing van het Edict van Nantes, bewerkten datgene wat de Chambres de Réunion niet genoeg hadden gedaan: algemeene verontwaardiging in Noord-West Europa en bereidwilligheid om tot aaneensluiting tegen Frankrijk te komen. Willem III zorgde er zelf voor, dat Engeland omzwaaide door den Katholieken, Franschgezinden koning Jacobus II te verdrijven in 1688. Lodewijk verzuimde zijn eenige kans om de situatie te redden door niet bijtijds tegen de Republiek op te trekken en zoodoende den Staten te verhinderen aan hun stadhouder steun te geven bij zijn onderneming tegen Engeland.

In den negenjarigen oorlog, die nu uitbrak, stond half Europa tegenover Lodewijk XIV. In de Nederlanden veroverde deze Namen, dat verdedigd werd door onzen Menno van Coehoorn. Hij behaalde overwinningen in het open veld, maar hij kwam niet vooruit, zooals vroeger. De Fransche legers misten hun groote veldheeren; de laatste, Luxembourg, stierf in 1695. Willem III heroverde (met Coehoorn als leider van het beleg) Namen en het sterke kasteel. Lodewijk moest bij den vrede aan Spanje alle plaatsen teruggeven die hij op aanwijzing der Chambres de Réunion had laten bezetten, op 82 met name genoemde steden en dorpen na. Al weer was het hem dus mogelijk gemaakt om zijn doel te naderen; dit keer had hij heel weinig gewonnen.

Sinds de alliantie van 1635 was het gevaar, dat van Fransche zijde dreigde, wel heel duidelijk gebleken. De hardnekkigheid, waarmee Lodewijk XIV zijn doel nastreefde, eischte van de Republiek een voortdurende inspanning om het landleger op een sterkte te houden, die zij als vredelievende natie in het geheel niet wenschte. Na den negenjarigen oorlog moest zij meer dan ooit op haar hoede zijn, omdat weldra de Fransche koning op de Spaansche erfenis aanspraak maakte en geheel Europa zich hiertegen verzette onder leiding van den stadhouder-koning. De voorgeschiedenis van deze erfenisquaestie

en den er uit voortvloeienden Spaanschen Successieoorlog zullen wij hier niet behandelen, wel die punten er uit, welke voor onze grenzen van direct belang zijn.

Het scheen 't meest gewenscht, dat de Keizer als tweede erfgenaam de Zuidelijke Nederlanden kreeg voor zijn tweeden zoon, waardoor de bufferstaat zou blijven bestaan. De Spaansche koning wees echter Philips van Anjou, den tweeden kleinzoon van Lodewijk XIV, als universeel erfgenaam aan. West-Europa zette zich er toe om deze verstoring van het evenwicht te verhinderen. Staatslieden van Engeland en de Republiek overlegden omtrent de te nemen maatregelen. Geen enkel deel dor Spaansche Nederlanden mocht in handen der Franschen komen. Dezen behoorden zelfs hun garnizoenen uit de vroeger bezette plaatsen terug te trekken. Staatsche troepen zouden gelegerd worden in de Maasvestingen Venlo, Roermond, Stevensweert en Namen, verder in Luxemburg, Charleroi, Bergen, Dendermonde, Damme en fort Sint Donaat. Het belang, dat de Republiek had bij een snel en met voldoende krijgsmacht uitgevoerde bezetting van deze vestingen, hoeft zeker niet nader aangetoond te worden. Ook de Engelschen bewezen te begrijpen dat inbezitneming van de Zuidelijke Nederlanden door de Franschen een ernstige bedreiging voor de Republiek en op den duur niet minder voor Engeland was. Koningin Elisabeth had indertijd sterkten aan de monding van de groote rivieren geëischt, om zich te dekken tegen een al te ver opdringen van Spanje; Cromwell verlangde het bezit van Duinkerken, toen de Franschen langs de Vlaamsche kust opschoven; nu wenschten de Engelschen om dezelfde reden Oostende en Nieuwpoort te bezetten. Zelfs de kooplieden, die zoo graag de belangen te land verwaarloosden, zagen in dat men Frankrijk op een afstand moest houden. Lodewijk was ons vóór met de bezetting der Spaansche Nederlanden en het kostte heel wat moeite om deze althans gedeeltelijk van diens troepen te bevrijden. Hieruit bleek de noodzakelijkheid om hem duurzaam voor te zijn

t.o. 144

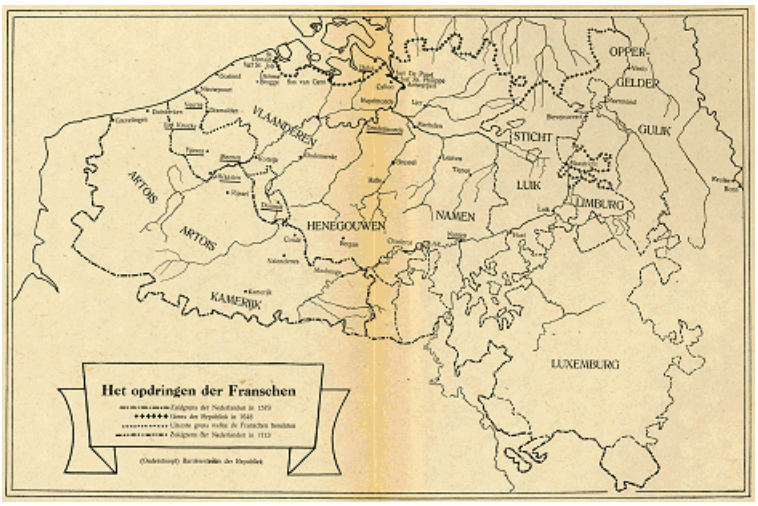
OPPER-
GELDER
GULIK
STICHT
LUIK
LIMBURG
NAMEN
HENEGOUWEN
VLAANDEREN
ARTOIS
ARTOIS
KAMERIJK
LUXEMBURG
Het opdringen der Franschen

en zoodra het mogelijk was de Republiek vestingen aan de Zuidgrens van Vlaanderen en Brabant te geven, om deze voor altoos bezet te houden. Zoo kwam men tot de gedachte van een barrière in het Zuiden langs de Fransche grens. In 1701, toen de mogendheden tegen Frankrijk het Haagsch Verbond sloten, werd erover gesproken om de Republiek de Spaansche Nederlanden geheel als barrière toe te wijzen en werd in het verdrag het belang van deze landen als zoodanig erkend. De Keizer, die de Zuidelijke Nederlanden voor zijn familie hoopte te verwerven, zou er geen bezwaar tegen maken, dat het ver van zijn stamland gelegen gebied door de Republiek werd verdedigd tegen de telkens opduikende Fransche aspiraties. Den Haag verlangde echter meer: het wilde economisch overheerschen, om hierin een vergoeding te vinden voor de oorlogskosten en de nog volgende bezetting van barrière-steden. Er zat nog iets meer achter, en wel vrees dat het Zuiden zich onder den Keizer zou ontwikkelen tot een handelsconcurrent. Op het einde der 17de eeuw was het immers al duidelijk geworden, dat dit onder een goed bestuur mogelijk moest zijn. Toen bracht keurvorst Maximiliaan Emanuel van Beieren (sinds 1692 landvoogd voor Spanje) in overleg met Staten en steden in zeer korten tijd het land over de ellenden van den oorlog heen en werkte handel en industrie op; hij dacht erover Antwerpen door een kanaal via Brugge weer tot zeehaven te maken en Brussel met de Maas bij Charleroi te verbinden. Dergelijke plannen waren zeker uitvoerbaar, wanneer de Keizer zich er achter zette. Dan kon Antwerpen weer een mededinger worden voor Amsterdam. Het Noordelijk egoïsme vreesde dit en nog meer. Vandaar het pogen om het Zuiden zoodanig te overheerschen, dat het een weerloos wingewest werd. Zoover was men sinds de Pacificatie van Gent gekomen!

De Republiek trof al tijdens den oorlog maatregelen om beide doeleinden te bereiken. Zij deed haar best om zooveel mogelijk steden van een Staatsch garnizoen te voorzien en

nam daar ook het burgerlijk bestuur op zich. Kon zij dit op alle belangrijke punten doorzetten en volhouden, dan zou voor den Keizer slechts een schijnregeering overblijven. Om dit te bereiken moest zij echter verstandiger worden en ten opzichte van den godsdienst meer diplomatiek te werk gaan dan zij gewoon was te doen. De bevolking in het Zuiden is bijna overal en altijd op dit punt overgevoelig geweest en wenschte geen openlijk tolereeren van het Protestantisme. Trouwens de uitgezonden ambtenaren traden in het algemeen zoo aanmatigend en hebzuchtig op, dat zij de stemming steeds slechter maakten.

In hoeverre de Republiek het Zuiden zou beheerschen hing in de eerste plaats af van Engeland, dat het meest deed om Frankrijk terug te dringen, daarna pas van den Keizer, die van zijn bondgenooten afhankelijk was. Nu was Engeland nog steeds niet geneigd om zijn rivaal in den handel al te machtig te maken; de Keizer zorgde er voor dat dit argument voor zijn eigen heerschappij niet vergeten werd. Toen de Haagsche staatslieden in 1706 met hun uitgebreide verlangens voor den dag kwamen, voelden de Engelschen er niets voor om in dezen toe te geven; zij hielden de zaak sleepend, omdat zij hun bondgenoot nog noodig hadden en beloofden niets. Bij de vredesonderhandelingen van 1707 moesten zij er bovendien rekening mee houden, dat Maximiliaan Emanuel de Vlamingen en Brabanters met succes bewerkte vóór den Keizer (die immers een Habsburger was) en tegen de Republiek. De barrière-quaestie was moeilijk, wijl de Republiek veel eischte en Engeland geen vergrooting van haar macht aan de kust wenschte. Er kwam een tractaat met Engeland tot stand (het zoogenaamde Townshend Treaty), dat bezettingsrecht - op kosten der Belgen - beloofde voor Nieuwpoort, Veurne met het fort Knocke, Yperen, Meenen, Rijssel, Doornik, Condé, Valenciennes en andere nog te veroveren plaatsen; verder noemt art. 6 van het tractaat Maubeuge Charleroi, Namen, Lier, Halle, fort de Paarl, fort St. Philippe,

Damme, het kasteel van Gent, Dendermonde en fort St. Donaat. Heel Vlaanderen en Brabant werden hiermee door de Staten beheerscht op kosten van den landsheer, die hiervoor jaarlijks een millioen livres moest betalen. Bovendien kreeg de Republiek het recht bij oorlogsgevaar alle steden en versterkingen te bezetten. In een bijgevoegd artikel werd zelfs nog geheel Opper-Gelder beloofd en een voorloopig bezettingsrecht gegeven voor Hoei, Luik en Bonn. Aldus werd de barrière ook naar het Zuidoosten doorgetrokken. Met dit tractaat werd de grens der Republiek vrijwel op de juiste plaats gelegd, d.w.z. daar waar zij strategisch behoorde en tegelijk daar waar de Nederlanden eindigden. Bij de genoemde steden met bijbehoorend land is een deel, dat vóór den oorlog bij Frankrijk hoorde en door dit land in de I7de eeuw veroverd was, zooals wij zagen; het was de bedoeling, dat de zeemogendheden dit gezamenlijk zouden heroveren en dat het practisch Generaliteitsland zou worden. Slechts één plaats had Engeland gedurende de onderhandelingen hardnekkig uit de ontwerpen geweerd; dat was Oostende, de haven die Londen het meest interesseerde na Duinkerken en Antwerpen.

Het verdrag beteekende een volkomen overwinning voor Den Haag, maar was natuurlijk een geweldige ergernis voor Brussel en Weenen. De Vlamingen en Brabanters konden onmogelijk inzien dat deze regeling de eenige afdoende was, wanneer samensmelting van Noord on Zuid buitengesloten moest heeten. Zoolang de bepalingen niet in een vredestractaat opgenomen waren, bestond er echter nog geen reden tot juichen of treuren.

De Republiek verkreeg de genoemde voorrechten niet. In Engeland trad een nieuwe regeering op, die den vrede wenschte en er van overtuigd was, dat men den Staten niet te veel moest geven. Het over de barrière gesloten tractaat moest door een beperkter worden vervangen. De oude vrees der Engelschen voor een te groote macht der Zeven Provinciën domineerde

over de vrees voor Frankrijk; of liever, de Engelschen wilden de een èn de ander onder den duim houden. Met een barrière, die geen overheersching der Zuidelijke Nederlanden insloot, zouden zij de Republiek niet noemenswaard versterken en toch een wal tegen Frankrijk opwerpen. De Engelschen zijn onzen diplomaat Heinsius te slim af geweest. Townshend heeft hem aan het lijntje gehouden en verhinderd om vrede te sluiten met Frankrijk in de jaren, waarin Lodewijk XIV er het slechtst voorstond en tot allerlei concessies bereid was om de zeemogendheden uit elkaar te trekken. Heinsius had niet gerekend op het optreden van een Nederland nooit vriendelijk gezind Tory-ministerie, bovendien ten onrechte gedacht dat de Whigs werkelijk zoover wilden gaan als hun onderhandelaar Townshend voorspiegelde. De Whigs weigerden immers in 1714 om terug te komen op hun afspraken van 1709. Dit tractaat gaf ons een te grooten voorsprong; geen der beide partijen in Engeland wenschte dezen en evenmin een zoo sterken invloed, dat de Zuidelijke Nederlanden practisch onderworpen waren. Heinsius heeft zijn kansen laten loopen om van Frankrijk uit de erfenis een gebiedsvergrooting en een barrière te bedingen; Lodewijk was in 1709 zeker bereid om nog meer toe te staan dan Engeland bood.

De vrede van Utrecht heeft ten slotte de vaststelling der barrière overgelaten aan een verdrag met den Keizer, die zich de Zuidelijke Nederlanden toegewezen zag en belang had bij hulp in de verdediging. Het vredestractaat hield er wel rekening mee dat een dergelijk verdrag tot stand zou komen. Tot zoolang mochten de Staten het land bezet houden; Lodewijk moest er Veurne, Dixmuiden, het fort Knocke, Meenen en Doornik met rayon voor afstaan, voorgoed. De onderhandelingen met den Keizer hebben lang geduurd; deze wilde liefst niet meer toestaan dan Spanje eertijds al had gedaan, nl. een garnizoensrecht voor Namen enz.; de Republiek van haar kant eischte meer dan in het vooruit-

zicht gesteld was, zij wilde er beter van worden. Pas in 1715 werd de overeenkomst geteekend: Veurne, Knocke, Yperen, Waasten (Warneton), Meenen, Doornik en Namen werden door de Staatsche troepen bezette barrière-steden; Dendermonde kreeg half Oostenrijksch, half Staatsch garnizoen; bij oorlogsgevaar was in overleg verdere bezetting mogelijk. Zeeuwsch-Vlaanderen werd vergroot. Economisch kreeg de Republiek geheel haar zin. Zij had zelf de tarieven en tollen vastgesteld tijdens haar intermediair bewind en nu bedongen, dat deze alleen door een handelsverdrag gewijzigd konden worden; het is niet noodig te zeggen wie hiervan voordeel genoot! Wanneer nu nog een landvoogd wilde probeeren om het Zuiden tot welvaart te brengen en tot een mededinger voor het Noorden te maken, was succes bij voorbaat uitgesloten. De Belgen voelden dit zoo goed, dat zij de Noordelijke onderhandelaars te Antwerpen uitgejouwd hebben. Wij zullen in het volgende hoofdstuk zien, dat Den Haag het niet aangedurfd heeft om het gesloten verdrag mèt de bijbehoorende territoriale bepalingen geheel uit te voeren.

De Republiek werd zelf ook niet meer de oude na de vele krachtproeven. Welvarend, maar niet krachtig; futloos, geen groote mogendheid. De uitbreiding en zekerstelling naar het Zuiden hadden het toppunt bereikt. De barrière was verkregen, doch werd niet onderhouden. Daarom beantwoordde zij niet aan haar doel, toen de Franschen in den Oostenrijkschen Successie-oorlog aanvielen. Deze namen de vestingen zonder veel moeite. Bij den vrede van Aken kreeg de Republiek ze terug, de meeste na slooping der versterking. Sindsdien hing haar veiligheid af van de vredelievendheid der Franschen en de bescherming door de bondgenooten. Keizer Joseph II, die in 1780 zijn moeder Maria Theresia was opgevolgd, vond dan ook, dat de tijd geschikt werd om de barrière op te heffen, de opening der Schelde te verlangen en den handel van het Zuiden aan te moedigen, tot grooten schrik der Staatschen. Aan de vernedering moest een einde komen.

Hij besloot eenvoudig de vestingwerken te doen sloopen, ze waren toch niets meer waard. De Staten hechtten er toen ook niet meer aan en lieten de bezettingstroepen in 1782 terugkeeren. Een jaar later liet hij de forten St. Donaat, St. Paul en St. Job bij Sluis ontruimen en slechten. Hij eischte de grenzen volgens de hierna te bespreken afbakening van 1664. Het was een roemloos einde! Het verdrag van Fontainebleau, in 1785 met den Keizer gesloten, handhaafde nog wel de sluiting der Schelde, maar kostte ons ook nog de forten bij Antwerpen en een som gelds. Uit dit verdrag komen de detailregelingen in het volgende hoofdstuk verder ter sprake.

VIII Grensregelingen in het zuiden der Republiek

De smalle strook Vlaamsch land, die de Republiek bezat, was voor haar van het grootste belang, omdat zij daarmee over den Scheldemond heerschte. In het vorige hoofdstuk hebben wij gezien hoe deze verkregen is. Bij den vrede van Munster werd omschreven wat tot Zeeuwsch-Vlaanderen behoorde. En wel Hulst met baljuwschap en ambacht, het ambacht Axel, forten in het Land van Waes, die veroverd waren; verder, zei het artikel 3, alles wat de Staten in bezit hadden in dien hoek van het land. Dit laatste toont aan, dat een preciese beschrijving der grenzen nog moest volgen. Deze was met name noodig voor het Oosterkwartier van het Brugsche Vrije. Men bedenke wel, dat verovering van een vesting het bezit van het omgevende land meebracht, maar dat bij verdrag aangegeven moest worden tot hoever dit territoir ging. Wanneer het een heerlijkheid of een ambacht gold, was het logisch de al bestaande limieten daarvan over

BAKONIE
MEIERIJ
BRUGSCHE VRIJE
LAND VAN WAES
OPPER-
GELDER
De Zuidelijke grenzen der Republiek

te nemen; zoodra de verovering een hap uit een streek haalde, moest de begrenzing uiteraard van begin tot einde nieuw afgesproken worden.

Zoo een geval had men met het Brugsche Vrije, de kuststrook van Sluis tot Duinkerken. Sluis, Aardenburg en Yzendijke behoorden hiertoe. Op de vraag, tot hoever het bijbehoorende gebied genomen moest worden, kwam pas bij verdrag van 1664 antwoord. Hierin werd de grens van het Zwin af langs Sluis en Heille tot Overslag beoosten Sas van Gent nauwkeurig getrokken, terwijl daarna de grens langs de ambachten liep tot aan de Schelde met enkele uitzonderingen. De nauwkeurige beschrijving zullen we hier niet overnemen; de belangstellende kan haar vinden in het Groot Placaetboek (III 313).

Het barrière-tractaat van 1715 bracht een wijziging in deze grens, hetgeen de Republiek wenschte in het belang van haar verdediging. Zeeland had daar vooral op aangedrongen. Het ging niet alleen om het bezit van geschikte terreinen voor fortenbouw, maar ook om een sluis, waarmee men het lage deel van Vlaanderen in tijd van nood onder water kon zetten. Het tractaat gaf aan de Republiek een flink stuk ten Westen van Sluis, o.a. St. Anna ter Muiden, Heyst en Knocke en forten hiervoor al genoemd (St. Donaat, St. Job en St. Paul), dus verbreeding van Zeeuwsch-Vlaanderen met een kuststrook; verder een halfcirkelvormig gebied om Sas van Gent en een deel van het land van Waes bij de Schelde. De uitbreiding ging dus niet in de diepte, maar in de breedte. De moeilijkheid was echter, dat het Zuiden zoo hevig protesteerde tegen dezen afstand van grond en er den Keizer over lastig viel. De Vlamingen waren zoo fel verontwaardigd, dat zij zelfs neiging toonden om de afgestane gebieden tegen den indringer te verdedigen. De ontevredenheid werd dusdanig, dat Weenen terugkrabbelde en de Staten er niet toe kwamen het verkregen gebied geheel in bezit te nemen. De Republiek moest ten

slotte bij verdrag van 1718 genoegen nemen met een vijfde deel van het toegezegde. Zij kreeg St. Anna ter Muiden en een deel van Knocke, twee derde van het halfronde bij Sas en het grootste gedeelte van het toegezegde in het land van Waes. Deze overeenkomst is nooit geheel uitgevoerd, d.w.z. de Republiek schijnt in de verkregen polders in het land van Waes niet overal haar gezag te hebben gevestigd. Keizer Joseph II achtte de conventie volslagen waardeloos en liet dit al vóór hij tot daden overging onverbloemd zeggen. De Staten-Generaal moesten erkennen dat zij niet volledig uitgevoerd was. Het verdrag van Fontainebleau herstelde de grenzen van 1664. Bovendien gaf de Republiek haar rechten op de Scheldeforten prijs. Kleinere regelingen zouden komen. Het was gebruik deze aan een gemengde commissie op te dragen. Er is over gepraat, maar tot daden kwam het niet.

Voor de Brabantsche grens hebben we te maken met het markiezaat Bergen op Zoom, de Baronie van Breda en de Meierij van Den Bosch met onderhoorige heerlijkheden en dorpen; bovendien met het kwartier van Turnhout, dat onder de Zuidelijke Nederlanden ressorteerde en waartoe Baarle-Hertog behoorde (Baarle-Nassau viel onder de Baronie). Ook hier zijn na 1648 correcties aangebracht. Ze betreffen o.a. het dorp Huibergen (ten Zuidwesten van Esschen), dat Spanje niet tot het markiezaat rekende, maar tot het kwartier van Antwerpen. Voor deze bewering waren bewijzen aan te voeren. De quaestie werd in 1654 besproken, maar niet beslist. Het dorp, dat nu bij Nederland hoort, bleef Spaansch. Tegenovergesteld ging het met de heerlijkheid Borgvliet vlak bij Bergen op Zoom. Zelfs auteurs van Staatsche zijde waren het er over eens, dat deze niet onder het markiezaat viel. Toch werd het gebied in 1648 bij Staatsch-Brabant getrokken, ondanks een op stukken gefundeerd protest van Spaansche zijde. Hier hebben de Staten-Generaal hun zin doorgezet; zij konden moeilijk anders met een gebied

dat tot aan de vestingwerken van Bergen doorliep. De inbezitneming was niettemin wederrechterlijk en te wijten aan een verzuim bij het sluiten van den vrede. Over Nispen, Sprundel, Hage en Zundert ontstonden moeilijkheden, omdat zij in 1387 door Johanna van Brabant aan den Heer van Breda verpand waren en nooit ingelost. De Staten-Generaal beschouwden ze daarom als ingelijfd, ook toen de pandsom werd aangeboden.

In het Noorden nam iedereen aan, dat met Den Bosch in 1629 de geheele Meierij in het bezit der Republiek kwam. Spanje achtte dit niet vanzelfsprekend, bleef bestuursdaden stellen waar dit mogelijk was en drong er bij de vredesonderhandelingen natuurlijk op aan overeen te komen dat ieder zon houden wat hij feitelijk bezat. Uit een dergelijke bepaling kon niet anders dan ellende voortkomen; immers in oorlogstijd kwam het vaak voor, dat beide partijen in één streek, zelfs in één dorp, rechten deden gelden, waardoor het eene geschil na het andere moest ontstaan. De Staten-Generaal wisten echter hun zin door te zetten.

De Meierij omvatte ongeveer het heele Oosten van de tegenwoordige provincie Noord-Brabant. Eenige deelen stonden echter op zichzelf. Dit waren in het Noorden de heerlijkheden en dorpen Lith, Bokhoven en Nieuwkuik, in het Zuiden Postel, Reusel en Bladel, in het Noordoosten de heerlijkheid Ravenstein, de baronie van Boxmeer, het graafschap Megen en de commanderij van Gemert.

Over Lith, Bokhoven en Nieuwkuik kregen de Staten-Generaal meeningsverschillen met den Prins-Bisschop van Luik. Hoewel de beide eerste Noordelijker dan Den Bosch lagen (aan de Maas) en de laatste recht ten Westen van de stad, stonden ze los van het Brabantsche gebied. Er waren bewijzen dat ze bij Luik hoorden in de 16de eeuw, of althans niet tot Brabant; hoe de dingen precies stonden, is bij de ingewikkelde leenverhoudingen niet zoo eenvoudig uit te maken. Zaak is dat de Staten Lith eenvoudig in bezit namen

en pas later (in 1671) de souvereine rechten bij verdrag kregen. Bokhoven heeft de Republiek echter nooit genomen. Dit beteekent, dat misdadigers en Katholieken daar heen trokken. Niet om elkaar gezelschap te houden! De eersten konden er zich aan vervolging onttrekken, de anderen hun processie houden. Nieuwkuik bleef na de verovering van Den Bosch aan Luik en de Staten-Generaal verklaarden in 1636 het hiermee eens te zijn. Na 1648 namen zij er toch het bestuur in handen, misschien op grond van het feit dat geen van beide er recht op had, want de koning van Spanje kon als hertog van Brabant ook al aanspraak maken. Het Staatsch bezit Reusel en Bladel was quaestieus, omdat deze dorpen in 1400 van de Meierij waren afgescheiden en bij het Kwartier van Antwerpen gevoegd, echter in strijd met een privilege van 1360, dat dit uitdrukkelijk verbood. De Staten-Generaal hebben deze dorpen genomen en gehouden, ondanks protest. Pas in 1785 heeft Joseph II ze formeel afgestaan; Postel is daartegenover in dat jaar aan hem gegeven. Ook dit dorp werd in 1648 ondanks protest in bezit genomen; de Spanjaarden van hun kant namen het in 1651 en het geschil bleef. Het vlakbij liggende Luikgestel was een Spaansche enclave.

Aan de Peelzijde had men sinds 1713 met Pruisen te maken, dat toen Opper-Gelder kreeg; met deze mogendheid zijn in 1716 en 1718 regelingen getroffen. In den Spaanschen tijd was men daar nooit toe gekomen. Wel waren er in 1691 grenspalen geplaatst door den fiscaal van Brabant, maar den anderen dag waren deze al verdwenen. De grens van 1716 werd iets ongunstiger dan die in 1691 uitgezet werd.

In hoofdstuk VI zagen we al, dat het land van Ravenstein onder Gulik-Kleef heeft behoord en de keurvorst van Brandenburg in 1614 een deel der erfenis kreeg. Dit behoorde tot zijn part. De Staten-Generaal bezetten het op zijn verzoek. Daarna ging het bij verdragen van 1624 en 1629 aan den paltsgraaf van Neuburg over, die om ontruiming verzocht.

De Staten voldeden aan dit verzoek, maar stuurden in 1635 weer troepen omdat anders Spanje dit gedaan zou hebben; na het sluiten van den vrede lieten zij die daar. Hier was wel een reden voor. Spanje stond immers af de souvereiniteit over en het bezit van in het verdrag genoemde deelen van Brabant; Ravenstein stond daar niet bij en de souvereiniteit bleef dientengevolge aan Spanje. Toch was de zaak dubieus, omdat zoowel de koning als de Staten-Generaal als hertog van Brabant konden worden beschouwd; het was dan de vraag, wie van beiden de leenheer moest heeten. Neuburg voelde er het meest voor om te ruilen tegen gebied in Limburg, maar kreeg dit niet gedaan. De Staten-Generaal hebben het er maar bij gelaten, omdat Brandenburg, onze bondgenoot, de rechten van Neuburg steunde en zij er niet voor voelden een vriend onaangenaam te zijn.

Het graafschap Megen, eveneens een Brabantsch leen, kwam den koning van Spanje toe. Het is aan dezen gebleven na een mislukte poging om het te bezetten (1657). Megen heeft oorspronkelijk wel deel uitgemaakt van de Meierij. Met de baronie van Boxmeer, ook Brabantsch leen, is dit niet het geval geweest. De Staten beweerden natuurlijk van wel om hun pretenties grond te geven. De Republiek heeft deze baronie niet gekregen. De commanderij Gemert was een Brabantsch leen, dat de Duitsche Orde hield. Dit land werd als neutraal beschouwd, tot in 1648 een ontevreden commandeur de hulp der Staten inriep. Deze bezetten de commanderij graag en verklaarden, dat deze bij de Meierij behoorde. Deze stelling was onhoudbaar tegenover den Grootmeester der Orde, aartshertog Leopold van Oostenrijk. De quaestie werd opgelost doordat de Staten-Generaal in 1662 afstand deden van Gemert. Over Grave en het land van Kuik spraken we reeds in hoofdstuk VI.

Geheel los van het overige gebied lagen de Staatsche bezittingen in Limburg en de landen van Overmaze. Met Limburg bedoelen we het voormalige hertogdom ten Zuiden van onze

tegenwoordige provincie van dien naam. Overmaze was ongeveer ons tegenwoordige Ziud-Limburg met eenig aangrenzend gebied ten Zuiden daarvan; het bestond uit de landen Valkenburg, 's-Hertogenrade en Daelhem, oorspronkelijk elk een zelfstandig staatje vormend. Daartusschen vond men vrije Rijksleenen. Overmaze dankt den naam aan den tijd, toen het gebied bij Brabant hoorde en dus over de Maas lag.

In de 13de eeuw trof men dus aan de Maas het hertogdom Limburg, dat het niet tot groote macht heeft kunnen brengen doordat het nogal klein en wat achteraf gelegen was. Het lag geklemd tusschen het graafschap Loon aan den linkeroever van de Maas (later Luiksch gebied) waartoe ook Maastricht behoorde, Luik aan beide zijden van de Maas, de heerlijkheid Montjoye aan de Oostzijde, de vrije Rijksstad Aken en de heerlijkheid Valkenburg aan de Noordzijde. Deze buren waren niet bijzonder gevaarlijk. De hertogen, die als trouwe bondgenooten van den Keizer op diens steun konden rekenen en de sterke kasteelen Limburg en Rode ('s-Hertogenrade) bezaten, beheerschten den verkeersweg tusschen Maas en Rijn en waren bekend, omdat zij tusschen deze rivieren allerwege als bewaarders van den landsvrede optraden, d.w.z. zich in alle geschillen mengden. De gevaarlijkste buren woonden verderop, nl. in Brabant en Gelre. Beiden hebben in den Limburgschen successie-oorlog gestreden. Brabant kreeg het hertogdom na den slag bij Woeringen in 1288, zooals we vroeger al zeiden.

Toen de genoemde oorlog begon, bezat de hertog van Brabant reeds de heerlijkheid Daelhem (sinds 1257); Valkenburg hoorde toen onder hem als leen (sedert 1257; in 1378 verkreeg hij het volle bezit); 's-Hertogenrade kreeg hij tegelijk met Limburg. Het niet-Limburgsche Maastricht had hij in 1204 van den Duitschen Keizer in leen gekregen. De stad is rijksleen gebleven tot Karel V haar in 1530 met Brabant vereenigde, voor zoover hij hiertoe bevoegd was. In Maastricht

trof men nl. den eigenaardigen toestand, dat bestuur en lagere rechtspraak door den Keizer en den prins-bisschop van Luik tezamen werden uitgeoefend. Dit onverdeelde gezag is blijven bestaan toen de Republiek de stad veroverde. Het is terug te voeren tot een verdrag van 1283 tusschen Luik en Brabant, dat beider aanspraken aldus gecombineerd heeft. Dit tweeheerig gezag trof men niet alleen in de stad Maastricht, maar ook in Wijk, een deel van de graafschap Vroenhoven ten Zuidwesten van de stad en de heerlijkheid Sint Pieter ten Zuiden van Maastricht. Een deel der inwoners had Luiksche nationaliteit, het andere Brabantsche. Een nadere regeling van 1297 maakte alle bewoners van het heele gebied tot Brabanters, uitgezonderd die welke in de parochies van O.L. Vrouw of St. Pieter geboren waren; bij een ‘gemengd huwelijk’ volgden de kinderen de moeder. Een en ander maakte den toestand nogal ingewikkeld, ook in verband met de bevoegdheden der rechtbanken. De Staten-Generaal hebben in 1632 de rechten van den hertog van Brabant overgenomen; aan de Luiksche tornden zij niet.

Feitelijk had de Republiek in 1678 het gebied van Maastricht, met hetgeen er hierboven bij werd genoemd, moeten afstaan. In 1673, toen zij er veel voor over had om bondgenooten te krijgen en Maastricht in handen der Franschen was, beloofde zij dit gebied aan Spanje, mits zij zelf bij den vrede geen grond verloor of juist Maastricht aan den vijand moest afstaan. Nu heeft de vrede van Nijmegen ons geen snipper grond gekost en Spanje herinnerde onmiddellijk aan de afspraak. Natuurlijk waren de Staten niet zoo gul meer, toen het gevaar geweken was en zij weigerden eenvoudig zich aan de afspraak te houden. Spanje moest eerst maar de voorgeschoten gelden terugbetalen en de overeenkomsten met den Prins van Oranje gesloten in 1647 uitvoeren. Dit laatste gebeurde in 1687, maar Maastricht kreeg Spanje niet, hoewel niemand minder dan Willen III beloofde hiervoor zijn best te zullen doen. Joseph II is nog eens op de overeenkomst

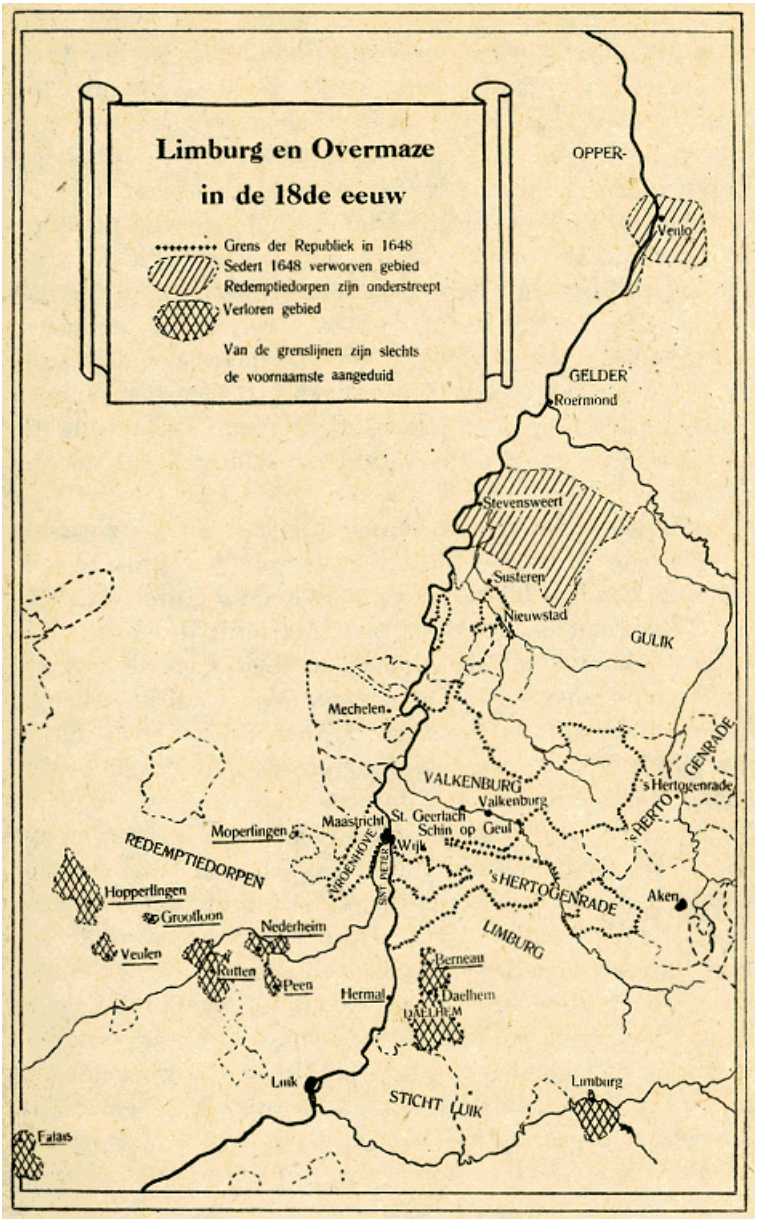
Limburg en Overmaze
in de 18de eeuw
Grens der Republiek in 1648
Sedert 1648 verworven gebied
Redemptiedorpen zijn onderstreept
Verloren gebied
Van de grenslijnen zijn slechts
de voornaamste aangeduid
OPPER-
Venlo
GELDER
Roermond
Stevensweert
Susteren
Nieuwstad
GULIK
Mechelen
VALKENBURG
Valkenburg
s Hertogenrade
GENRADE
HERTO
Maastricht
St. Geerlach
Schin op Geul
Wijk
Moperlingen
REDEMPTIEDORPEN
Hopperlingen
Grootloon
Nederheim
Veulen
Rutten
Peen
Hermal
's HERTOGENRADE
Aken
LIMBURG
Berneau
Daelhem
DAELHEM
Luik
STICHT LUIK
Limburg
Falais

van 1673 teruggekomen. De Staten wisten hem toen te vertellen, dat zij bij elken vrede zonder protest in het bezit van Maastricht gelaten waren. De Keizer deed toen in 1785 tegen betaling van 9,5 millioen gulden afstand van zijn rechten bij het verdrag van Fontainebleau.

Bij dit verdrag kreeg de Keizer Berneau, een plaatsje onder den rook van Visé, vlak bij de huidige Zuidgrens van Limburg. Dit was een der zoogenoemde dorpen van Sint Servaas. Het kapittel van Sint Servaas te Maastricht heeft nl. vroeger verscheidene heerlijkheden in bezit gehad als Mechelen, Grootloon e.a. Het kapittel probeerde daar het Statengezag uit te houden om er den Katholieken godsdienst te kunnen handhaven, terwijl Den Haag de dorpen beschouwde als afgestaan bij het vredesverdrag van Munster, nl. als bij Maastricht behoorende. Tegen deze opvatting was wel iets in te brengen. De dorpen waren rijksleen en als zoodanig in 1204 met Maastricht aan den hertog van Brabant uitgegeven. Nergens blijkt dat zij in 1530 door Karel V tegelijk met Maastricht bij Brabant zijn ingelijfd; de dorpen betaalden echter de rijksbelastingen niet meer en dit was wel een sterk tegenargument, overigens geen voldoende bewijs. Joseph deed in 1785 afstand van zijn aanspraken op de dorpen van Sint Servaas, echter als heer der Oostenrijksche Nederlanden, niet als Keizer, met uitzondering van die op Berneau, dat hij kreeg. Hij stond dus af wat hij in feite niet had en wat volgens het kapittel hem als hertog van Brabant niet aanging. Echter nam hij wel Bernau aan. De moeilijkheid was nu voor hem de volgende: stelde hij zich metterdaad in het bezit van Bernau, dan erkende hij het recht van de Staten om het dorp af te staan en ontkende hij tegelijk dat dit en de andere dorpen van Sint Servaas rijksleen waren, waarover de Staten niet konden beschikken. Hij kon Bernau dus niet in bezit nemen zonder het kapittel ongelijk te geven. De Brusselsche regeering zag zich gedwongen het bestuur over het dorp niet te aanvaarden en verklaarde het tot rijks-

gebied. De Staten-Generaal stoorden zich hieraan natuurlijk niet. Men heeft intusschen met dit geval een voorbeeld van de eigenaardige toestanden, welke in een grensgebied konden ontstaan en de verwikkelingen, die zich voordeden.

Een merkwaardig geval zien we ook in de dorpen van redemptie, zoo genoemd omdat ze voor een vaste jaarlijksche som hun aandeel in de lasten afkochten, redimeerden. Deze dorpen lagen in Luiksch gebied, Zuidwestelijk van Maastricht, en waren acht in getal (Hermal, Falais, Hoppertingen, Mopertingen, Nederheim, Peen, Rutten en Veulen). De Republiek meende dat deze onder Maastricht ressorteerden en dus in 1648 mee waren afgestaan. Twee er van werden inderdaad als zoodanig aangegeven in een 13de eeuwsche overeenkomst tusschen Brabant en Loon, waarbij ook van 'andere dorpen' wordt gesproken; zij betaalden ook redemptiegelden in Maastricht volgens Brabantsch placaat van 1451, dat gebood belastingen te betalen in de hoofdstad van het gebied, waaronder men hoorde. Deze argumenten schijnen wel afdoende, maar werden niet erkend door Spanje dat de dorpen voor het Katholicisme wilde bewaren. Ook op deze dorpen sloeg de afspraak van 1673. De vrede van 1678 kon de daaruit ontstane rechten onmogelijk te niet doen - hoewel de redemptiedorpen toen uitdrukkelijk aan de Republiek werden toegewezen - want Spanje was geen mede-onderteekenaar van den vrede van Nijmegen. De Staten waren echter het sterkst en lieten zoo noodig troepen uit Maastricht in de dorpen duidelijk maken wie de baas was. Het volledige bestuur hadden zij er echter niet. De dorpen waren half Luiksch en beweerden zoo noodig ook tot de Zuidelijke Nederlanden te behooren. Deze verwarde toestand is tot de Fransche Revolutie blijven bestaan.

Om deze dorpen kan men door hun verspreide ligging geen gesloten grenslijn trekken. Wel om den Maastrichtschen uit-looper Vroenhove. Dit was een graafschap, dat zeker onder Maastricht hoorde en zelfs een deel der stad omvatte (het

dorp Linculne is omstreeks 1300 binnen de muren getrokken). Het is een rijksleen geweest, dat ook in 1530 bij Brabant werd ingelijfd. Wel had Vroenhove een eigen regeering behouden, vermoedelijk om te voorkomen dat Luik zich ook hier de souvereiniteit zou aanmatigen. De Republiek kreeg dit gebied in 1648 in onbetwist bezit.

Er rest ons in dit hoofdstuk nog een bespreking van de landen van Overmaze, d.w.z. de heerlijkheden Valkenburg, Daelhem en 's-Hertogenrade. Na de verovering van Maastricht heeft Frederik Hendrik deze en de stad Limburg bezet, zooals wij vroeger zeiden. Deze stad en de heerlijkheden gingen in 1635 weer verloren. De commandant van Maastricht heroverde ze in 1644, echter niet de stad Limburg. Evenals in de Meierij bleven hier Spaansche ambtenaren.

In dit gebied was voor de Staten de moeilijkheid, dat Spanje het bezit der landen afhankelijk achtte van dat der vesting Limburg. Frederik Hendrik had deze daarom allereerst veroverd. Tijdens de onderhandelingen te Munster bezaten wij deze niet en behoorden de afhankelijkheid in ons eigen belang te loochenen. Maar... de vijand zou dan dadelijk hetzelfde doen ten opzichte van Den Bosch en de Meierij. De Staten zeiden dus niets, deden niets, bevalen haar ambtenaren in het land van Overmaze alles te laten zooals het was en stelden zelf geen nieuwe ambtenaren aan. De Spaansche collega's konden daardoor hun werk blijven verrichten. Zelfs vermeden wij het in het ontwerp-verdrag over dit gebied te spreken, om geen discussies uit te lokken die de quaestie van de Meierij nadeelig konden zijn. Dit veranderde onmiddellijk toen Spanje bereid bleek om de Meierij af te staan. De Staten eischten nu Overmaze. Spanje wilde de zaak aan een chambre-mi-partie overlaten en stelde listiglijk de bepaling voor, dat Overmaze zou blijven in den staat, waarin het zich bevond; het kon dus te zijner tijd de quaestie Limburg aansnijden en als heerscher over het voormalige hertogdom ook Overmaze opeischen. De Staten legden zich hierbij neer

en spraken af dat alles bij het bestaande zou blijven. Dit gebeurde in 1646.

Meteen werden nieuwe Staatsche ambtenaren benoemd en de beden ingevorderd. De gouverneur van Maastricht veroverde Daelhem en liet het kasteel slechten. Ook naar Valkenburg gingen troepen. De Staten waren overal heer en meester; toen op 30 Januari 1648 het vredesverdrag werd geteekend, pasten zij de afgesproken bepaling toe dat alles bij het oude zou blijven. De chambre-mi-partie hadden zij niet meer noodig!

Toch was niet alles in orde. Er waren nog enkele Spaansche ambtenaren, die gelden inden, en twee forten waren nog Spaansch. Daarom is er ten slotte toch een gemengde commissie benoemd, die elke partij 'de gerechte helft' toewees (1658). Wat dit was, moest nader uitgemaakt worden. De Spanjaarden deden hun best om de abdijen aan hun kant te krijgen om confiscatie hunner goederen te voorkomen.

De twist over de verdeeling is te interessant en komisch om deze niet verder te volgen. De Spaansche ambassadeur Gamarra stelde zgn. smaldeeling voor, dat wil zeggen dat één der partijen een ontwerp zou maken en de ander laten kiezen, ofwel dat zij samen een ontwerp op zouden stellen en dan het lot zouden laten beslissen. Het eerste werd aangenomen. Gamarra kreeg een ontwerp-deeling, met verzoek om zijn keuze te doen of van zijn kant een voorstel in te zenden. Gamarra nam het Staatsche ontwerp niet aan, stelde een nieuw op en bood één deel, dus géén keuze aan. Hij eischte aannemen en stuurde al troepen naar de helft, die hij voor Spanje wenschte. De Staten versterkten daarop hun bezit.

Gamarra bond in en maakte wéér een voorstel. Hij heeft zoo gedeeld, dat de kloosters met hun bezit bijna alle in het eene part kwamen, dat hij zelf verlangde en hoopte, dat de Staten het andere zouden kiezen. Spijtig voor hem lieten de Staten hun keuze juist op het eerste deel vallen! Toen krabbelde Gamarra terug en wilde hij opnieuw onderhande-

len. Dat leidde in December 1662 tot een voor beide partijen aanvaardbaar resultaat. Door de speciale wenschen van Spanje en daartegenover het verlangen der Republiek om enkele Protestantsche gemeenten te behouden, is hier een grillig loopende grenslijn getrokken en kwamen er enclaves. Kerkrade en 's-Hertogenrade kwamen niet aan ons, maar wel het hieronder hoorende Vaals, waar Akensche Protestanten ter preek gingen, terwijl de proosdij St. Geerlach geheel in Staatsch-Valkenburg lag, maar Spaansch werd. Staatsch werden ook Daelhem, een enclave, en het verafgelegen Olne, waar de Protestantsche gemeente was. Deze gebieden heeft Joseph II in 1785 geruild tegen Oud-Valkenburg, St. Geerlach, Schin-op-Geul e.a. Hiermee waren tenminste een paar enclaves verdwenen.

Dat de toestanden in onze tegenwoordige provincie Limburg verre van eenvoudig waren, is wel uit het bovenstaande gebleken. Men vond er bezit van: den Keizer als heer der Oostenrijksche Nederlanden, den koning van Pruisen, mede als hertog van Gelder en Kleef, den keurvorst van de Paltz als hertog van Gulik, den bisschop van Luik, de Staten-Generaal en van verschillende Rijksvrijheeren. Nergens binnen de grenzen van ons land vond men een dergelijke verwikkeling; aan de Franschen was het voorbehouden om aan dezen toestand van hopelooze verbrokkeling een einde te maken en aan de mogendheden van 1815 de taak om voor een verbeterde hergroepeering te zorgen.

IX Grenzen van Nederland tijdens de Fransche Revolutie

Toen de jonge Republiek nog niet op haar eigen krachten durfde vertrouwen, zocht zij steun bij bondgenooten: Engeland, Frankrijk en Duitsche vorsten. Toen zij oud en sullig

werd en nog alleen door het kapitaalbezit harer inwoners iets beteekende in de wereld, raakte zij in de knel tusschen diezelfde mogendheden. Zij liet zich eerst door Engeland beoorlogen, dan door Pruisen ringelooren, ten slotte door Frankrijk tot een vazalstaat maken. Zij had dit aan haar eigen tekortkomingen, aan staatkundige misgrepen, te wijten, zoowel in haar buitenlandsche politiek als in de binnenlandsche. Nederland steunde niet meer op een eigen nationale kracht, maar liet afbrekende krachten in eigen boezem wroeten; het leefde bij de gratie van anderen en onder hun protectie. In de jaren tachtig der 18de eeuw zocht de heerschende partij deze bescherming bij Frankrijk, het land dat zoo lang onze veiligheid in het Zuiden had belaagd en nog altijd de meest verdachte buur moest heeten. Na het uitbreken der Fransche revolutie haalden de 'patriotten' zelf dezen gevaarlijken buurman binnen. Om terstond tot hun schrik te bemerken dat de vriendelijke patroon een wolf was, die met groote happen ging schrokken.

De laatste jaren der Republiek zijn een tijd van verwarring geweest door inwendigen strijd en spelen met vuur in de buitenlandsche staatkunde. De oorlog met Engeland dreef de politici tot een verbond met Frankrijk, wat feitelijk een buigen in dienstbaarheid was. Het is teekenend, dat dit verbond gesloten werd twee dagen na het verdrag van Fontainebleau, waarin Joseph II strategisch belangrijke punten van de Republiek kreeg. Ook de alliantie met Frankrijk is te Fontainebleau geteekend. Keizer en koning waren het eens; eerst het een, dan pas het andere! Engeland en Pruisen wenschten geen van de Franschen afhankelijke Republiek. Pruisen greep militair in, met moreelen steun der Engelschen. Beide namen de voogdij op zich en sloten een overeenkomst om onzen regeeringsvorm te garandeeren. De leiders der verslagen patriotten weken uit naar Frankrijk. Daar wachtten zij op een gelegenheid om hun vaderland opnieuw onder Fransch patronaat te stellen. Nederland

was volkomen afhankelijk van de machten om zich heen. Aan zijn ligging had het te danken, dat het niet werd op gedeeld zooals Polen; aan de machtsverhoudingen, dat het nog niet door één der drie buren was opgeslokt.

Joseph II is er niet in geslaagd den Oostenrijkschen Nederlanden de vrije vaart op de Schelde te bezorgen en Zeeuwsch-Vlaanderen in zijn bezit te krijgen. Wel heeft hij door zijn onverstandige hervormingspolitiek een Belgisch nationalisme wakker geschud. De Belgen wilden niet langer een uit Weenen bestuurd aanhangsel der Oostenrijksche monarchie zijn. Zij wenschten eindelijk zichzelf te worden, met eigen regeering en eigen rechten, vrij en onafhankelijk. De opstand van 1789 verdreef de keizerlijke troepen; te Brussel riepen de Staten-Generaal van België in 1790 de eigen Republiek uit. Men dacht er aan om den tweeden zoon van stadhouder Willem V, prins Frederik, te vragen om het bestuur op zich te nemen en een nauw verbond met het Noorden te sluiten. Dit was van het grootste belang, want zoodra de democratische partij in België aansluiting zocht bij het revolutionnaire Frankrijk, lag onze Zuidgrens open en bestond de mogelijkheid, dat de verjaagde patriotten met Franschen steun ook hier een omwenteling bewerkten en ons volkomen afhankelijk zouden maken.

De Republiek der Zeven Vereenigde Provinciën heeft niets gedaan om een gunstig verloop der gebeurtenissen in het Zuiden te bevorderen. Dit heeft haar later de kans ontnomen om met eenige mogelijkheid van succes tegen het agressieve Frankrijk der revolutie op te treden. Op het gunstige moment daarvoor was echter moeilijk te voorzien wat er nog uit Parijs zou dreigen. Trouwens, met de Belgische zelfstandigheid was het spoedig uit. Joseph II stierf in 1790; zijn opvolger Leopold II was een verstandig man, die een amnestie afkondigde en herstel der oude voorrechten beloofde. Met behulp van een leger was hij toen weer snel heer en meester in het land.

De Fransche Republiek wantrouwde alle koningen en vreesde het ingrijpen ten gunste van de Bourbons; zij wilde tevens aan alle volken de ‘vrijheid’ brengen. Vandaar de oorlog tegen den ‘koning van Bohemen en Hongafije’, d.w.z den Keizer, tegen de koningen van Pruisen en Engeland en tegen onzen stadhouder. De Oostenrijksche Nederlanden werden snel veroverd; de Schelde werd opengesteld. De Franschen belegerden Maastricht en overmeesterden Noord-Brabant. Dit keer moest de aanvaller nog terug, omdat de Oostenrijkers den slag bij Neerwinden wonnen in 1793. Een jaar later kwam de tweede stoot, de hevigste. De Oostenrijkers bezweken er onder, de Pruisen daagden niet op, de Nederlanders en de Engelschen trokken terug. Zeeuwsch-Vlaanderen ging verloren. In de steden van het Noorden wroetten de Franschgezinde patriotten. In Januari 1795 trok Pichegru de groote rivieren over. De stadhouderlijke familie vertrok naar Engeland.

Een zeker deel der Nederlanders had den Franschen overweldiger zelf binnengehaald. Dit deel regeerde nu en toch was het de vraag, of het als belooning over een onafhankelijk Bataafsch volk mocht regeeren. Parijs had dit uit te maken en de wenschen kon men raden; de nieuwe heerschers aldaar zagen evengoed als Lodewijk XIV, wat het land om de riviermonden beteekende voor de mogendheid, die daar heerschte, en vooral voor een land, dat in oorlog was met Engeland.

De Fransche regeering had er geen bezwaar tegen om de Bataafsche Republiek te erkennen, mits zij zich naar haar politiek richtte, dus dienstbaar wilde zijn, en een deel van haar gebied afstond. De territoriale eischen waren niet gering. Het Comité du Salut Public verlangde Zeeuwsch-Vlaanderen en verder al het vasteland ten Zuiden van Waal en Rijn. Sieues, een der leden speciaal met deze zaken belast, ging nog verder door het bezit van Vlissingen, Gorkum en Arnhem noodzakelijk te achten en zich af te vragen, of het niet gewenscht was ook de monding van Maas en Rijn te

nemen. Van Fransche zijde bezien was dit zeer juist. Ook de geringste eischen moesten echter al diep teleurstellend zijn voor de Bataven. Zij hadden gehoopt door hun vrienden begunstigd te worden met een flinke uitbreiding in België en Kleef. In hen leefde de oude gedachte van de barrières in het Zuiden en aan den Rijn, nu radicaal uit te voeren door inlijving van gebieden. Zulk een vergrooting, die oudtijds eerst tegen Spanje, daarna tegen Frankrijk een na te streven ideaal was geweest, werd natuurlijk dit keer niet gevraagd om er zich mee te versterken tegen de Franschen. Niettemin ware zij belangrijk geworden als de stemming eens omdraaide. Een met Belgisch en Kleefsch gebied aanzienlijk vergroote en goed bestuurde Bataafsche Republiek kon zich misschien aan de Fransche voogdij onttrekken en samen met Engeland en Pruisen een gevaarlijke vijand worden. Daarom was het erg naïef van de nieuwe bestuurderen in Den Haag om te meenen, dat zij met gebiedsuitbreiding beloond zouden worden.

De Bataven toonden zich flinker dan men te Parijs verwacht had. Hoewel feitelijk aan hun vrienden overgeleverd en machteloos, weigerden zij de territoriale eischen in te willigen. Zooals deze eerst meegedeeld werden, hielden ze in afstand van het land bezuiden de Waal en van één provincie (dit zou natuurlijk Zeeland worden). De Staten-Generaal kwamen hierop laconiek met een tegeneisch: behoud van alle gebied. De Franschen dachten er niet aan hierin te treden. Zij kregen immers juist de handen vrij door een vrede met Pruisen, dat beloofde geen enkele poging te zullen wagen om de Nederlanden te bevrijden. Het Comité du Salut Public goot zijn eischen nu in den vorm van een ultimatum, binnen tien dagen te beantwoorden. Dit ging al minder ver dan de eerst meegedeelde eischen, maar vroeg met nadruk de beide oevers van de Wester-Schelde, Bergen op Zoom, Breda, Venlo en Maastricht, die Fransch bezit zouden blijven, totdat later bij een algemeenen vrede hun lot tegelijk met

dat van België beslist zou worden. Den Haag wees het ultimatum af en deed een tegenvoorstel: afstand van Maastricht en Venlo, Fransche bezetting bezuiden de Waal zoo lang de oorlog duurde, eveneens van Zeeuwsch-Vlaanderen tot het bij den vrede bij België of Frankrijk gevoegd zou worden; in het laatste geval wilde de Republiek vergoeding beoosten de lijn Den Bosch - Roermond. Ook deze tegenvoorstellen werden verworpen. Toen de onderhandelingen aldus vastgeloopen waren, kwam Siéyès met Reubell naar Den Haag, om daar ten slotte overeen te komen dat de Bataafsche Republiek afstond Staatsch-Vlaanderen, Venlo en al het gebied Zuidwaarts van deze stad aan de Maas gelegen; verder werd de haven van Vlissingen voor gemeenschappelijk gebruik opengesteld; voorts zouden wij bij den vrede voor het afgestane gebied een gelijkwaardig stuk in ruil krijgen.

Wat Lodewijk XIV niet gelukt was, had nu het revolutionnaire Frankrijk bereikt. Beider doel was precies gelijk: de hegemonie in West-Europa. Beider middelen verschilden evenmin: eerst den bufferstaat wegvagen, dan de groote rivieren bereiken om te probeeren deze tot staatsgrens te maken en de mondingen te bezetten om zoo noodig een uitvalspoort tegen Engeland te bezitten. Wat Parijs nu had verkregen, was nog niet voldoende. Wel een belangrijk stuk gebied, maar nog niet genoeg en in het overgeblevene een bondgenoot van twijfelachtige waarde, die al gauw voelde hoe bezwaarlijk het was om onder den druk van een continentale mogenheid te staan. De ware Nederlander van 1795 moet dit even duidelijk gezien hebben als die van 1940. Wie dit nog niet zag, moet het later wel gevoeld hebben, toen de vriend steeds verder ging en ten slotte Napoleon het geheele land bij zijn rijk inlijfde. De regeerders in Den Haag voelden al terstond, hoe Frankrijk het bondgenootschap bedoelde, want zij mochten hun gang gaan zoolang het den gezant behaagde en besluiten wat hij wenschelijk achtte. Officieel liep de Fransche grens door de Wes-

ter-Schelde en langs Staatsch-Brabant, in feite bestond zij niet eens.

De Franschen hebben de landen tusschen Maas en Rijn (met inbegrip van Maastricht) al in 1794 onder een centraal bestuur te Aken gesteld. Ook de enclaves Megen, Ravestein, Boxmeer en Gemert werden hierbij ondergebracht en wel in 1797. Opper-Gelder, Overmaze en Maastricht zijn in 1795 weer van het Akensche losgemaakt en met de vrije rijksleenen, de voormalige Oostenrijksche Nederlanden, het prins-bisdom Luik en het vroegere Staatsch-Vlaanderen bij Frankrijk ingelijfd. Zij werden gevoegd bij het departement Nedermaas en Ourthe, onder de Centrale Administratie van Brussel. Pruisisch Gelder, Kleef en Gulik bleven met bijbehoorend gebied in de omgeving van de Maas onder de Centrale Administratie te Aken. De inlijving van Bataafsch gebied geschiedde op grond van het Haagsch Verdrag van 1795, die van de Oostenrijksche Nederlanden uit hoofde van verovering, alsnog door een vredesverdrag te bevestigen. De inlijving van Luik en de vrije rijksleenen geschiedde zonder grond. De vrede van Campo Formio, met den Keizer gesloten in 1797, legde aan dezen de verplichting op om voor schadeloosstelling te zorgen. Dit is pas in 1803 gebeurd.

De Brabantsche enclaves werden bij de reorganisatie van 1798 twee der veertig kantons van het departement van de Roer, onderafdeeling van de Centrale Administratie der landen tusschen Rijn en Maas, gevestigd te Aken. Deze enclaves heeft de Bataafsche Republiek in 1800 gekregen als vergoeding voor de in 1795 afgestane gebieden. In deze transactie waren begrepen de vier bovengenoemde groote enclaves, verder het Luiksche Bokhoven en Luiksgestel, Baerle-Hertog en ten slotte eenig Duitsch bezit met inbegrip van de heerlijkheid Anholt. Aldus hielden de Franschen een geduchte opruiming, die hun tot een verdienste gerekend mag worden. Green volledige opruiming, want Wehl, Huissen, Malburg en Zevenaar met omgeving bleven geënclaveerd.

Deze werden in 1802 door Pruisen afgestaan, doch eerst in 1807 overgedragen.

Deze vergrootingen waren nog allesbehalve bevredigend. Zij heetten dan ook maar een gedeeltelijke vergoeding voor de afgestane gebieden. Meer verdiende de Republiek niet in de oogen van Napoleon. Zij was immers een laksche en onbetrouwbare bondgenoot, die veel meer geld moest opbrengen. Geld moest er zijn voor de oorlogen en er kwam niet genoeg. Amsterdam wou geen leening plaatsen. Napoleon had meer noodig dan de hooge sommen, die voor het onderhoud van het bezettingsleger betaald werden. Hij bood aan Vlissingen terug te geven en de bezetting te verminderen tegen betaling van 50 millioen francs en liet voor de enclaves 6 millioen betalen.

De onwillige Bataafsche vazalstaat was geheel in de macht van Napoleon. Toen na den vrede van Amiens in 1803 de oorlog weer uitbrak, liet hij van Vlissingen uit eenvoudig Walcheren bezetten; uit Brabantsche vestingen deed hij de Bataafsche troepen verwijderen om ze door Fransche te vervangen. Daarna kregen de voornaamste steden in de rest van het land Fransche garnizoenen, zelfs Den Haag. En onze regeering had nog wel neutraal willen blijven. Alsof dit mogelijk was geweest voor een Franschen vazalstaat, die tusschen Engeland, het Engelsche Hannover en Pruisen in lag! De vazal moest zich daarentegen verbinden om 18.000 man Fransche troepen en 16.000 man Bataven onder een Franschen generaal te onderhouden en voor een groote vloot zorgen. Wanneer alles goed gedaan werd en het geheime contact met Engeland verbroken, mocht de Republiek verder een schijn van onafhankelijkheid behouden. Napoleon schreef immers ook den regeeringsvorm voor. Hij wachtte slechts met verdere annexatie, omdat hij Pruisen had beloofd de Bataven te zullen laten wat zij waren en hij deze nog altijd machtige mogendheid moest ontzien.

Lodewijk Napoleon is in 1806 de zetbaas van zijn ‘grooten’

broer in het filiaal Holland geworden. Deze man toonde, dat de dingen er anders uitzien, wanneer men ze van een anderen kant bekijkt. Immers, hoewel gezonden om de dienstbaarheid der Bataven ten top te voeren en hen geheel met alle hulpbronnen voor den strijd tegen Engeland in te spannen, zag en begreep hij weldra, dat Nederlands belang lag in een pro-Engelsche en anti-Fransche zelfstandige politiek. Hij liet den smokkelhandel aan de kusten oogluikend toe en steunde een Fransche courant 'Le vrai Hollandais', die zeer anti-Fransche artikelen opnam. Het is wel bijzonder opmerkelijk, dat iemand als koning Lodewijk overtuigd was het belang der Nederlanders alleen te kunnen dienen door de plannen van zijn broer te dwarsboomen en diens bevelen zooveel mogelijk te negeeren. Lodewijk was dadelijk op weg om een nationaal vorst te worden en daaruit volgde onvermijdelijk een anti-Fransche politiek. Zijn broer verweet hem, dat hij Engelschgezind was; niet ten onrechte.

Dit wantrouwen van den keizer tegen den koning heeft zijn invloed gehad op de mate der vergrooting van ons grondgebied. Van Nederlandsche zijde adviseerde men Napoleon om het Koninkrijk Holland uit te breiden tot aan de Elbe, of zelfs verder tot en met Lübeck. Dit kon, want ten Oosten van ons land ging de verovering voort. Daendels was reeds door Lodewijk aangesteld tot gouverneur van Westfalen en Oost-Friesland. Intusschen vond Napoleon het gevaarlijk om de mondingen van Eems, Wezer en Elbe onder het bestuur van zijn broer te stellen. Er zou een zeestaat ontstaan, die over alle belangrijke punten van de Noordzee beschikte en veel te machtig werd. Hier zag hij een gevaar voor de hegemonie van Frankrijk, dat aan een sterk Nederland zijn wil niet zou kunnen opleggen; hij kon moeilijk een mogendheid scheppen, die in staat was om in de Europeesche machtsverhoudingen den doorslag te geven. Eerst toen Pruisen en Rusland na twee zware nederlagen tot den vrede van Tilsit gedwongen waren, kon Napoleon zonder risico eenige vergrooting toe-

Nederland tijdens de Fransche Revolutie
ingelijfde enclaves
Gebied in 1795 afgestaan
Grens van 1810
Arnhem
Wehl
Huissen
Gorkum
MEGEN
Zevenaar
Anholt
Bokhoven
KLEEF
BOXMEER
RAVESTEIN
Breda
Bergen o.Z.
Vlissingen
GEMERT
OPPER-
Luiksgestel
Venlo
GELDER
GULIK
Maastricht
Aken

staan. Pruisen had Oost-Friesland moeten afstaan. Het koninkrijk Holland kreeg dit met Jever, tegen volledigen afstand van Vlissingen, bij het verdrag van Fontainebleau (November 1807). Bovendien werden nu de Pruisische enclaves Zevenaar enz. definitief toegevoegd en een ruil van Luiksgestel tegen Lommel toegestaan. Aan verdere uitbreiding dacht Napoleon niet. Westfalen was voor Jerôme Bonaparte, Kleef voor Murat, den nieuwbakken groothertog van Berg. Men kan niet zeggen, dat met deze betrekkelijk geringe vergrooting alle verlangens vervuld waren. Al vóór Lodewijk's komst had men zich meer van de uitbreiding voorgesteld. Er was in een geheime conventie van 1796 tusschen Frankrijk en Pruisen overeengekomen, dat de Nederlandsche grens een eind langs de Eems zou loopen, dan in rechte lijn naar het Zuiden gaan en de Kleefsche grens volgen tot het punt, waar deze die van de Bataafsche Republiek trof. Het was de bedoeling om hiermee in hoofdzaak Munstersch gebied bij Nederland te voegen. Een dergelijke uitbreiding was historisch gezien veel minder verantwoord dan die met Oost-Friesland.

Aan de Zuidelijke grenzen is aanwas wel gevraagd, doch niet verkregen. Het is duidelijk dat Napoleon's belangen slechts het tegengestelde gedoogden. Voor hem was het noodzakelijk zooveel mogelijk rechtstreeks over het voor hem zoo belangrijke Nederlandsche gebied te beschikken. Daarom ging hij ook telkens een stap verder. In 1809 annexeerde hij Walcheren, in 1810 nam hij heel Zeeland, Brabant en een deel van Gelderland. De grens liep langs Grevelingen, Krammer, Volkerak, Biesbosch, Waal en Rijn. Hij had door de Engelsche landing in Zeeland ervaren, dat zijn broer buiten machte was het eilandengebied behoorlijk te verdedigen. Lodewijk heeft getracht om afstand van gebied te voorkomen, desnoods met Engelsche hulp, en zelf bij Napoleon gepleit om tenminste in Westfalen compensatie te krijgen. Napoleon weigerde. Hij wenschte de algeheele inlijving niet - nog niet - wel ‘na-

tuurlijke grenzen' zonder vergoeding. Zijn troepen bezetten de geëischte gebieden, toen Lodewijk bleef weigeren om ze af te staan. Als gevangene van den Keizer heeft deze ten slotte in Februari 1810 moeten teekenen. Vier maanden later was zijn heele koninkrijk ingelijfd.

X De grenzen van het Koninkrijk

Het jaar 1813 vertoont sterke gelijkenis met het jaar 1572. In beide jaren ging van Holland de opstand tegen den overheerscher uit, op beide opstanden volgde steun der mogendheden en de erkenning, dat een zelfstandig Nederland voor het herstel van het evenwicht in Europa onmisbaar was. In 1813 waren het Engeland, Pruisen, Oostenrijk en Rusland, die zich levendig interesseerden voor onze onafhankelijkheid. In beide jaren ook was het een Prins van Oranje, die de loskomende nationale krachten bundelde en den strijd tegen den vijand organiseerde.

De oorlog tegen Napoleon eindigde met den vrede van Parijs, op 30 Mei 1814 gesloten. Te voren hadden de geallieerden reeds overleg gepleegd in bijeenkomsten te Châtillon en Chaumont (Febr./Maart 1814) en vastgesteld dat Nederland als zelfstandige staat hersteld moest worden. Het vredesverdrag stelde vast, dat dit geen herstel der grenzen en toestanden van vóór 1795 beteekende, doch dat het land onder de souvereiniteit van Oranje moest komen en een vergrooting van gebied zou krijgen teneinde in staat te zijn om zelf zijn onafhankelijkheid te verdedigen. Nederland moest als het ware de buffer worden, die bij een nieuwe Fransche expansiezucht den eersten stoot kon pareeren en den mogendheden aldus den tijd zou geven om zich voor eventueelen verderen strijd voor te bereiden. De geheime artikelen 3 en 4 legden al vast,

dat in de eerste plaats het gebied tusschen de Maas, Frankrijk en de Noordzee voor vergrooting moest dienen; een deel der landen tusschen Rijn en Maas kon daar aan toegevoegd worden. Wat er precies bij kwam, zou het Congres te Weenen beslissen. Te weinig mocht het niet zijn om het stootkussen aan zijn doel te laten beantwoorden; te veel ook niet, want het was geenszins de bedoeling een nieuwen rivaal in de rij der groote mogendheden op te nemen.

Engeland had bij deze dingen het allergrootste belang, daar het nieuwe afsluiting van het continent wilde voorkomen. Tijdens den oorlog was er al over gesproken. In April 1813 had Lord Castleraegh een onderhoud gehad met den Prins van Oranje, waarin werd besproken hoe men de wenschen van het Nederlandsche volk kon combineeren met die der mogendheden, verder de vraag of men door een barrière-systeem dan wel door vergrooting zijn veiligheid zou verzekeren, ten slotte in hoeverre Engeland de koloniën terug zou geven. Het Engelsche kabinet besloot tot vergrooting van grondgebied, zoodanig dat Nederland voor zijn eigen belangen kon opkomen, maar ook Engelands voorpost op het vasteland werd.

In Nederland hielden de voormannen der omwenteling zich met hetzelfde denkbeeld bezig. G.K. van Hogendorp stelde zich een vergrooting met België en een deel van het land tusschen Rijn en Maas voor. Willem I vroeg in November 1813 België en àl het gebied tot Rijn en Moezel. Toen Castleraegh in December 1813 naar het vasteland vertrok voor besprekingen, had hij een instructie, die nog niet zoo ver ging; deze sprak van herstel der grenzen van 1792 en een barrière tot Antwerpen, Maastricht en Gulik minstens. Zelf dacht hij aan een grens van Duinkerken naar Givet (aan de Maas bij de tegenwoordige Fransch-Belgische grens), dan langs de Maas tot Maastricht, vandaar naar Keulen en verder langs den Rijn tot de oude grens. De instructie door de Engelsche regeering opgesteld was zoo ver nog lang niet; zij ging uit van de 18de-eeuwsche toestanden en sprak van een met

een deel der Rijnlanden vergroot België, mèt een barrière voor Nederland. Dit zou in elk geval souverein worden en een ‘accroissement de territoire’ ontvangen. De Franschen konden zich hiermee vereenigen. Over een inlijving van België werd toen nog niet gesproken.

Het is de moeite waard op te merken, dat het herstel der Nederlandsche zelfstandigheid van den beginne af aan vaststond, maar dat den Belgen niet naar hun wenschen gevraagd werd. De geallieerden hadden een gouverneur-generaal over hen gesteld om een intermediair bewind te voeren. De bevolking had nauwelijks iets gedaan om zich te bevrijden; zij was even passief als in de 17de en 18de eeuw. Overigens kon men evenmin zeggen, dat de Noord-Nederlanders veel invloed op de besprekingen konden uitoefenen. Hun zelfstandigheid was verzekerd. Dat was heel veel. Maar hoe, dat werd verhandeld in conferenties, waarin geen Nederlandsche afgezanten werden toegelaten.

Castleraegh onderhandelde over ons zonder ons. Hij ijverde wel voor een krachtig Nederland. Weldra pleitte hij voor een inlijving van België bij Nederland, en stelde hij voor om het bestuur daarover al vast aan Willem I op te dragen. Den Souvereinen Vorst spoorde hij aan om de Belgen zelf in deze richting te bewerken. De gedachte der samenvoeging vond het eerst steun bij het land waarvan men de meeste protesten zou verwachten, nl. bij Oostenrijk; door deze samenvoeging deed de Keizer immers voor goed afstand van zijn voormalig bezit. De bezwaren kwamen van Pruisische zijde. Pruisen hoopte zelf op vergrooting met Belgisch gebied. Het streven hiernaar kon men van dit land verwachten. Het was immers al twee eeuwen bezig zich in West-Duitschland uit te breiden, het bezat gebied aan Maas en Rijn, het was een krachtig opkomend land, dat uiteraard zijn kansen zou grijpen om nog verder naar het Westen door te stooten. Een groot koninkrijk der Nederlanden benam het deze kansen.

Oostenrijk en Rusland waren het met Engeland eens over

de samenvoeging. Pruisen gaf toe, het wenschte immers wel een sterk Nederland, dat in staat was zichzelf te verdedigen, maar had bezwaar tegen uitbreiding op den linker-Rijnoever; begrijpelijk, want nu gold het vergrooting ten koste van Pruisisch bezit. Castleraegh stoorde zich daar weinig aan; hij hield vast aan een vergrooting met gebied tusschen Rijn en Maas tot Aken, Gulik en Keulen. Niettemin wenschte hij ook voor Pruisen een flinke uitbreiding. Castleraegh heeft allereerst België aangeboden, om het tot den voorpost tegen Frankrijk te maken. Toen Pruisen een zoo gevaarlijken post niet ambieerde, wilde de Engelschman het zoover mogelijk Zuidwaarts langs den Rijn doen strekken, om het aldus toch een functie als wachter te geven. Zelfs kon het de vesting Luxemburg krijgen; ook dit wenschte Pruisen niet, wel het Oostelijker gelegen deel van het hertogdom. Het was dus bereid als tweede wachter te dienen, doch niet zoozeer om hiermee den mogendheden ter wille te zijn, als wel om de gelegenheid te gebruiken die zich nu aanbood; nu was er immers de groote kans om het Rijn-Pruisen enorm te doen uitdijen. De koning wist, dat de mogendheden hem noodig hadden en stelde zijn eischen hiernaar: als voorpost dienende, moest hij beschikken over een groot aaneengesloten gebied; van een uitbreiding van Nederland tot de lijn Maastricht-Keulen mocht geen sprake zijn, de Rijnprovincie mocht niet in tweeën gedeeld worden door Nederlandsch gebied. Pruisen stelde den eisch alles of niets; Engeland zag zich gedwongen in de voorloopige afspraken de eerste mogelijkheid open te laten. De toevoeging van België aan Nederland stond in Maart 1814 vrijwel vast. Willem I hoopte binnen korten tijd gouverneur-generaal van het Zuiden te worden en den overgang voor te bereiden. De Belgen konden hun ouden afkeer tegen het Noorden echter niet vergeten; geen wonder voor een volk, dat twee eeuwen lang door de Staten van zijn beste bron van inkomsten beroofd en economisch onderdrukt was; dat bij elk verlies van gebied had gezien, hoe het Noorden dit

als een wingewest met kettersche bevolking behandelde. De Belgen waren na meer dan twee eeuwen afscheiding geen Nederlanders meer, althans geen Noord-Nederlanders. Zelfs de Vlamingen waren fel tegen een aanhechting. Hun stambewustzijn was verdoofd. Het Noorden was er trouwens evenmin als vroeger op gesteld hen als gelijken te behandelen. De Belgen wenschten dan ook hernieuwing van den ouden band met Oostenrijk, een min of meer zelfstandig bestaan onder een aarsthertog en een vrije vaart op de Schelde. Zij zonden een deputatie naar de conferentie van Châtillon en verkregen de aanstelling van den Oostenrijkschen generaal Vincent tot gouverneur namens den Keizer. Deze welwillendheid beteekende echter niet, dat de mogendheden van hun plan tot samenvoeging afzagen. Zelfs Frankrijk verzette zich hier niet tegen. In België zelf werd over een mogelijke vereeniging hevig gediscussieerd, waarbij de verdediging van het pro niet uit eigen kringen voortkwam, maar in brochures van Noordelijke zijde werd gegeven. Bij de Belgen bestond meer sympathie voor Frankrijk (dat twintig jaar lang een goed afzetgebied was geweest voor de producten des lands) en vrees voor onderdrukking door het Protestantsche Holland. Juist daarom mocht er geen zelfstandig België komen, want dit zou geheel voor Franschen invloed hebben opengelegen en op zijn gunstigst zijn verscheurd in een Waalsch en een Vlaamsch deel.

Bij den vrede van Parijs (30 Mei) en het geheime protocol van Londen (21 Juni) zetten de mogendheden door. Krachtens het recht van verovering en volgens hun wensch om het evenwicht in Europa te herstellen, vereenigden zij Nederland en België tot één staat. Voorloopig werd de Maas de grens in het Oosten, omdat men niet met Pruisen tot een accoord kon komen. Het Weener Congres zou hier nader over beslissen. Ook op dit congres is het voornamelijk Engeland geweest, dat zijn eigen wenschen wilde doordrijven en nauwelijks lette op die van den Souvereinen vorst. Het had evenwel ter dege

rekening te houden met Pruisen, dat per se vergrooting van eigen gebied wilde en zichzelf als groote Noord-Duitsche mogendheid belangrijker achtte dan een sterken Nederlandschen staat. Pruisen vroeg eerst Saksisch en Poolsch gebied; toen dit niet gegeven werd, eischte het Rijnland. Deze eisch was te combineeren met de nu ingekrompen wenschen van Willem I, die liever Luik en Luxemburg had dan Aken en Keulen. Voor de aanhechting van Luik, de wig tusschen Brabant en Limburg, was alles te zeggen; voor de annexatie van Luxemburg - Duitsch randgebied - veel minder, althans voor aanhechting in zijn geheel; logischer was de toevoeging van de Fransch sprekende Westhelft. Door vergrooting met Luik, een deel van Luxemburg en gebied aan beide zijden van den Rijn zoover als in de 17de eeuw de Staatsche bezetting ging en van het uiterste punt hiervan een grenslijn over Gulik naar Vaals, ware het Nederlandsche belang het best gediend.

Wij zullen thans de vaststelling der grenzen meer in details gaan bezien. Over de grens met Frankrijk zullen wij niet veel zeggen. Deze werd in den toestand van 1792 hersteld, met een uitzondering bij Givet om af te ronden. Frankrijk behield dus het door Lodewijk XIV veroverde Nederlandsche gebied op tien kantons na (o.a. Beauraing), die ten slotte bij den tweeden vrede van Parijs (20 Nov. 1815)werden afgestaan. Luxemburg werd niet ingelijfd bij Nederland, maar groothertogdom en persoonlijk bezit van Willem I als schadevergoeding voor de verloren Nassausche landen. Het bleef deel van het Duitsche Rijk, dat er bezettingsrecht in de hoofdvesting kreeg.

Wanneer wij nu de Oostelijke grenzen van het Groot-Nederlandsche Rijk gaan beschouwen, moeten we eerst constateeren, dat alle territoriale verdragen in het revolutionnaire tijdperk en daarna met of onder dwang van Frankrijk gesloten, als ongeldig werden beschouwd. Ten gevolge daarvan keerden afgestane gebieden weer terug, hetgeen vanzelf spreekt, doch

waren consequenter ook alle verworven gebieden weer verloren. Rechtens vervielen de door Frankrijk getrokken grenzen bij den vrede van Parijs van 30 Mei 1814. Hierop vooruitloopend heeft Willem I als Souverein Vorst het bestuur over alle door de Franschen ontruimde deelen der voormalige Republiek op zich genomen naarmate zij bevrijd werden, ook over de bij het verdrag van 1795 afgestane gebieden.

De inbezitneming van het Oostelijk deel der Generaliteitslanden gaf moeilijkheden door de Pruisische aspiraties. Er was in Januari 1814 voorloopig een gouvernement-generaal van den Neder-Rijn opgericht. Een onderafdeeling hiervan was het departement der Neder-Maas, waartoe Maastricht, Overmaze en Opper-Gelder behoorden. Ruim een week na de vaststelling van deze bestuursindeeling door de geallieerden benoemde Willem I commissarissen voor de drie genoemde deelen, die ze in bezit namen voor zoover ze reeds door de Fransche troepen waren verlaten. Pas daarna werd de Pruisische geheimraad Sack tot gouverneur-generaal van den Neder-Rijn aangesteld. In verband hiermee ontvingen de burgemeesters in de voormalige Generaliteitslanden aan de Maas een aanschrijving om hem te gehoorzamen en niet den Vorst. Sack begon gematigd en bemoeide zich niet met het bestuur over de genoemde landen. Hij moest echter zijn politiek op de Pruisische verlangens instellen en daardoor kwamen de moeilijkheden los, toen men elk oogenblik de ontruiming van Maastricht kon verwachten. Willem I had zijn commissarissen gezonden om de stad terstond in zijn naam in bezit te nemen, hetgeen op 5 Mei 1814 gebeurde; Venlo was een paar dagen later aan de beurt. Sack protesteerde hiertegen, maar stond noodgedwongen toe dat de commissarissen het plaatselijk bestuur op zich namen onder zijn toezicht. De vrede van Parijs verstevigde zijn positie, buiten Maastricht, omdat bepaald werd dat de Maas voorloopig als grens zou gelden. In hoeverre Nederland territoir ten Oosten van deze rivier zou krijgen, moest, als gezegd, nader vastgesteld worden:

'De grenzen aan den rechteroever zullen geregeld worden in overeenstemming met de militaire belangen van Nederland en zijn naburen.' Bij protocol van 31 Mei 1814 werd Sack bevestigd in zijn voorloopig bestuur en kreeg nu zelfs namens Pruisen alles tusschen Rijn, Moezel en Maas te beheeren. Dit heele gebied had Willem I graag bij Nederland willen voegen, blijkens een memorandum van December 1813. Tegenover de Pruisische verlangens hadden de zijne echter geen kansen en voor het intermediair bewind kwam hij niet in aanmerking. Berlijn vatte dit zoo op, dat het bestuur niet meer geschiedde voor de geallieerden, maar voor Pruisen alleen. Het was er op uit met zijn gouverneur-generaal hier hetzelfde te bereiken, als Willem I zich voorstelde van een zoo spoedig mogelijk overnemen van het bestuur over België. Sack trachtte het onder zijn bewind staande gebied zoo groot mogelijk te houden. Het Zuidelijk deel der linker Maasoever droeg hij aan het Belgische gouvernement over in Augustus 1814. Het departement van de Roer behield hij daarentegen geheel, ook Kessel en Oeffelt, die resp. bij Opper-Gelder en Kleef gehoord hadden. Bovendien trok hij in Augustus zijn concessies, aan Nederlandsche commissarissen op den rechter Maasoever gedaan, in. Willem I heeft een conflict hierover vermeden, door den betrokken burgemeesters toe te staan, dat zij zich voorloopig onderwierpen aan Sack, wiens bewind hij als intermediair beschouwde. Alleen Venlo en Wijk hield de vorst voor zich.

Zooals gezegd moest de Oostgrens van Nederland in hoofdzaak worden vastgesteld in overleg met het daarbij sterk geïnteresseerde Pruisen. Hardenberg stelde daartoe in April 1814 een ontwerp op, uitgaande van het gezonde beginsel, dat een rivier geen grens behoort te zijn, aangezien de militaire waarde gering is en zij in ander opzicht meer vereenigend dan scheidend werkt. Venlo, Roermond en Gulik met ruime omgeving moesten aan Nederland komen, bovendien Maastricht met gebied tegenover de stad; overigens zou van

Het Koninkrijk der Nederlanden
Grens van 1815
Grens van 1839
Grens v.d. Duitschen Bond in 1815
Grens van België in 1839
HANNOVER
NEDERLAND
Eibergen
Den Haag
Zevenaar
Winterswijk
Aalten
Dinxperlo
Schenkensch
Ubbergen
Mook
Kleef
Oeffelt
Gennep
Baarle Nassau
Hertog
Kessel
Venlo
Antwerpen
Budel
Roermond
Lommel
Stevensweert
PRUISEN
Susteren
Duinkerken
Hasselt
Sittard
Gulik
Brussel
Maastricht
Aken
Vaals
Tongeren
BELGIË
MORESNET
Luik
EUPEN
MALMEDY
PRUISEN
Givet
LUXEMBURG
Luxemburg

Gennep tot voorbij Luik de grens worden gelegd op eenigen afstand van de Maas, om beide oevers in één hand te brengen en de toe te wijzen gebieden ter rechterzijde te verbinden. In een later ontwerp, nl. van September 1814, stelde Hardenberg voor om het Pruisische Gelre op den linker Maasoever af te staan, Venlo, Roermond en Maastricht, elk met bijbehoorend rayon, en een 'lisière' op den rechteroever. De handelingen van Sack druischten tegen den geest van deze voorstellen in; zij waren bovendien in strijd met den vrede van Parijs door de inbezitneming van Kessel en Oeffelt.

Van Nederlandsche zijde maakte Willems vertrouwde raadsman Falck een ontwerp. Dit stelde voorop, dat alle bezittingen der voormalige Republiek aan den rechter Maasoever aan Nederland moesten komen. Verder sloot hij zich aan bij Hardenbergs gedachte, dat langs den heelen rechteroever een strook grond aan het rijk van Willem I moest komen. In de weinige maanden na de verdrijving der Franschen had men immers al ervaren, hoe lastig het was om de rivier als grens te houden. Falck achtte de Maas alleen al wegens de talrijke kronkels en de veelvuldig voorkomende overstroomingen (die alleen door samenwerking aan beide zijden te beteugelen waren) wel het minst van alle rivieren geschikt om als scheiding te dienen. Trouwens op tal van plaatsen hadden boeren en industrieelen hun belangen aan de overzijde; de Luiksche industrie met name haalde haar grondstoffen aan den overkant. Bovendien was het een dwaasheid om een dal in twee gelijke en bijeen behoorende stukken te splitsen, omdat op het laagste punt een flinke stroom water passeert.

Engeland was er op gesteld om - nu er geen sprake meer was van vergrooting van Nederland tot aan den Rijn - tenminste Pruisen van de Maas weg te houden en wel over de heele lengte. Dit gelukte. Bij het verdrag van Weenen van 31 Mei 1815, gesloten tusschen het (in art. 65 gevormde) Vereenigde Koninkrijk. Frankrijk en Pruisen, en opgenomen in de Alge-

meene Acte van het Weener Congres van 9 Juni 1815, werd dit vastgelegd. Het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden had nu aan de Oostgrens met twee machten te maken, en wel met Hannover in het Noorden tot halverwege Twente, voor het overige Pruisen, welks gebied nu ontzaglijk was vergroot; Pruisisch Westfalen en Rijnprovincie strekten zich van Hannover tot aan de Fransche grens uit. De Nederlandsche grens met dit Pruisisch gebied liep nu van den Noordoosthoek van Luxemburg naar de hoogte bij Vaals, die later drie(vier)landenpunt is genoemd, volgde daarna de oude Oostgrens van Overmase (d.w.z. met inbegrip van het voormalige Oostenrijksche, maar zij liet 's-Hertogenrade aan Pruisen), naderde dan de Maas om van Susteren tot Roermond weer te wijken en daarna de Maas op geringen afstand te volgen tot de hoogte van Mook. Van Venlo tot Mook zou het Nederlandsche gebied beoosten de Maas nergens smaller zijn dan 800 Rijnlandsche roeden (3014 m), terwijl alle gemeenten er bij zouden behooren, die niet verder dan 1000 Rijnlandsche roeden (3787 m) van de rivier af lagen. Van Mook tot aan den Rijn werd de grens van vóór 1795 hersteld, zooals ook bij de rest der Pruisisch-Nederlandsche grens. Pruisen stond daar ook alle enclaves af (Huissen, Malburg, Zevenaar met Lijmers en Wehl).

Voor dezen hoek was nog een regeling in finesses noodig, die bij het verdrag van Kleef (7 Oct. 1816)tot stand kwam; dit gaf Schenkenschans aan Pruisen, daartegenover Leuth en Kekerdom (gem. Ubbergen) aan Nederland. Inmiddels was ook de grens van de Moezel tot Mook verder afgebakend (verdrag van Aken, 26 Juni 1816). Dit tractaat wees commissies aan voor het plaatsen van grenspalen (deze waren van eikenhout en werden na 1847 vervangen door steenen). Er werd in bepaald, dat de 800-roedengrens evenwijdig aan de Maas zou loopen, wanneer de limieten van Pruisische gemeenten dichter bij de rivier kwamen. Stukken daarvan zijn zoodoende alsnog bij Nederland gevoegd. De nauwkeurige grenslijn

van Pruisen is ten slotte vastgelegd in een Proces-Verbal de la ligne de démarcation entre les Royaumes des Pays-Bas et de Prusse, geteekend te Emmerik op 23 September 1818.

Deze verdragen gaven aan Nederland in het Oosten lang niet wat men had verwacht. Wel was België met het Noorden vereenigd, maar een groot deel van Vlaanderen en Henegouwen bleef onder Frankrijk. Van het oude hertogdom Limburg en van Opper-Gelder bleef de helft aan Pruisen. Nieuw verworven van Pruisen waren slechts smalle korte strooken bij Gennep en Mook en bij Venlo, Roermond, Susteren en Sittard, die de voormalige Generaliteitslanden en Oostenrijksche bezittingen aan de Maas met elkaar moesten verbinden; nieuw verworven waren ook de vroegere enclaves, die, uit Middeleeuwsche verhoudingen ontstaan, in den moderneren tijd niet te handhaven waren.

Deze grenzen met Pruisen zijn sinds het Proces-Verbal van 1818 nog op ondergeschikte punten gewijzigd. In 1823 zijn kleine veranderingen aangebracht in de grenzen der gemeenten Eibergen, Winterswijk, Aalten en Dinxperlo. In 1843 werd de scheiding tusschen Netterden en het Pruisische Vrasselt herzien; in 1868 werd de plaatsing van eenige grenspalen in Limburg herzien; in 1872 werd een kleinigheid veranderd bij Dinxperlo en in 1879 bij Winterswijk.

Het Noordelijk deel van ons land grensde vroeger aan Munster, Bentheim en Oost-Friesland. Na den val van Napoleon kreeg de koning van Engeland, die het keurvorstendom Hannover bezat, deze beide landen er bij en den koningstitel. Dit koninkrijk, dat den benedenloop van Eems, Wezer en Elbe beheerschte, was - alleen al door zijn ligging - na Pruisen de belangrijkste staat in Noord-Duitschland en de natuurlijke tegenstander van dit land. Nederland en Hannover hadden dit gemeen, dat zij Pruisen van de Noordzee afsloten. Berlijn heeft er in 1814 alles op gezet om zijn macht aan den Rijn te vestigen. Het heeft toen Oost-Friesland aan Hannover moeten afstaan. Op dit koninkrijk stuitte het nu, wanneer

het bij voortgezette expansie een uitweg langs Elbe, Wezer of Eems zocht; op Nederland stuitte het, wanneer het een uitweg langs den Rijn wilde. Engeland en Pruisen waren toen vrienden en zijn het in de 19de eeuw gebleven. De Engelschen hebben er daarom niet aan gedacht zich tegen Pruisen als te zijner tijd naar de hegemonie strevende mogendheid te dekken. Het bezit van Hannover in personeele unie met Engeland was veel te wankel om er op te bouwen. Een vooruitziende politiek moest hiermee rekening houden. In Hannover kon immers geen vrouw opvolgen en bij uitsterven der mannelijke lijn zou het geheel van Engeland gescheiden worden en te zwak zijn om zich tegen Pruisen te verzetten. Het is inderdaad los komen te staan, toen in 1837 Willem IV werd opgevolgd door zijn dochter Victoria en in Hannover door zijn jongsten broer Ernst August. Pruisen had toen economisch de eenheid in Noord-Duitschland al gevestigd door de vorming van de Norddeutsche Zollverein (1834), een werk dat de politieke eenheid van Bismarck voorbereidde. Deze groote staatsman maakte voorgoed een einde aan Oostenrijks hegemonie in Duitschland en tegelijk een einde aan het zelfstandig bestaan van Hannover, dat anti-Pruisisch was, weigerde om een verbond te sluiten, maar wel neutraal wilde blijven. Hannover werd in 1866 bij Pruisen ingelijfd. Sindsdien was de voormalige Hannoveraansche minister van Justitie, Ludwig Windhorst, Bismarcks vinnigste tegenstander in den Pruisischen Landdag en in den Rijksdag. Pruisen overheerschte toen Duitschland. En in 1870 werd door de vorming van het Duitsche Keizerrijk het evenwicht in Europa verbroken. Des te erger, omdat in dit Rijk het Pruisische militairisme overheerschte en het machtsprincipe het rechtsbeginsel verdrong. Hier moeten we de oorzaken van twee wereldoorlogen zoeken.

Het is de vraag of de Engelsche staatslieden, wanneer zij deze ontwikkeling hadden voorzien, Oost-Friesland aan Hannover hadden toegevoegd. Zij schijnen er zelfs niet aan gedacht

te hebben, dat hier een nieuw gevaar dreigde. Hun heele aandacht was gericht op het in toom houden van Frankrijk, ten einde herhaling van de worsteling om het evenwicht van Europa te voorkomen. Twee keer was deze goed afgeloopen, de kans op een derde maal moest definitief weggenomen worden. Lodewijk XIV en Napoleon I hadden immers feitelijk hetzelfde nagestreefd; slechts was de eerste genialer, grootscher en meer doortastend. Lodewijk had met groote oorlogen kleine successen geboekt, duurzame; Napoleon met nog grooter oorlogen enorme successen, doch tijdelijke; de eene verovering had hem tot de andere gedwongen, totdat de ontketende krachten hem de baas werden. De kans op een herhaling is uiteindelijk nihil geworden door de ontwikkeling der Pruisische macht tot zulk een hoogte, dat Frankrijk verre de mindere werd. Pruisen heeft verhinderd, dat het koninkrijk der Nederlanden aan den Rijn werd uitgebreid. Engeland heeft de fout begaan om dit gebied juist aan Pruisen te gunnen en dit een aanzienlijk en aaneengesloten gebied langs drie kwart van onze Oostgrens toe te staan. Het heeft verzuimd het Vereenigd Koninkrijk in het Noorden uitbreiding te geven langs de kust om Hannover te vergrooten, dat, zelfstandig gelaten, bij den eersten stoot verdween. Het heeft zich bovendien de weelde gepermitteerd om het Vereenigd Koninkrijk (dat niet geworden is wat het zijn moest, maar wel door het werk van Willem I economisch een ernstige concurrent voor Engeland werd) uiteen te laten vallen in een zwak België en een niet militair Nederland. Daardoor heeft Engeland zichzelf de ellende van twee wereldoorlogen bezorgd. Daardoor kon Bismarck van Pruisen het Keizerrijk Duitschland maken en van Frankrijk Elzas-Lotharingen afdwingen, Wilhelm I door België heen de Fransch-Engelsche Entente aanvallen, Hitler zonder moeite de heele Noordzee-kust bezetten. Na den tweeden wereldoorlog kunnen de Engelschen hieruit hun conclusies trekken.

De Nederlandsch-Hannoveraansche grens kwam dus op de

plaats, waar die van de Republiek in 1795 lag. Bij het tractaat van Meppen (1824) is deze nader geregeld. In dit verdrag werd de grens door den Dollard opnieuw bepaald (hetgeen in 1863 nog iets gewijzigd werd). Voor het overige werd de inhoud der oude verdragen geheel bevestigd.

Men weet, dat de samenvoeging van Noord-en Zuid-Nederland geen succes is geworden. De beide deelen waren sinds het midden der 16de eeuw te ver uit elkaar gegroeid om in korten tijd een eenheid te worden. Het begin was ongelukkig geweest door den tegenzin van België en 's konings onhandigheden bij het invoeren der grondwet. Ondanks zijn goede bedoelingen heeft hij het verder verkorven door zijn autocratische neigingen en anti-Katholieke politiek. Toch richtte de ontevredenheid zich niet zoozeer tegen zijn persoon als wel tegen zijn systeem en tegen de min of meer laatdunkende houding van het heele Noorden. Dit heeft Willem I niet begrepen, toen hij op zijn reis door de Zuidelijke provinciën kort voor de uitbarsting toegejuicht werd en meende, dat alles in orde was.

Het Noorden bleek ook niet bijzonder op de vereeniging gesteld. Deze bracht mee, dat men rekening moest houden met de wenschen van het Zuiden en het Noordelijk egoïsme deed dit ongaarne. De Belgische gewesten waren meer industrieel en vergden een tarievenpolitiek, die Holland schaadde. Antwerpen was weer havenstad (Engeland had alleen bedongen, dat er geen marine basis mocht komen in Napoleons 'pistool op de borst van Engeland') en deze haven beconcurreerde Amsterdam en Rotterdam. Holland vond het daarom niet erg, dat België zich afscheidde. De Nederlanders hebben er nooit bewust naar gestreefd om territoriaal aanzienlijk te worden, tenminste niet in Europa. Zij hadden als koopliedenstaat havens noodig met wat achterland en de koloniën overzee. Het achterland hoefde zich niet verder uit te strekken dan voor verdediging vereischt was. Juist in dit opzicht is de naar zee georiënteerde Nederlander altijd kortzichtig en

snel bevredigd geweest. Koloniën had hij dagelijks noodig en de zijne brachten hem jaar op jaar ruime verdiensten; een verdedigingslinie achter de havens kwam hem af en toe van pas, zij kostte hem veel geld en bracht hem te veel last mee. Hij spande zich dus niet voortdurend in om buiten de in den Tachtigjarigen Oorlog bijeengevoegde gewesten nog iets te verwerven of te behouden. Wanneer het noodig was, sprongen telkens wel geïnteresseerde groote mogendheden bij, dan werd de waterlinie gebruikt en uiteindelijk kwam alles wel weer terecht. De Nederlander wilde zeker wel zijn onafhankelijkheid verdedigen en hij heeft die in alle tijden op hoogen prijs gesteld, maar hij is geen militair en voelt er zeker niet voor om zich ter wille van anderen in het soldatenpak te steken. Hij voelde, dat het Vereenigd Koninkrijk als wachter in Europa juist wel militaire eigenschappen van hem eischte ten bate van andere mogendheden. Ook daarom vond de Nederlander van 1830 het niet erg, dat België zich afscheidde; slechts liet hij zich met enthousiasme in den Tiendaagschen Veldtocht leiden, omdat de afscheiding van Brussel uitging on dit zijn eer en prestige aantastte.

Willem I heeft zich tot de mogendheden van het Weener Congres gewend om gewapende hulp tegen de opstandelingen. Van deze mogendheden wilde Frankrijk om begrijpelijke redenen juist de Belgen helpen. Engeland wilde geen oorlog om de creatie van 1815 te redden. Oostenrijk had geen best leger en had juist te kampen met wanordelijkheden in Italië. Pruisen versterkte wel zijn leger in de Rijnprovincie, maar vreesde het zwaarste werk te moeten opknappen. De Czaar alleen vond den opstand zoo erg, dat hij alle hulp aanbood en zijn legers al vast in gereedheid bracht. Er gebeurde niets, omdat Engeland het met Frankrijk eens was over de scheiding en Pruisen liever vrede hield. Het lot van het Vereenigd Koninkrijk was hiermee al beslist; zoodra koning Willem poogde de Belgen te dwingen, zou Frankrijk hem in den weg treden en tot terugkeer nopen.

Toen de mogendheden te Londen bijeenkwamen, hoopten zij slechts, dat één ding niet zou gebeuren, nl. dat de Belgen aansluiting bij Frankrijk zouden zoeken. Een deel der Belgen wenschte dit wel. De voorloopige regeering te Brussel heeft in Parijs laten verklaren, dat zij gaarne een der zoons van Louis-Philippe op den troon zouden zetten en dat daarna honderdduizend Belgen gereed zouden staan om den linkeroever van den Rijn te veroveren. Het oude Fransche gevaar ging dan weer dreigen. Een deel der Franschen wenschte ook wel België in te lijven, desnoods tegen afstand van Antwerpen en Oostende aan Engeland. De Fransche politici hebben zoowel Engeland als Pruisen gepolst om zonder militair optreden België te krijgen, door allerlei beloften te doen, of desnoods het te deelen met Nederland (met Antwerpen als vrijhaven volgens de lievelingsidee van den ouden Talleyrand). Dit pogen was onschuldig genoeg, zoolang de Fransche legers niet optrokken om België te bezetten. Toen dit niet scheen te zullen gebeuren, en ook Frankrijk hiernaar niet in ernst bleek te streven, waren de mogendheden het in beginsel spoedig eens over de liquidatie van het uiteenvallende koninkrijk. Het was nu de vraag, op welke voorwaarden voor de beide betrokkenen dit zou geschieden. Wat de grenzen betreft, lag het voor de hand, dat men die van vóór de Fransche Revolutie als uitgangspunt koos, waarna rekening te houden viel met de wenschen der bevolking, blijkende uit de verspreiding der opstandige beweging, en compensatie gezocht moest worden voor Willem I, wanneer het voormalige bisdom Luik bij België werd gevoegd, welk bisdom immers nooit tot de Zuidelijke Nederlanden had behoord.

Het eerste voorstel der mogendheden, het Londensche protocol van Januari 1831, gaf aan het Noorden de grenzen van 1790 en de rest van het grondgebied van 1815, behalve Luxemburg, aan België. Dit was dwaas, omdat nu door deze formuleering (grenzen van 1790 voor het Noorden, het Zuiden de rest!) alle voormalige enclaves in het Noorden aan België zou-

den komen, al was dit ongetwijfeld niet zoo de bedoeling. Er stond echter duidelijk, dat enclaves geruild moesten worden; België zou er dus gebied aan onze Zuidgrens mee kunnen winnen. Het voorstel was ook onbillijk, omdat België, behalve met deze enclaves, tegenover 1790 nog werd vergroot met Luik en de van Pruisen verkregen gebieden langs de Maas. Bovendien liet het voorstel de vraag open, wat er moest gebeuren met de kantons, die na het verdrag van Weenen bij den tweeden vrede van Parijs (20 November 1815) bij het Koninkrijk waren gevoegd. Ondanks al deze bezwaren heeft Willem I het protocol aanvaard; de Belgen verwierpen het, omdat zij Zeeuwsch-Vlaanderen, Luxemburg en Limburg wenschten.

De 18 artikelen van 26 Juni 1831 deden dezelfde territoriale voorstellen als het zoo juist besproken protocol. Slechts erkenden zij de Belgische aanspraken op Maastricht, uit hoofde van het eertijds met Luik gedeelde bezit, en sneden de Luxemburgsche quaestie aan. Deze zou aan Nederlandsch-Belgische besprekingen overgelaten worden. Willem I kreeg daarmee de kans om compensatie te bedingen. Hij verwierp dit voorstel, terwijl de Belgen het aannamen in de verwachting, dat zij bij het ruilen der enclaves Zuid-Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen zouden verwerven.

Deze beide voorstellen waren zeer onbevredigend en zonder voldoende kennis van zaken geschreven, zooals hierboven wel duidelijk bleek. De 24 artikelen van 1831 waren in dit opzicht aanmerkelijk beter. Nu sprak men niet meer over grenzen van 1790, maar noemde op, welke deelen van het Vereenigde Koninkrijk bij België zouden komen. En wel de provincies West- en Oost-Vlaanderen (niet Zeeuwsch-Vlaanderen, dat vóór 1795 bij het Noorden had gehoord, deel van de provincie Zeeland uitmaakte en zich zelfs door een Belgische expeditie niet liet dwingen om in opstand te komen), Antwerpen, Zuid-Brabant, Luik, Namen, Henegouwen, een deel van Limburg en Waalsch-Luxemburg. België nam het voorstel

aan, Willem I verwierp het, omdat hij een grooter deel van Limburg wenschte. Wat de koning wilde, was de toevoeging van de arrondissementen Roermond en Maastricht (zonder Tongeren) aan Nederland en verder zooveel gebied bewesten de Maas, dat de Zuid-Willemsvaart geheel binnen ons land viel. Bovendien verlangde hij terecht behoorlijke vergoeding voor den afstand van een deel van zijn persoonlijk bezit Luxemburg. In de 24 artikelen stond daaromtrent slechts, dat hij een deel van Limburg op den rechter Maasoever, naar believen als persoonlijk bezit of deel van het rijk te beschouwen, als zoodanig kreeg toegewezen. Van dezen persoonlijken eisch tot schadeloosstelling heeft hij in 1832 afgezien. Hij verklaarde zich bereid om de Waalsche helft af te staan, mits de Duitsche Bond, waarvan Luxemburg deel uitmaakte, hiertegen geen bezwaar had. Het was de vraag, of deze Bond daarvoor niet een deel van Limburg in de plaats zou verlangen. Met deze quaestie wenschten de mogendheden zich niet in te laten, terwijl Willem I hun garantie vroeg, dat zij zich mede tegen een dergelijken eisch zouden verzetten. Hij heeft inderdaad met Limburg (uitgenomen Maastricht en Venlo) tot den Bond moeten toetreden. Na de opheffing van dezen Bond in 1866 verviel deze betrekking, hetgeen in 1867 bij verdrag met de groote mogendheden werd bevestigd. Willem III heeft er prijs op gesteld de algeheele bevrijding van Limburg duidelijk te doen constateeren. Vandaar het zoo juist bedoelde tractaat van Londen en bovendien een verklaring van den Pruisischen koning, waarin Limburg ontslagen van elken band met Duitschland werd verklaard. Keizerlijke sanctie was niet noodig, want sinds 1806 was er nog slechts een Keizer van Oostenrijk en deze had door den oorlog van 1866 zijn invloed in Duitschland geheel verloren.

De Belgen haastten zich niet om tot een overeenkomst te komen. Zij hielden het grootste deel van Limburg en Luxemburg bezet en hadden er dus belang bij om den status quo te handhaven. Hun koning Leopold was ook verzekerd van

Engelands sympathie. Koning Willem I moest toegeven en hij heeft inderdaad de territoriale bepalingen der 24 artikelen aanvaard. Zij werden met geringe wijziging in het eindverdrag van 1839 opgenomen en daarna nader uitgewerkt en op ondergeschikte punten verbeterd in een tractaat van 5 November 1842 en de Nederlandsch-Belgische Conventie van 8 Augustus 1843. België kreeg dus de hierboven opgenoemde provincies, d.w.z. zes geheel, van Luxemburg het Waalsche deel, Limburg ten Westen van de Maas zonder Maastricht en zonder het deel benoorden de lijn Budel-Stevensweert, en Oost-Vlaanderen zonder Zeeuwsch-Vlaanderen.

Voor Zeeuwsch-Vlaanderen en Brabant tot Budel kwam deze grens neer op die van de Republiek vóór de omwenteling van 1795, maar mèt annexatie der vroegere enclaves. Nederland verloor hier Lommel, dat in den Franschen tijd geruild was tegen Luiksgestel. Willem I heeft getracht het terug te krijgen door voor dit punt terug te keeren naar het beginsel van het Londensche protocol, dat de grenzen van 1790 als grondslag nam en daarmee Lommel aan hem toewees. Het principe der 24 artikelen gedoogde dit niet, want Lommel was in 1815 ingedeeld bij het arrondissement Hasselt, dat tot het aan België toegewezen deel van Limburg behoorde. Alleen voor deze provincie week de grens aanzienlijk af van die van 1790, en wel doordat Nederland op den linkeroever het Noordwesten boven Budel-Stevensweert kreeg - waartegenover het vroegere enclaves bij Maastricht afstond - en op den rechteroever al het in 1815 verkregene behield voor zoover tot de provincie Limburg behoorende. De verdragen bepaalden uiteraard de grenzen nauwkeurig in bijzonderheden, welke wij hier niet kunnen herhalen. Zij volgden veelal de gemeentegrenzen, maar brachten hierin ook enkele wijzigingen, en wezen aan waar de scheiding in de Maas lag. Eén quaestie lieten zij open, nl. die van Baerle-Hertog. Dit dorp was tijdens de Republiek een enclave geweest, tijdens het Vereenigd Koninkrijk door verzuim niet bij Noord-

Brabant getrokken en bij de provincie Antwerpen gekomen. Het werd dus volgens het beginsel der 24 artikelen Belgisch. De conventie van 1843 liet daar den status quo bestaan en liet deze quaestie aan een afzonderlijke regeling over. Inderdaad liepen de perceelen van Baerle-Hertog (Belgisch) en Baerle-Nassau (Nederlandsch) zoodanig door elkaar, dat er een omvangrijk werk voor noodig was om er uit wijs te worden. De verwikkelingen waren zoodanig, dat dit ideale smokkeloord nog steeds intact is. Wel is de situatie opgenomen en in 1836 uitvoerig beschreven en werd in 1892 een verdrag tot verbetering der grenzen tusschen beide dorpen opgesteld; dit verdrag is evenwel nimmer geratificeerd, de Nederlandsche regeering heeft de wetsontwerpen tot goedkeuring in 1897 ingetrokken. Er ware heel veel werk voorkomen, als men indertijd Baerle-Hertog bij Noord-Brabant had ingelijfd.

De grenzen van 1839 zijn niet meer gewijzigd, hoewel België na den eersten wereldoorlog op verschillende punten herziening van het eindverdrag vroeg en in een perscampagne Zuid-Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen eischte. Bij Colenbrander - *Nederland en België, adviezen en opstellen* - vindt men de eischen, zooals ze door den Belgischen minister van Buitenlandsche Zaken, Hijmans, op 11 Februari 1919 aan den Oppersten Raad der Geallieerden werden voorgedragen. België ging uit van de stelling, dat het in 1830 en volgende jaren door militair overwicht van Nederland gedwongen was de voorgeslagen grenzen te aanvaarden en dat de oorlog van 1914 de tractaten van 1839 had vernietigd, nu twee der contractanten de gegarandeerde neutraliteit hadden geschonden. Duidelijk omschreven waren de eischen van Hijmans nog niet; wel bleek uit zijn voordracht, dat hij veranderingen wenschte voor de Schelde, Zeeuwsch-Vlaanderen (Terneuzen, voorhaven van Gent) en Limburg (verbinding Antwerpen-Maas-Ruhrgebied). In regeeringskringen kwam men geleidelijk tot de opvatting, dat het 't beste zou zijn Limburg, Zeeuwsch-Vlaanderen en de Wester-Schelde

te annexeeren. Nederland kon dan compensatie ontvangen in Oost-Friesland en in het aan Gelderland grenzende deel van Duitschland. Dit laatste beteekende toekenning van nieuw gebied aan een neutraal gebleven land, wat Wilson moeilijk te motiveeren achtte. Het feit dat Nederland eertijds rechten had bezeten in de bedoelde streken, kon hier niets aan veranderen. De Belgen beweerden ook, dat de mogendheden zich in de jaren 1830/39 beijverd hadden om hun land zoo klein mogelijk te maken, omdat zij vreesden dat het zich bij de Fransche politiek zou aansluiten en tot een verkapte aansluiting zou komen. Colenbrander toonde in 1919 aan, dat het tegendeel het geval is geweest en met name Engeland geen zwak België wenschte, dat dadelijk aan Frankrijk ten offer zou vallen, een waarlijk niet denkbeeldig gevaar.

België kon op de genoemde gebieden geen werkelijke aanspraken doen gelden. Wat Zuid-Limburg betreft, konden de Belgen wijzen op het feit, dat de bevolking zich daar bij den opstand van 1830 had aangesloten. Een argument was dit niet, want in de eerste plaats bleek de gezindheid dier bevolking in 1919 geheel veranderd, ten tweede was het gebied in 1839 afgestaan en had België dus geen souvereine rechten, ten derde was het belangrijkste deel sinds den Tachtigjarigen Oorlog Staatsch gebied. Er was dus van Belgische zijde geen enkele grond voor aanspraak op Zuid-Limburg aan te voeren. De actie, tijdens den oorlog al ingeleid, steunde dan ook niet op rechten, maar op het verlangen naar vergrooting van den Belgischen staat (mede-overwinnaar in den oorlog) met een gebied, dat door de mijnen zeer waardevol was en voor België ook wel een aardige afronding der grenzen beteekende, uit militair oogpunt gewichtig genoeg. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke redeneering allen grondslag miste, tenzij men het recht van den sterkste, dus onrecht, als juist aanvaardt. Wanneer België zich hierop beriep, had Nederland de toepassing op Belgisch Brabant en Vlaanderen en Fransch

Vlaanderen kunnen vragen, zich beroepend op de sindsdien sterker geworden Dietsche gedachte, de Groot-Nederlandsche beweging. Ook het zgn. zelfbestemmingsrecht der volken, dat men in de na-oorlogsjaren zoo graag toepaste om een logische hergroepeering te krijgen (maar vooral om de verslagen landen te verkleinen), was hier onbruikbaar; tijdens de reis van H.M. de Koningin door het Zuiden toonden de Limburgers duidelijk, dat zij Nederlanders wenschten te blijven.

Wat Zeeuwsch-Vlaanderen betreft, ligt de zaak nog duidelijker. Wij zagen in dit hoofdstuk, dat dit gebiedsdeel in 1830 geen gemeene zaak met de Belgen wilde maken. Het was sinds de verovering tijdens den Tachtigjarigen Oorlog zoo ver van Vlaanderen losgekomen, dat het in 1815 deel van de provincie Zeeland bleef uitmaken. Dit was logisch, omdat beide oevers van een rivier in één hand behooren te zijn. De Franschen hebben dit erkend door zekere rechten op Vlissingen en daarna heel Walcheren te eischen, toen zij den linkeroever van de Schelde in bezit namen. Overigens was het niet onbegrijpelijk, dat de Belgen den toegangsweg naar hun voornaamste haven wilden beheerschen. Zij konden op grond hiervan wel een verzoek indienen, geen eisch stellen. De Belgen deden het laatste toch, toen zij zich tot de mogendheden ter vredesconferentie wendden en verlangden, dat deze de herziening der tractaten van 1839 zouden ter hand nemen.

Deze quaestie heeft indertijd heel wat pennen in beweging gebracht en de manier, waarop in de Belgische en Fransche pers actie werd gevoerd, wekte in Nederland hevige verontwaardiging; men sprak in het Zuiden van afgerukte gewesten, die teruggegeven moesten worden, geheel ten onrechte. Van Nederlandsche zijde heeft men zich beijverd om onze rechten in verband met de geschiedenis toe te lichten. De brochure *Nederlandsch of Belgisch?* van dr A.A. Beekman en het historisch-juridisch betoog *Nederland en de Mogendheden* van prof. A.A.H. Struycken waren in dit opzicht zeer

verdienstelijk. De eerste gaf een overzicht van de geschiedenis der betrokken gewesten, waarbij geen woord commentaar noodig was. De laatste ging uit van het feit, dat het Nederlandsche volk in 1813 zelf de bevrijding was begonnen en dat (met hulp der mogendheden) daarna het grondgebied der voormalige Republiek door den Oranjevorst in bezit werd genomen, terwijl de Zuidelijke Nederlanden eertijds geen zelfstandige staat waren en zich in 1813 lieten veroveren zonder zelf iets te doen. Op grond hiervan beschikten de mogendheden niet over het lot van Nederland, wel over dat van België. Diezelfde mogendheden weigerden in 1831, aan de Belgen het recht toe te kennen om door verovering deelen van Nederland te verkrijgen. Zij achtten zich niet gerechtigd om de grenzen van 1790 ten nadeele van Nederland te wijzigen, wel onderlingen ruil te bevorderen tusschen beide partijen, die daarna voor altijd afstand moesten doen 'van iedere aanspraak op de landstreken, steden, plaatsen en oorden, gelegen binnen de grenzen der bezittingen van de andere partij'. Het is duidelijk, dat een wijziging der grenzen door de mogendheden of door België alleen slechts met verkrachting van recht mogelijk was; zij kon slechts geschieden in een onderling overleg, door een verdrag met Nederland, dat dit niet wenschte. In 1815 hadden de mogendheden de vereeniging bewerkt, in 1830-1839 de scheiding bevorderd. Er zijn in 1839 drie tractaten gesloten: één tusschen Nederland en België onderling, dat de voorwaarden der scheiding vastlegde, de beide andere resp. tusschen Nederland en de mogendheden en België en deze om het overeengekomene te garandeeren. De geallieerden maakten de vereeniging, die hun werk was, ongedaan; aangaande de voorwaarden der scheiding kon hun taak niet meer zijn dan het verleenen van bemiddeling, onder erkenning der rechten van Nederland op het gebied van 1790. Zij konden hieraan geen recht ontleenen om in 1919 ten voordeele van België tusschenbeide te komen, wel een plicht om dit ter handhaving van den status quo te doen, wanneer één der

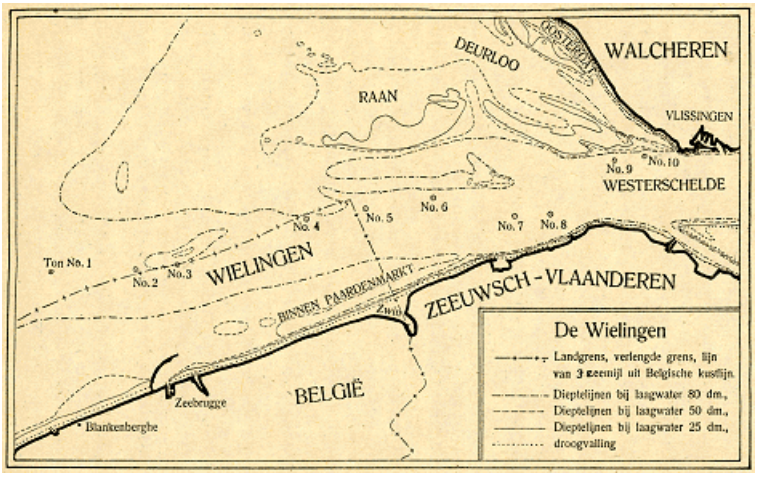
DEURLOO
OOSTERGAT
WALCHEREN
RAAN
VLISSINGEN
No. 9
No. 10
WESTERSCHELDE
No. 4
No. 5
No. 6
No. 7
No. 8
Ton No. 1
No. 2
No. 3
WIELINGEN
BINNEN PAARDENMARKT
Zwin
ZEEUWSCH-VLAANDEREN
BELGIË
Zeebrugge
Blankenberghe
De Wielingen
Landgrens, verlengde grens, lijn van 3 zeemijl uit Belgische kustlijn.
Dieptelijnen bij laagwater 80 dm.,
Dieptelijnen bij laagwater 50 dm.,
Dieptelijnen bij laagwater 25 dm.,
droogvalling

partijen verandering wenschte, doch de andere niet èn tevens deze andere hierin de tusschenkomst der mogendheden inriep. De mogendheden hebben inderdaad aan België laten weten, dat ze niet wenschten mede te werken aan inwilliging van Belgische territoriale eischen ten koste van Nederland (Conseil des Quatre, 16 April 1919).

De Belgische eischen van 1919 betroffen nog een ander punt, en wel de Schelde met de monding de Wielingen. In 1839 was uitdrukkelijk afgesproken, dat de Schelde geopend moest blijven voor de scheepvaart van en naar de Belgische havens. De Hont of Wester-Schelde bleef echter geheel tot het Nederlandsche souvereine gebied behooren, slechts werd aan België toegestaan, dat loodswezen en betonning aan gemeenschappelijk toezicht werden onderworpen. Voor de Wester-Schelde lag de zaak heel eenvoudig. Dit water heeft altijd bij Zeeland behoord en van een Belgisch recht was geen sprake, zooals hierna nog blijkt. De eisch van minister Hijmans betoogde dan ook alleen, dat het water voor Antwerpen een levensader was en voor Nederland veel en veel minder belangrijk; zelfs zou Nederland er belang bij hebben het vaarwater slecht te onderhouden ten bate van Rotterdam en tot nadeel van Antwerpen. Aangaande de Wielingen was een verwikkeling mogelijk, waar minister Hijmans echter niet over sprak.

De Honte komt met drie gaten in de Noordzee uit. Voor de groote scheepvaart is het Zuidelijkste hiervan, de Wielingen, het eenig bruikbare. Deze loopt langs Zeeuwsch-Vlaanderen, waar de dieptelijn van 80 dm vlak onder de kust ligt, om dan tusschen de zandbanken De Raan en de Binnen-Paardemarkt voor het verzande Zwin door geleidelijk verder van de kust af te gaan. Door den voormaligen Zwinmond, waar de Nederlandsch-Belgische grens loopt, een lijn loodrecht op de kust trekkend, bereikt men op een afstand van drie zeemijl de overzijde van de Wielingen. Trekt men van hier af een lijn evenwijdig aan de Belgische kust, dan blijkt de verkregen

strook water eerst de breedte der Wielingen (binnen de 80 dm dieptelijn) geheel te bevatten en deze pas voorbij Blankenberghe volkomen vrij te laten. De moeilijkheid was hier dus, dat Nederlandsch vaarwater, voor Antwerpen hoogst belangrijk, langs de Belgische kust boog en daardoor voor een gedeelte liep binnen de driemijlszone, die overal beschouwd wordt als bij het aangrenzende land te behooren. België wenschte deze zone te bezitten en daarmee den Scheldemond, Nederland stond er op de eenmaal erkende souvereiniteit op de heele Schelde ten volle te behouden.

De in 1919 aan de orde gestelde quaestie had al een voorspel, dat we in de voortreffelijke brochure van prof. H. Brugmans *De Wielingen, rechten en belangen* vinden. Na het tractaat van 1839 moesten in gemeenschappelijk overleg reglementen worden opgesteld en afspraken gemaakt omtrent loodswezen, betonning en verlichting. Dit gebeurde in de volgende jaren, zonder dat er moeilijkheden uit voortkwamen. In een tractaat van 1866 over verlichting komt een lichtschip ter sprake bij ton no 2, die geplaatst was ter hoogte van het tegenwoordige Zeebrugge, even buiten de driemijlszone. Omtrent dit lichtschip staat in het verdrag ‘dat de plaatsing door België van dat licht beschouwd zal worden alleenlijk ten doel te hebben om de scheepvaart des nachts naar Antwerpen te vergemakkelijken, wordende elke kwestie van souvereiniteit aan weerszijden voorbehouden’. Men moet hierbij weten, dat België de lichtschepen zou bouwen en plaatsen, met uitzondering van die, welke voor Nederlandsch gebied bestemd waren. Wanneer het genoemde licht door de Belgen werd aangebracht, wilde dit dus zeggen, dat zij het bewuste punt als tot hun gebied behoorende beschouwden, maar dat de Nederlanders hun souvereiniteit daarover voorbehielden. Dat beide landen dezelfde reserve maakten, was een gewoonte of een beleefdheid en als zoodanig van onzen kant toegelaten.

België betwistte dus in 1866 al de Nederlandsche rechten

op de Wielingen. Of het dit deed op grond van de driemijlszone of uit anderen hoofde, blijkt niet. Waarom het dit deed, valt gemakkelijk te raden. Zou men ooit Brugge door een kanaal met de zee verbinden of anderen plaatsen een haven geven, dan was het wel gewenscht dat men over het daarvoor liggende vaarwater de volle beschikking had. Intusschen vormen de Wielingen ook het vaarwater voor Vlissingen, reden voor Nederland om het niet af te staan.

Nederland is in de Wielingen-quaestie niet zelfbewust opgetreden, al dadelijk in 1866 niet, omdat het toen plaatsing van het lichtschip door België toeliet. Van 1914 tot 1918 is onze regeering ontoelaatbaar toegevend geweest. Zij liet de Schelde met mijnen versperren, maar niet verder dan het verlengde van de grens bij het Zwin. Het gevolg is geweest, dat de oorlogvoerende mogendheden het vrijgelaten deel der Wielingen gebruikten, dus de Nederlandsche neutraliteit schonden. Deze politiek was gemakkelijker dan het handhaven van souvereine rechten vlak voor de Vlaamsche kust, waar de Duitschers hun duikbootbases hadden. Dit gaf België reden al vóór den wapenstilstand van November 1918 aan de Nederlandsche regeering te berichten, dat het het gedeelte der Wielingen langs de Vlaamsche kust als zijn bezit beschouwde en daarna stelde het te Parijs de quaestie aan de orde. Om dezelfde redenen als bij de quaesties Zeeuwsch-Vlaanderen en Limburg hadden de mogendheden geen recht zich daarmee in te laten. Nederland verklaarde zich niettemin bereid om er in een commissie der geallieerden over te spreken, omdat onderhandelingen over een verdrag met België stuitten op den eisch om de Wielingen geheel te hebben en dit land de oplossing om de lijn der grootste diepte als grens te beschouwen afwees. In de commissie van Veertien (van 4 Juni 1919) hebben beide partijen hun standpunt uiteengezet, van Nederlandsche zijde met absolute afwijzing van alle eischen, die opgeven der souvereiniteit op eenig punt vergden. Onze minister van Buitenlandsche Zaken

toonde zich echter wel bereid om op andere wijze aan de Belgische verlangens tegemoet te komen. Na moeizame noderhandeling kwam een ontwerp-tractaat tot stand, dat 23 Maart 1920 aan de commissie van Veertien werd voorgelegd. De Belgen brachten hierop plotseling de Wielingen-quaestie weer ter sprake, waarop Nederland weigerde in te gaan; de Belgen braken hierna de onderhandelingen af en het heele tractaat scheen van de baan.

Dat Nederland souverein is op de Wielingen, komt voort uit het bezit van de Schelde en dit bezit stamt van eeuwen her. De Hont of Wester-Schelde bestond in de vroege Middeleeuwen nog niet. Ter plaatse van de Wielingen was een ondiep zeegat, niet voor scheepvaart gebruikt, de Heidensee, waarin het Zwin uitmondde. Achter het zeegat lag nog moerasland, waar de Schelderivier Oostelijk van liep om veel Noordelijker dan thans in zee uit te loopen. Van de Heidensee tot dezen Scheldeloop lag het zg. Zeeland Bewesterschelde. Om dit gebied is hevig gestreden door de graven van Holland en Vlaanderen. In 1323 stond de graaf van Vlaanderen alle leenrechten op dit gebied aan Holland af, d.w.z. eilanden èn wateren, ook de Heidensee met de opwassen daarin; was deze laatste uitgezonderd, of als grensrivier gemeenschappelijk bezit geworden, dan zouden wij dit in de oorkonde vermeld zien, hetgeen niet het geval is.

In het begin der 15de eeuw is door groote stormvloeden zooveel land weggeslagen, dat de Hont ontstaan is en de voornaamste Scheldearm werd. De Groote Raad van Mechelen heeft in 1504 de vraag, of de rivier de Honte in haar geheel bij Zeeland behoorde, bevestigend beantwoord. Er kon sedert dien geen twijfel meer bestaan omtrent de rivier zelf, wel over den uitloop in zee; na dit vonnis bleef de vraag open, of de Wielingen deel van de Honte uitmaakten. Dit was vermoedelijk vanzelfsprekend. In 1504 werd er niet over gepraat, omdat het niet betwist werd. We zullen zien, wat de practijk uitwijst. De waterbaljuw van Zeeland te

Middelburg had al dit water onder zijn gezag. In een rekening van 1519/20 wordt zijn jurisdictie omschreven als ‘beginnenden in de Wielinge ende duer de Wielinge de Honte op tot Saftinge (dit is het verdronken land van Saeftingen) toe langs Vlaenderen’. Naar Brugge varend uit zee kwam men vóór het Zwin in deze jurisdictie. Hieruit blijkt, dat het Zeeuwsche gebied zich verder zeewaarts uitstrekte dan dit Zwin. Daarom is bij den vrede van Munster dit vaarwater tegelijk met de Schelde gesloten verklaard. De Schelde hoorde toen zoo volledig bij Zeeland, dat men de grens van dit gewest vlak langs de Vlaamsche kust teekende en de Zeeuwen in de 18de eeuw opwassen eischten, die aan Zeeuwsch-Vlaanderen vastgroeiden. De betonning geschiedde door Nederland vanouds tot de hoogte van Blankenberghe.

Het bezit van de Wielingen (oudtijds geteekend langs de Vlaamsche kust tot aan Frankrijk toe) was niet afhankelijk van het bezit van de kust. Hoever Vlaanderen ten tijde van de Republiek en van het Koninkrijk in handen van het Noorden was, deed er niets toe. Er was dus in 1919 geen reden om een grens van het Zwin af loodrecht op het land te trekken. De driemijlszone der territoriale wateren geeft hier ook geen rechten, want dit begrip (idee van den Haagschen raadsheer Cornelis van Bijnkershoek, die in 1743 stierf) is veel jonger dan het Hollandsch-Zeeuwsche bezit der Wielingen. Aan dit bezit mocht de Republiek het recht ontleenen om ook in vredestijd de Schelde gesloten te houden. Sinds 1815 komt zoo iets niet meer voor, tenzij in oorlogstijd, omdat men in den nieuweren tijd aan meernaar achteren liggende landen het recht toekent om door hun gebied stroomende rivieren tot zee toe te bevaren. Het Weener Congres legde dit beginsel vast voor den Rijn, die vrij werd ‘jusqu'à la mer’. Willem I heeft dit ontdoken door tol te heffen op het punt waar de Rijn in zee uitmondde en volgde hiermee den letter der bepaling. Bij de Mainzer Conventie van 1834 heeft hij dit negeeren van de bedoeling der mogendheden op aandrang

van Pruisen opgegeven. Voor de Schelde was in 1815 een dergelijke bepaling niet zoo noodig; zij werd toch gemaakt. In 1839 stelde Nederland de Schelde open, doch ging tol heffen (hetgeen in 1859 is afgekocht), wat in het verdrag geregeld is. België kreeg toen de Wielingen niet; het zeegat bleef dus Nederlandsch.

De Belgische staat heeft met zijn eischen van 1919 weinig succes gehad. Hij kreeg niets ten koste van Nederland, ook niet Luxemburg, wel Eupen en Malmédy (sinds 1815 Pruisisch) en Moresnet (sedert 1815 neutraal gebied). Door zijn eischen heeft hij de stemming bij het Nederlandsche volk slechter gemaakt. De wederzijdsche toenadering, die vóór 1914 al zoover heen was, werd er ernstig door belemmerd, temeer omdat wij na het opnemen van tienduizenden vluchtelingen wel eenige dankbaarheid meenden te mogen verwachten. Menigeen begreep wel, dat de ervaringen van den oorlog de Belgische regeering aanspoorden om zich zooveel mogelijk voor de toekomst veilig te stellen, maar niemand kon de felle perscampagne billijken, zeker niet nadat de mogendheden het Nederlandsche standpunt hadden goedgekeurd door in de op 4 Juni 1919 ingestelde commissie tot herziening van het verdrag van 1839 alle verandering in grondgebied uit te sluiten.

Uit de actie van 1919 is toch nog het verdrag van 1925 met België voortgekomen, dat in 1926 door de Tweede Kamer werd aangenomen en na een uiterst felle campagne in kranten en een reeks van brochures door de Eerste Kamer is verworpen. Dit verdrag liet de quaestie der Wielingen open; beide ministers van Buitenlandsche Zaken verklaarden bij de onderteekening op 3 April 1925, dat men wederzijds de souvereiniteitsrechten voorbehield. Nederland was er niet in geslaagd de ander van zijn goed recht te overtuigen of een oplossing door verdeeling van het water langs het midden van den dalweg te doen aanvaarden. Het was een principieel bezwaar tegen het verdrag, dat men dit twistpunt open

gelaten had; België wees arbitrage af. Er was nog meer. Het verdrag ging lijnrecht tegen de wenschen van het geheele Nederlandsche volk in, dat bereid was om de Belgen tegemoet te komen, maar niet op de voorgestelde wijze. In 1839 was overeengekomen, dat België recht had op één verbinding door Nederlandsch Limburg heen van Antwerpen met het Ruhrgebied. Deze was in 1873 tot stand gekomen door de spoorlijn over Roermond naar München-Gladbach. Beide partijen verklaarden, dat hiermee aan den eisch was voldaan. Toch verlangde België een nieuwe verbinding en wel een kanaal over Roermond. (Ten slotte is het Albertkanaal gegraven van Antwerpen langs Maastricht naar Luik. En Nederland verbeterde de Maas en groef het Julianakanaal.) De Belgen wenschten ook een verbinding met den Rijn: het Moerdijkkanaal, op gemeenschappelijke kosten te graven, terwijl de Schelde voor rekening van Nederland op diepte moest worden gebracht voor de grootste schepen. Op een dergelijke manier te moeten meewerken om Antwerpen ten koste van Rotterdam groot te maken, was het Nederlandsche volk toch te erg. Dezelfde minister Van Karnebeek, die in 1919 ons grondgebied zoo energiek tegen aanranding verdedigde, heeft zich in 1926/27 voor dit verdrag gespannen, dat zijn werk was. Hij kreeg er bijna alle landgenooten door tegenover zich. Als argument voerde hij aan, dat men concessies moest doen ter wille van de goede nabuurschap.

Nederland stelde en stelt inderdaad de goede nabuurschap met België op hoogen prijs, maar koopt deze niet tot elken prijs. De landen vullen elkaar economisch aan, zij voelen ook verwantschap. De verwerping van het verdrag van 1925 heeft juist door den goeden wil de verhoudingen niet duurzaam geschaad. Veeleer is de verhouding er door opgehelderd. In 1933 bracht het verdrag van Ouchy (nimmer uitgevoerd) een afspraak tot verlaging van invoerrechten wederzijds. Het optreden van koning Leopold III maakte België losser van Frankrijk, waarmee het in 1920 een verdedigend ver-

bond had gesloten. Nederland had zich hiermee niet willen inlaten; evenmin als wij vóór 1914 wilden ingaan op semi-officieele voorstellen voor een tol- en militair verbond, voorgesteld in verband met de vermoedens, dat de Duitschers een opmarsch door het neutrale België en zelfs door ons Limburg in den zin hadden. De houding van koning Leopold maakte voor Nederland de toenadering gemakkelijker, omdat het gevaar in een Fransch bloc verzeild te raken verminderde. Onze regeering heeft immers nooit eenige anti-houding willen aannemen, ten einde de tegenstellingen in Europa niet nog meer te verscherpen. De tijd werd rijp voor een geleidelijk verder gaande toenadering. Het beter begrip voor de wenschen der Vlamingen, dat de Brusselsche regeering toonde, heeft hiertoe ook bijgedragen. Men moet niet vergeten, dat de Groot-Nederlandsche gedachte Noord-Nederlanders en Vlamingen bindt, dat in boek en geschrift vooral een cultuur-uitwisseling plaatsheeft, die Vlaanderen bij het Noorden weer bekend en sympathiek heeft gemaakt. Een poging tot verfransching van Vlaanderen, zooals vroeger, zou in breede kringen in Noord-Nederand een antipathie tegen België doen ontstaan. Ook in dit opzicht echter ging koning Leopold III den goeden weg op; de vorst, die zorgde dat zijn kinderen Nederlandsch leerden spreken (in Nederland), kon trouwens niet anders dan de beste garant zijn voor een zuivere samenwerking tusschen Nederland en België. De erfenis van 1839 bevat inderdaad teere punten, die een kiesche behandeling vereischen. Men was in 1919 te geprikkeld om een oplossing van onderscheidene quaesties te zoeken. Nu beide landen een gelijk (onverdiend) lot heeft getroffen, is de beste basis voor nauwere samenwerking gelegd, waarop men voort kan bouwen, zoodra de rust is weergekeerd. Beide landen kunnen naar elkaar toe groeien; zij maakten hiermee een begin met het verdrag van September 1944.

XI De verhouding van Nederland tot het Duitsche Keizerrijk

Wij zagen in Hoofdstuk II, dat in 925 bij de definitieve deeling van het rijt van Karel den Groote dit rijk uiteenviel in twee groote stukken, West- en Oost-Frankenland. Van de landen aan Schelde, Maas en Rijn behoorden bij het Westen - het latere Frankrijk - Artois, het graafschap Oostervant (= Henegouwen aan den linkeroever van de Schelde), verder het Doorniksche, Rijssel, Douai en Orchies (= Waalsch Vlaanderen), het graafschap Vlaanderen zonder het gedeelte ten Oosten van de Schelde en zonder het land van Waes en de Vier Ambachten (dus uitgezonderd datgene wat Oostelijker lag dan Gent). Het overige behoorde tot het Oost-Frankische, het Heilige Roomsche Rijk, dat toen een enorme uitgestrektheid bezat. Aan den rand van dit rijk lagen ca. 1100 het Sticht Kamerijk, Henegouwen, de Zuidelijke uitloopers van het Sticht Luik, de hertogdommen Luxemburg en Lotharingen, de bisdommen Metz, Toul en Verdun, Franche-Comté; de grens volgde daarna ongeveer de Saône en de Rhône en ging verder langs de Middellandsche Zee tot dicht bij Napels.

Hoe Vlaanderen, een der belangrijkste leenen, zich van Frankrijk heeft losgemaakt, zullen we hier niet uitvoerig nagaan. Dit was in de 9de eeuw een machtig leen. De graven vereenigden Kroon- en Rijks-Vlaanderen en vormden weldra een bedreiging voor de Fransche koningen, niet het minst door den economischen opbloei van het gewest. Deze koningen trachtten hun machtigen leenman er onder te krijgen, in een strijd waarin de Vlamingen niet alleen tegen het Fransche gezag, maar ook tegen een dreigende overheersching der Fransche cultuur streden. Zij vochten mèt hun graven (Guldensporenslag 1302), daarna tegen hun graven, toen deze feodale trouw betoonden aan de Fransche koningen. In

1384 werd de Bourgondische hertog Philips de Stoute graaf van Vlaanderen en Artois. Met hem, die door zijn stamland reeds leenman was van de Fransche kroon, nl. Bourgondië van zijn vader Jan II den Goeden in leen had gekregen, scheen Vlaanderen weer beveiligd tegen inlijving bij Frankrijk. Philips de Stoute was een loyaal leenman, die machtig genoeg was om de Vlamingen te bedwingen. Jan de Goede had indertijd dom gedaan door het openvallende leen Bourgondië niet aan zich te trekken, maar aan een jongeren zoon te geven. Het kwam aldus op den duur aan vorsten, die de verwantschap met de regeerende Valois minder voelden en kon dus tegenover de kroon komen te staan. Dit gebeurde, toen in 1419 Karel VI zijn neef Jan zonder Vrees, den zoon en opvolger van Philips den Stouten, verraderlijk liet vermoorden. De nieuwe hertog van Bourgondië, Philips de Goede, werd de geslagen vijand van het Fransche vorstenhuis. Onder hem was er geen sprake meer van francophiele neigingen in Vlaanderen. Tegen zijn macht kon de Fransche Koning niet op, die hem bij den vrede van Atrecht in 1435 van de leenhulde voor Vlaanderen en Artois moest ontslaan en hem de graafschappen Auxerre, Bar en Macon moest afstaan; Philips verwierf in de Nederlanden achtereenvolgens Holland, Zeeland, Henegouwen, Namen, Brabant en Limburg en bovendien Luxemburg. Het is duidelijk, dat een zoo succesvol verzamelaar van hertogdommen en graafschappen zich niet aan een leenheer stoorde. Intusschen is pas door Karel V de leenband met Frankrijk definitief losgemaakt, zooals reeds eerder gezegd. Frankrijk, met Engeland nog in den Honderdjarigen Oorlog gewikkeld, was trouwens niet in staat om tegen den Bourgondischen leenman op te treden. Eenmaal van het Engelsche gevaar bevrijd, hervatte de koning de politiek van zijn voorgangers. Te laat, want nu trad door het huwelijk van Maria en Maximiliaan een tegenstander op, dien hij niet kon bedwingen. Wel slaagde Lodewijk XI er in, terstond na den dood van Karel den Stouten

Bourgondië in te lijven door gebruik te maken van de ongeregeldheden bij de opvolging van Maria, maar het groote leen Vlaanderen is dus aan Frankrijk ontsnapt. Wij zagen in Hoofdstuk V, in hoeverre het Lodewijk XIV nog gelukt is er een deel van te veroveren. Dat Vlaanderen sinds Philips den Goeden van Frankrijk gescheiden bleef, was logisch, omdat het graafschap in alle opzichten bij de Nederlanden behoort. De grens tusschen Kroon- en Rijnland was onjuist geweest. Uitvoeriger willen we handelen over de verhouding der Nederlanden tot het Heilige Roomsche Rijk en het proces der losmaking hiervan. We kunnen dit uit tweeërlei oogpunt bezien, nl. de losmaking in feite en de afscheiding rechtens.

De feitelijke afscheiding der Nederlandsche gewesten begon meteen in 925 en was voor enkele streken spoedig voltooid, en wel voor de verst afgelegen, moerassige kustgebieden. Men kon daar in het toekomstige polderland reeds de eigen mentaliteit onderkennen, die uit den voortdurenden strijd tegen het water ontstaat. De ontwikkeling van dezen aard werd niet belemmerd door dwang tot eenheid van Midden-Europa uit. Na de 10de eeuw was trouwens ook in het Rijk zelf het centraal gezag onvoldoende. Het ontwikkelde zich in negatieven zin, in tegenstelling met dat in Frankrijk. Wanneer de koning in dit land desalniettemin de grootste moeite had om zijn voornaamste leenmannen te bedwingen en eigenlijk van hun goeden wil afhankelijk was, moest dit nog meer het geval zijn in het Duitsche Rijk. Frankrijk had een vorstenhuis met erfopvolging, Duitschland was een kiesrijk. Dat maakte een ontzaglijk verschil. Het meest trouw waren de geestelijke vorsten, de bisschoppen met wereldlijk gebied in leen; het minst de leenmannen, die in hun gebied een dynastie vestigden en de rechten van hun leenheer vaak nauwelijks erkenden. Vooral zorgden de keurvorsten er veelal voor geen man te verkiezen, die hen door eigen ‘huismacht’ tot trouw kon dwingen.

In de Nederlanden waren de bisschoppen van Kamerijk,

BRANDENBURG
HERZ. SCHLESIEN
KÖNIGREICH
BÖHMEN
HERZ. BAIERN
HER. OESTERREICH
Het verbrokkelde
Duitsche Rijk
in de
Middeleeuwen
circa 1400

Luik en Utrecht een steun voor de keizerlijke macht. De Stichten waren daarom bestemd om de Duitsche grenswal in het Westen te worden. De Keizers hebben getracht hun groei te bevorderen, zonder duurzaam succes, want Vlaanderen, Henegouwen, Brabant en Holland stonden in den weg. Vanzelf werden deze gewesten hiermee de centra van verzet tegen de Midden-Europeesche macht. De graven van Holland erkenden deze al in de 11de eeuw niet meer. Daarom beijverden de Keizers zich om het Utrechtsche gebied te vergrooten en het Hollandsche in te perken. Zij waren echter niet in staat om den bisschop tegen den graaf te beschermen. Luik bleef tot den Franschen tijd Rijksgebied, want het lag gunstig om den band te behouden, Utrecht echter niet. Het randgebied Holland maakte hiervan gebruik en vergrootte zich. De graaf nam al in de 10de eeuw een bijzondere positie in, waardoor hij niet meer voor Rijksbelangen in de bres sprong. Otto III moest aan Dirk II in 985 zijn leenen in vol bezit geven. Dirk bezat toen een kuststrook van West-Friesland tot het land van Waes, van Egmond tot Gent. Dirk III verloor de uitersten van zijn gebied. Toch slaagde hij er in land aan Maas en Merwede aan Utrecht te ontrukken. De Rijksdag van Nijmegen (1018) kreeg klachten over zijn optreden en zond een leger, dat door Dirk volkomen verslagen werd. De Keizer moest hem in het bezit der genomen landen bevestigen. Holland - ontstaan uit een kleine, tegen de Noormannen gerichte kern - maakte zich dus snel vrij. Door de pro-Utrechtsche politiek der Keizers kwam het tegenover het Rijk te staan. Holland had als Vlaanderen het voordeel van te liggen aan den uitersten rand van een staat en toch in het centrum van de West-Europeesche wereld, aan rivieren en zee; het lag in een uithoek, maar niet in een dooden hoek. Integendeel! In een hoek, die voor economische en cultureele ontwikkeling gustinge voorwaarden bood, op het snijpunt van Romaansche en Germaansche invloeden, die tot het vormen van een eigen

cultuur noodden. Van Vlaanderen en Holland is deze uitgedragen naar de Rijnprovincie en verder tot in Danzig toe. De vorming van een eigen Nederlandsche cultuur en de invloed, welke daarvan naar het Oosten is uitgegaan, zijn een behandeling op zichzelf waard; in dit beknopt bestek ontbreekt ons de gelegenheid om ons verder in deze stof te verdiepen.

Toen de Duitsche handelssteden zich aaneensloten om zelf beter voor hun veiligheid te zorgen dan de Keizer deed en zich in de Hanze vereenigden, werden de Hollandsche steden geen lid; die in het Oostelijk deel van ons land wel. De Hollanders hebben zelfs de Hanze hevig beoorloogd en getracht om hun macht boven die van de Hanze uit te brengen. Het leenverband met Duitschland was voor hen iets, dat hoogstens in theorie nog bestond. Wanneer we in Holland in de 14de eeuw nog van een Keizer (Lodewijk van Beieren) hooren, treedt deze niet als zoodanig op, maar als echtgenoot van Margaretha, opvolgster van graaf Willem IV in 1345. Zelfs Utrecht, door de Keizers in den steek gelaten, raakte los en kwam toen volledig onder den invloed van Holland, dat er zijn creaturen op den bisschoppelijken zetel deed plaatsen; daarna onder die van Bourgondië.

De meer Duitsch georiënteerde Oostelijke gewesten waren toen evenmin nauw aan het Rijk verbonden. Hier verslapte de band ook, doordat de gewesten hun eigen belangen ongestoord volgden en weinig voordeel konden hebben bij een erkenning van het keizerlijk gezag. In vorige hoofdstukken zagen we daar enkele voorbeelden van. De groote koopsteden gedroegen zich vrijwel zelfstandig, het vrijheidslievende Friesche volk evenzeer. Al de Nederlandsche gewesten hebben zich tot zelfstandigheid ontwikkeld. Sommige daarvan (ook de Friesche) herinnerden zich het bestaan van een Keizer, wanneer zij in de knel kwamen. Men moet niet vergeten, dat heel lang het ideaal van één Rijk op de wereld is blijven bestaan. Zooals één paus het geestelijk hoofd was,

gold de ééne Keizer als wereldlijk hoofd. Zonder dezen als oppersten gebieder te erkennen kon men hem als boven allen staanden bemiddelaar te hulp roepen. Dit Keizerideaal heeft de Middeleeuwers in heel Europa geboeid, totdat de nationale staten ontstonden, welker bestaan de universeele keizersgedachte uitsloot. De Nederlandsche gewesten zijn laat tot natievorming gekomen en hebben ten deele de keizersidee lang vastgehouden. Het een na het ander zijn ze in het bezit der Bourgondiërs gekomen, door erfenis en verovering. Aldus vereenigd onder een machtig vorst stonden zij in feite geheel los van het Rijk. Zelfs Brabant, eenmaal strevend naar de suprematie en door Keizers bijna als gelijke gezocht, moest voor hen bukken.

De gelegenheid om zich los te maken had Oost-Friesland het minst van de Oostelijke gewesten, en wel door de ligging en later door de voortdurende oneenigheid tusschen vorst en volk, waardoor het niet in staat was om voldoende kracht te ontwikkelen. Toen het door den Dollard adgescheiden werd van het overige Friesland en zich tegen Groningens expansie moest verweren, bovendien buiten het zich ontwikkelende Bourgondische Rijk bleef, kreeg het geen kans om de Nederlanden in hun zelfstandigheid te volgen. Het had hoogstens nog Generaliteitsland kunnen worden, wanneer de Staten-Generaal verder waren gegaan bij hun bezetting van Oostfriese steden. Men moet zich echter niet voorstellen, dat het verschil tusschen de Friesche landen ten Westen en ten Oosten van den Dollard sinds den Bourgondischen tijd spoedig duidelijk voelbaar is geworden; dit verschil is pas groot geworden, toen de Pruisen Oost-Friesland kregen. Soortgelijke opmerkingen kunnen we maken omtrent andere grensgebieden, vooral het Kleefsche en Bentheim. Dit laatste was heel lang Nederlands georiënteerd, zoodanig dat in 1820 een predikant uit Wilsum (in het Neder-graafschap) een geschiedenis van zijn gewest in het Nederlandsch schreef en te Zwolle liet uitgeven. Pas in deze eeuw zijn de grens-

gebieden ten Oosten van ons land opzettelijk verhoogduitscht.

Met het bovenstaande is het procédé der losmaking slechts in hoofdpunten aangegeven. Ons ontbreekt hier de gelegenheid om het uitvoerig te beschrijven en wij zullen nagaan, wanneer de scheiding rechtens heeft plaats gehad. Eerst echter merken we op, dat het gebruik van den naam Nederland ter onderscheiding van het Duitsche Oberland de afscheiding accentueert. Tot de 13de eeuw schijnt men van Nederrijngebied te hebben gesproken. In die eeuw werd het duidelijk dat ergens omtrent Keulen een scheiding behoorde te worden erkend. En dat niet alleen in de lage landen zelf. Ook daar buiten merkte men het verschil op: geographisch, politiek, ja zelfs naar taal en volk. De prediker Berthold van Regensburg verkondigde het: ‘Ir wisset wol daz die niderlender unde die oberlander gar ungelîch sint an der sprâche und an den siten’. Deze Niderlender woonden volgens den Reynaert van Somme tot Elbe. Ons meer beperkte begrip Nederlanden heeft zijn beteekenis te danken aan het Bourgondische Rijk. Dit sprak zelf van Pays de par deça: landen van herwaarts over; de uitdrukking pays d'en bas, ‘Nederlanden’, komt hier voor het eerst in 1519 voor.

Formeel is de band met het Duitsche Rijk langer blijven bestaan. In de kern van het Rijk had de Keizer al aan den zelfstandigheidsdrang van zijn vorsten moeten toegeven. De hertogen, erfelijke leenmannen, gevoelden na eenige eeuwen regeeren zichzelf vrijwel onafhankelijke vorsten; de graven (als hun tegenspelers bedoeld) gingen denzelfden weg, na hen de geestelijke vorsten. Frederik II heeft in 1220 in de Confoederatio cum principiis ecclesiasticis en in 1232 in het Statutum in favorem principum resp. geestelijke en wereldlijke vorsten in de volle landsheerlijke macht moeten erkennen. Die welke deze erkenning niet ontvingen streefden er naar. De Nederlandsche vorsten vielen niet onder de

Confoederatio en het Statutum; zij namen echter de volle landsheerlijkheid. Daardoor pasten zij niet meer in het Rijk, zagen geen Rijksdagen meer binnen hun landspalen en leverden geen keurvorsten, maar vormelijk genomen bleef de band toch bestaan. Bij tijd en wijle trachtte de Keizer hiervan gebruik te maken. Zoo teekende Frederik III in 1446 een oorkonde, waarin hij Brabant, Henegouwen, Holland en Zeeland als rijksleen aan zijn broer Albrecht schonk, omdat deze gewesten onder een reeks van voorgangers niet meer als leen uitgegeven en dus aan het Rijk teruggevallen waren. Natuurlijk is hierdoor niets aan de regeering van Philips den Goeden veranderd. Wat Gelderland aangaat, vinden we wel een beroep op den Keizer als leenheer. Na den dood van hertog Reinoud IV in 1423 besliste Keizer Sigismund in de moeilijke opvolgingsquaestie door Adolf van Gulik en Berg in 1425 met Gelder en Zutphen te beleenen, en toen deze kinderloos stierf, in 1437, diens broederszoon Gerard. Intusschen regeerde echter sinds 1423 in Gelderland Arnoud van Egmond, dien wij in Hoofdstuk IV al ontmoetten! Het rijksrecht, door den Keizer voorgestaan, werd eenvoudig genegeerd. Alleen Karel de Stoute heeft in 1473 de keizerlijke investituur gevraagd. Men zal zich herinneren, dat hij zich in Gelder allesbehalve zeker voelde, en men weet bovendien, dat hij de vriendschap van den Keizer wenschte om nog eens van hem als oppersten wereldlijken heerscher den koningstitel te erlangen. Het is overigens typeerend, dat hij de beleening alleen voor Gelder en Zutphen heeft gevraagd, niet voor de overige gewesten, waarvoor reeds sinds eeuwen geen leenakten meer werden gegeven aan werkelijke vorsten. De beleening aan Karel den Stouten was erfelijk, ook in vrouwelijke linie; dit laatste tegen de gewoonte van het Rijk in. Zijn dochter Maria van Bourgondië werd in het leen bevestigd in 1478 door haar schoonvader Keizer Frederik III, maar niet door de Gelderschen erkend. In haar testament verzocht zij echter om Karel van Egmond, kleinzoon van

Arnoud, in zijn rechten te herstellen. Haar man, de latere Keizer Maximiliaan, heeft dezen wensch niet vervuld; hij zette den strijd om Gelder voort en gaf het in leen aan zijn zoon Philips den Schoonen, maar Karel van Egmond regeerde er en Willem van Gulik volgde dezen op. Keizer Karel V liet zich in 1541 Gelder geven door zijn broer en plaatsvervanger Ferdinand als oudsten zoon en wettigen erfgenaam van Philips den Schoonen; hij moest het echter veroveren als heer der Nederlanden, want de keizerlijke macht stelde hem hiertoe niet in staat. Eveneens in 1541 liet Karel V zich van rijkswege beleenen met Utrecht en Overijsel, dat hij sinds 1528 in bezit had. Ook voor Kamerijk vinden wij akten, en wel een van Keizer Karel IV (1360) en een van 1550, waarbij Karel V zijn zoon Philips rijksburggraaf van Kamerijk maakte.

Het Duitsche Rijk was in de 15de eeuw een aardrijkskundig begrip, dat voor de Nederlanden geen politieke beteekenis meer had. Zij leverden geen troepen, betaalden geen belastingen, en deden geen beroep op Duitsche rechtbanken. Wel waren er nog baanderheeren, wier grond niet in een graafschap was opgegaan en die zich uitsluitend ondergeschikt achtten aan het Rijk. Men vond ze voornamelijk in Gelderland en aan de Maas. Zoo de Heeren van Batenburg, Kuilenburg en Buren, en aan de Maas de Rijks-vrijheerlijkheden Gronsveld, Wittem, Thorn en verscheidene andere. In Duitschland bleef men zich graag de oude relaties met de welvarende landen aan de Noordzee herinneren. Daarom werden zij voor een heervaart, waartoe de Rijksdag alle leenen verplichtte met een zeker aantal manschappen op te komen, ook in het register op een aantal lansen uitgetrokken. Zoo gebeurde nog in 1431 voor de landen van Philips den Goeden, die de troepen niet gezonden heeft.

Het is haast komisch te lezen wat het Rijk pretendeerde, toen in de tweede helft der 15de eeuw de centrale macht weer iets sterker werd. In 1478 werden Maria van Bour-

gondië en Maximiliaan van Oostenrijk beleend met al de landen, welke Karel de Stoute bezeten had. Al diens landen werden daarin rijksleenen genoemd. In de opsomming komen ook voor Bourgondië, Vlaanderen en Artois! Teekenend is, dat voor Gelderland (dat ook in de rij genoemd werd) op denzelfden dag nog de afzonderlijke beleeningsakte werd uitgegeven, die wij hierboven al even noemden. Keizer Frederik III vertrouwde blijkbaar niet op de algemeene akte! Deze kan men echter beschouwen als een poging om al de landen van Maria en Maximiliaan tot een eenheid te verklaren. Men heeft het echter niet gewaagd om dit bij de opvolging van Philips den Schoonen nog eens te doen. Het was wel de bedoeling om de Nederlandsche gewesten in hun geheel zoo mogelijk een onderdeel van het Duitsche Rijk te noemen. In die richting kon iets gebeuren, nu twee achtereenvolgende Keizers als regeerders der Nederlanden optraden. Voordien was er in dit opzicht niets mogelijk, omdat de graven en hertogen zich niet op Rijksdagen lieten noodigen, tenzij soms als naburen.

De quaestie was moeilijk voor Maximiliaan, die als Keizer de Nederlanden weer tot onderdeel van het Rijk wilde maken, maar ze als voogd over zijn zoon Philips den Schoonen zelfstandig wilde laten. Hij heeft er evenals zijn schoonvader Karel de Stoute over gedacht, de landen tot een afzonderlijken staat aaneen te smeden. Hun ligging bestemde hen daartoe. Maximiliaan heeft in een bijeenkomst der ridders van het Gulden Vlies te Mechelen in 1508 over dit plan gesproken en er op gewezen, dat de verdediging tegen de natuurlijke vijanden er door vergemakkelijkt zou worden.

Toen in 1495 de Rijksdag te Worms het Rijk in zes Kreitsen indeelde, liet men de Oostenrijksche en de Bourgondische erflanden daarbuiten. Alleen de toen nog niet onder Bourgondië staande gewesten Luik, Utrecht, Overijsel, Gelder en Friesland werden bij de Westfaalsche kreits ingedeeld. Zelfs deze maakten daarop bezwaar tegen het opbrengen van

belastingen aan het Rijk. In 1512 werd een Bourgondische kreits gevormd, hetgeen niet meer dan een formaliteit mag heeten; de Staten-Generaal wilden er niet van hooren en betaald is er in ieder geval niet. In 1521 werd een Reichsregiment (een bestuurscollege) voor de Bourgondische gewesten gevormd; het Reichskammergericht werd hervormd, doch de gewesten weigerden er vertegenwoordigers voor te zenden. Holland, door het nog vrije Utrecht in 1526 gedaagd, weigerde er te verschijnen. Daarna wilde Karel V Utrecht en Gelderland aan den Westfaalschen kreits onttrekken. De rijksvorsten verzetten zich tegen het plan en daarom heeft de Keizer gewacht tot hij na den oorlog tegen de Protestantsche vorsten volkomen heer en meester was in het Rijk. Hij vereenigde bij het verdrag van Augsburg (1548) al de Nederlandsche gewesten tot één Bourgondischen kreits, die eigen voorrechten zou behouden, recht kreeg op bescherming, maar een zeker deel in de gemeene lasten zou bijdragen. Juist dit laatste was voor het verarmde Duitschland van belang; of er iets van bescherming zou komen, was een andere zaak. De Nederlanders vonden, dat er niets bij te winnen viel en dat zij alleen maar moesten betalen. Zij deden het dan ook alleen, zoolang Karel V er persoonlijk op aandrong.

Karel V hechtte waarde aan de erkenning van de eenheid zijner landen door het Rijk. Toen hij bij de Pragmatieke Sanctie van 1549 de erfopvolging in en met toestemming van al zijn gewesten gelijk had gemaakt, liet hij deze in 1551 ook door het Rijk garandeeren en wel in den vorm van een rijksbeleening aan Philips II en diens erfgenamen, zoowel in mannelijke als in vrouwelijke linie. Hierin valt bijzonder op, dat verheven worden de leenen Gelder, Zutphen, Utrecht en Overijssel, en verder al wat in Lotharingen, Brabant, Limburg, enz. onder het Heilige Roomsche Rijk stond als leen (‘Una cum aliis quae *in* ducatibus Lotharingiae... a nobis et sacro Romano imperio in feudum moventur’.) Men lette op het woordje in, waaruit de twijfel blijkt of men de

Nederlandsche gewesten met uitzondering van Gelder enz. wel als rijksleen mocht beschouwen.

Karel V heeft de Nederlanden aan het Rijk willen koppelen uit vrees voor zijn vijand Frankrijk, waarmee hij vier oorlogen had gevoerd, en hij hoopte ze de bescherming van de vorsten tegen dit land te garandeeren. Hij zag inderdaad juist, dat het groote gevaar voor de Nederlanden van dien kant kwam. Door bijzondere omstandigheden, de godsdienstoorlogen met hun nasleep in Frankrijk, is het pas een eeuw na zijn dood weer acuut geworden. Hij kon niet voorzien, dat de omstandigheden zoo ten gunste zouden werken, maar wist wel zeker, dat het te eeniger tijd een kleiner of grooter deel van zijn landen zou kosten. Hij liet de Nederlanden immers niet eens in vrede met Frankrijk aan zijn zoon. Karel, in meer opzichten een Middeleeuwer, was echter bij zijn tijd ten achter, wanneer hij de bescherming juist bij het Roomsche Rijk zocht en de Nederlanden daaraan wilde koppelen. Dat was de klok terugzetten. De zelfstandigheid was al lang gewonnen en kon niet meer goedschiks ontnomen worden. De instelling van een Bourgondischen kreits bracht Karel V geen stap nader tot zijn doel. De Nederlanden behielden hun eigen rechten, waren niet aan het Reichskammergericht onderworpen, werden wel tot Rijksdagen beschreven, doch niet verplicht zich aan besluiten te houden. Dit was practisch negatief. De band met het Rijk was van dynastieken aard. Hij kon aangebracht worden, omdat de heer der Nederlanden ook Keizer was (zóó en niet omgekeerd was de verhouding); hij verbond twee souvereine complexen en regelde niet de betrekking van een deel tot het geheel. Karels werk was daarom ijdel, toen zijn zoon Philips de keizerlijke waardigheid niet kreeg. Trouwens niet het Rijk voerde Europeesche politiek, maar de Habsburger, steunend op zijn ‘huismacht’ tegen een deel der vorsten. Daarom bleek recht op bescherming fictief. De vorsten zetten hun kracht niet in voor Habsburgsche dynastieke belangen.

Toen de oorlog met Frankrijk weer uitbrak (1552), deden de rijksvorsten niets. De rijksstenden waren van meening, dat hulp slechts verleend kon worden aan diegenen, die volledig onder souvereiniteit en jurisdictie van het Rijk stonden. Toen de Rijksdag van Augsburg in 1555 verklaarde, dat alleen dezen aanspraak mochten maken op hulp tegen vreemde mogendheden, sloten zij steun aan den Bourgondischen kreits uit en verklaarden hiermee het verdrag van Augsburg van 1548 voor nietig. Ferdninad heeft geweigerd zijn goedkeuring te hechten aan dit besluit. Karel V noch Philips II lieten zich door de resolutie van den Rijksdag dwingen om de opperhoogheid van het Rijk over de Nederlanden te erkennen. Het verdrag van Augsburg was sindsdien een doode letter; wel bevestigden eenige Keizers het, maar zij waren hiertoe niet gerechtigd zonder de stenden, die het mede gesloten hadden en het niet meer aannamen. In den Tachtigjarigen Oorlog verklaarden zij zich neutraal en deden dus alsof naar hun meening de Bourgondische kreits niet bij het Rijk behoorde.

Er leefde in het Rijk wel een saamhoorigheidsgevoel, maar dit sloot de Nederlanden buiten. Niet het Rijk, doch Engeland was de meest bewust geïnteresseerde bij de Nederlandsche onafhankelijkheid. Karel V heeft dit al gevoeld. Mede daaruit kwam zijn plan voort om een Engelsche garantie tegen Frankrijk te verwerven door het huwelijk van Philips II met Maria Tudor. Dit bood behalve het voordeel van Engelschen steun nog een ander: een kind uit dit huwelijk zou in Engeland en de Nederlanden opvolgen; Don Carlos, zoon uit Philips' eerste huwelijk, in Spanje. De Nederlanden zouden hierdoor zonder strijd in hun geheel zijn losgekomen van Madrid en den gezochten steun tegen Frankrijk hebben verkregen. De berekening is niet uitgekomen, doordat Maria (in 1558) kinderloos overleed.

Philips II heeft, hoewel onregelmatig, de bijdragen in de rijkslasten betaald, ofschoon het geld hem geen bescherming

in ruil bracht. Hij en zijn opvolgers hebben steeds voor de hun overblijvende Nederlanden de investituur van het Rijk aangenomen. Volkomen in strijd met deze fictie heeft Philips IV in 1648 de volledige souvereiniteit der Republiek erkend. Volgens de fictie was de Keizer de souverein, niet hij, en hij kon dus geen souvereiniteit afstaan, overdragen of erkennen over 'leenen', die zich aan zijn oppertoezicht onttrokken hadden.

In werkelijkheid voelden de koningen van Spanje zich natuurlijk wel souverein over de Nederlanden, zooals de Staten-Generaal over de Republiek. Het jaar 1548 is een terugval geweest, goed bedoeld, maar zonder reëele beteekenis. De Noord-Nederlanders hebben in hun nood geprobeerd partij daarvan te trekken en in 1578 de hulp van het Rijk tegen Spanje ingeroepen; Spanje kon hetzelfde doen voor de trouw gebleven gewesten. De Unie van Utrecht verklaarde, zich niet te willen onttrekken aan het Heilige Roomsche Rijk. Men kon niet weten, of dit voordeel zou brengen! Daadwerkelijken steun heeft het Rijk niet gegeven. De hulp van Duitsche vorsten, later ontvangen uit hoofde van bondgenootschap, staat daar geheel buiten. Het eenige wat de Keizer heeft gedaan, is persoonlijk zijn bemiddeling verleenen bij onderhandelingen. Toen de zaken van den oorlog goed gingen, vergaten de Staten hun gedweeheid. Wanneer een Keizer aan de leenroerigheid wilde herinneren, wezen zij dit met stelligheid af. Men rekent, dat zij voor de Noordelijke Nederlanden bij den vrede van Munster door de keizerlijke bekrachtiging van art. 53 heeft opgehouden te bestaan; die van den Rijksdag is in 1654 op een formaliteit blijven steken. Het Rijk heeft de souvereiniteit der Republiek daarna erkend door het sluiten van verbonden.

Samenvattend kan men dus zeggen, dat het grootste deel der Nederlanden onder de souvereiniteit van het Heilige Roomsche Rijk heeft gestaan. Het eene gewest na het andere heeft zich aan het keizerlijk oppergezag onttrokken en de

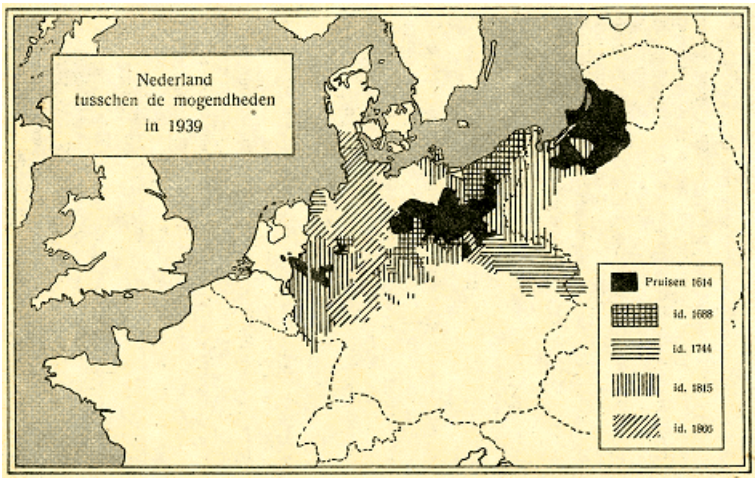
Nederland
tusschen de mogendheden
in 1939
Pruisen 1614
id. 1688
id. 1744
id. 1815
id. 1866

band raakte vergeten. Na het midden der 15de eeuw herstelde het keizerlijk gezag zich eenigermate, hetgeen leidde tot de zeer zwakke verbinding van 1548. Deze kan reeds als teniet gedaan beschouwd worden door het Rijksdagbesluit van 1555. Hoewel nooit geheel aan de vormen is voldaan, moet men het definitieve einde op 1648 stellen.

Dat de geschiedenis zoo geloopen is, mag men niet toeschrijven aan den toevalligen factor der verdeeldheid in het Heilige Roomsche Rijk, aan het ontbreken van een sterk centraal gezag. Primair zijn de ligging en de eigen aard der Nederlanden, hun belang, dat niet met dat van het Rijk parallel liep. Wanneer een sterker Duitschland had geprobeerd ze vast te houden, zouden zij er zich even goed van hebben losgescheurd als van Spanje. Het was onmogelijk de Nederlandsche gewesten te dwingen tot daden, die tegen hun belangen indruischten. Zoo heeft Holland in 1436 geweigerd om Philips den Goeden te steunen in een oorlog tegen Engeland. De ontwikkeling der lage landen tot een eenheidsstaat sproot voort uit hun ligging. Zoowel Frankrijk als Duitschland hebben vergeefs gepoogd deze tegen te gaan. Slechts de felle strijd over den godsdienst in de 16de eeuw is in staat geweest om de Nederlanden tijdelijk gedwee te maken en ze in tweeën te splitsen. Diezelfde strijd had hun de gelegenheid gegeven om zich van het Rijk los te scheuren, wanneer dit nog noodig geweest was. De Dertigjarige Oorlog had hun de kans geschonken.

De Republiek heeft de verhouding omgekeerd en in Duitsche zaken ingegrepen. Wij zagen hiervoor al, hoe zij er voor zorgde aan de Oostgrens gedekt te zijn door troepen in Rijksgebied te legeren. Ook dat zij te weinig landmogendheid was om deze politiek consequent te voeren en in de 18de eeuw door het opkomende Pruisen teruggedrongen werd. Aanvankelijk heeft men deze macht in Nederland niet gewantrouwd, in de 19de eeuw wel degelijk. Onze historici uit die eeuw zagen er een militairistische mogendheid in, die ver-

overen wilde en den vrede in Europa bedreigde; zij voelden het gevaar dat uitging van een te groot geworden buur, wiens kernland de ‘bloed en staal’-gedachte van Bismarck verpersoonlijkte.

De Pruisische uitbreidingspolitiek erkende geen verdragen; zij steunde niet op een rechtsbeginsel, maar op het machtsprincipe, wanneer dit haar wenschelijk voorkwam en zij heeft hiervoor altijd voorwendsels gevonden. Men moet dit intusschen niet als iets ongewoons beschouwen. Het imperialisme der koloniebezittende mogendheden was geen haar beter; de voorbeelden hiervan liggen voor het grijpen.

We zeiden al meermalen, dat een sterk en zelfstandig Nederland een voorwaarde is voor het evenwicht in Europa. Geen der drie groote buren kon dulden dat het in handen van één hunner valt. Elk wilde de Nederlanden bezitten om naar de hegemonie in Europa te kunnen streven. Engeland het minst, omdat het als eilandenrijk slechte ervaringen heeft opgedaan met een continentaal bezit, met name in de Middeleeuwen, toen het door Fransch territoir in den Honderdjarigen Oorlog werd gesleept. Niettemin heeft het belangen op het vasteland, getuige de politiek van Elisabeth, van Cromwell, van den stadhouder-koning Willem III, van Engeland in den Napoleontischen tijd, in 1914 en 1939. Frankrijk veel meer, zooals in 1672 en 1795 en volgende jaren bleek. Duitschland heeft daarna de waarheid van onze stelling aangetoond door in 1914 het neutrale België binnen te vallen en in 1940 ook Nederland. De politiek van Duitschland van 1940 heeft haar voorgeschiedenis. In dat land heeft het volk anders op den Napoleontischen tijd gereageerd dan in het onze. Wij gaven het oude gewestelijke particularisme op en werden een eenheidsstaat. In Duitschland kwam men zoover niet, wel herleefde de herinnering aan het eigen imperium en er ontstond een romantisch-historische sfeer. De oude Rijksgedachte kwam weer naar voren, werd bephilosopheerd. Zij die namens het volk dachten en idealiseerden,

verlangden naar de herleving van oude glorie, zij baseerden hun ideaal op het grootsch schijnende verleden. Dergelijke gedachten lagen ons nuchteren Nederlanders in het geheel niet en medewerking om ze in daden om te zetten was van deze zijde volstrekt niet te verwachten.

Toen in 1815 de Duitsche Bond werd opgericht, bestond er feitelijk geen 'Rijk' meer; sinds 1806 noemden de Habsburgers zich niet meer Keizer van Duitschland, maar van Oostenrijk. Dat was de consequentie, uit den bestaanden toestand getrokken. Oostenrijk was een land als Pruisen, met als heer een vorst, die den keizerstitel droeg zonder pretenties te hebben hierdoor nog bestuurder en hoofd van het Heilige Roomsche Rijk te zijn. Hij was er eeuwen lang niet meer dan een primus inter pares geweest. Nu werden de Hohenzollern de eersten, sinds het midden der 18de eeuw openlijk de vijanden der Habsburgers in hun wil om voor hun land den rang van groote mogendheid te bereiken. Het Rijk is aan zijn universeelheid te gronde gegaan; het had door zijn algemeen karakter zooveel problemen op te lossen, dat zuiver Duitsche vraagstukken niet de noodige aandacht kregen. Er bestond geen gecentraliseerde, goed ontwikkelde eenheid; het nationale bestaan van het Duitsche volk kwam niet zooals dat van Frankrijk, Spanje en Engeland tot zijn recht en tot bloei. Het keizerschap werd een waardigheid, die haar historische beteekenis had, maar geen inhoud buiten Oostenrijk. Het idealisme en verlangen naar vroegere glorie deden geen (nog geen) Duitsch keizerschap herleven, maar brachten althans iets tot stand. Dat iets was de losjes georganiseerde Duitsche Bond.

Bij de uitwerking tot practische bruikbaarheid dacht men er aan weer een achtsten of Bourgondischen Kreits te vormen. Deze moest een 'Gränzwehr', een voormuur tegen Frankrijk worden, maar onder Duitschen invloed liefst nog nauwer verbonden dan als kreits. De Pruisische minister Hardenberg heeft dit laatste ernstig overwogen en het eerste Pruisi-

sche bondsontwerp werkte dit denkbeeld uit. De Duitsche 'Lebensraum'-theorie van 1933 en volgende jaren heeft een inhoud van economischen aard, die haar verder deed strekken dan de natio Germanica der Middeleeuwen. Die theorie bezat geen historischen achtergrond. De realistische eisch werd echter vergezeld van de herleefde Rijksgedachte. Uit de combinatie van deze twee ontstond de poging om een Groot-Duitsch Rijk tot stand te brengen met wingewesten. Deze utopie heette 'Europeesche gemeenschap'. Zij had alle 'Germaansche' randgebieden noodig om aan de Rijkskern voldoende stevigheid te geven. Daardoor was zij een voortzetting en uitbreiding van de uit romantisch-historische sfeer voortgekomen machtspolitieke Gränzwehr-gedachte van 1815. Een dergelijke idee laat den betrokken randgebieden in werkelijkheid een schijn van zelfstandigheid. In 1815 zag men heel duidelijk, dat het bij de wederoprichting van den Bourgondischen Kreits dien weg op moest gaan, omdat er nu geen sprake was van een zwak centraal gezag, maar wel van een domineerend Pruisen. Noch Willem I noch Engeland voelden voor een versterking der positie van Nederland op deze wijze, die immers het koninkrijk tot een soort van vazalstaat zou maken, of tenminste de onafhankelijkheid verminderen. Dit stond buiten twijfel, hoewel de Duitsche Bond van 1815 maar een losse groepeering was. Toen nog niet eens het Duitsche Rijk zelf hecht in elkaar zat, waren er al, die van een Groot-Duitschen staat droomden, waarin ook aan de Nederlanden als kuststrook met havens voor het achterland een plaats werd ingeruimd.

Oostenrijk begeerde de Zuidelijke Nederlanden niet meer; Pruisen wilde ze evenmin in hun geheel, omdat het geen lust had alléén den voorpost aan de Fransche grens te betrekken. België door het Duitsche Rijk in zijn geheel te doen beschermen was een onding, want het land zou dan een bondsstaatje zijn geworden, dat nauwelijks op gezamenlijke hulp kon rekenen en toch van den grootsten staat afhankelijk zou zijn.

Vandaar de aanvaarding der gedachte om Nederland en België samen te voegen en het Koninkrijk in den Bond op te nemen. Omstreeks 1840 werden dergelijke gedachten opnieuw gegepropageerd en sindsdien is het Pan-Germanisme, ook wel gegoten in den vorm van een herstel van het Heilige Roomsche Rijk, nog niet verdwenen. Slechts heel weinig Nederlanders waren met zulke propaganda ingenomen. Honderd jaar lang zijn er sindsdien pro-Duitsche pleiters aan het woord geweest; men kan hen vergelijken met Jan de Witt, die in zijn pro-Fransche politiek omgekomen is.

Buiten Pruisen dacht men wel aan een Nederlandsch-West-Duitsch rijk, waartoe de Hannoveraansche minister Münster plannen heeft uitgewerkt. Van de Duitsche wenschen om een 'Gränzwehr' te hebben is dit een Westelijk georiënteerde paraphrase. Van die gedachte is iets terechtgekomen, doordat Luxemburg in den Bond werd opgenomen en deze bezettingsrecht in de hoofdstad kreeg. Toen de helft van Luxemburg in 1839 aan België kwam, moest om die reden Nederlandsch Limburg zonder Maastricht en Venlo hiervoor in de plaats worden gesteld. Tot 1867, zooals wij zagen.

Dit verplichte lidmaatschap van Limburg was een last, omdat het levering van bondstroepen en meebetalen in de belastingen meebracht. Limburg heeft dit niet gevoeld, omdat de staatskas de lasten op zich nam. Veel hinderlijker was, dat de bondswetten vóór de Nederlandsche moesten gaan. Limburg genoot daardoor niet de vrijheid van drukpers, maar stond onder strenge censuur. Er zijn Limburgers geweest die voor nauwere aansluiting bij Duitschland voelden. Het feit, dat Den Haag het Katholieke gewest nog niet als volwaardig behandelde, als een donkeren uithoek, een Generaliteitsland haast, droeg daar wel toe bij. Het revolutiejaar 1848, dat ook in Limburg beroering bracht, gaf den Duitschgezinden hun kans. Deze was er vanzelf, omdat Limburg als Bondsgebied mede moest stemmen voor het te verkiezen Frankforter Parlement, dat de hervorming van Duitschland ter hand zou nemen. Baron

van Scherpenzeel-Heusch, een Gelderschman van geboorte, genaturaliseerd Belg, maar ook gegoed in Limburg, spande zich voor de separatistische beweging. Den Haag heeft toen een commissie aangewezen om de verkiezingen te regelen. Het grootste deel der kiezers bleef thuis en dat in een jaar waarin het Duitsche eenheidsidealisme zoo ten top steeg! Twee Limburgsche afgevaardigden togen naar Frankfort, waar de vergadering de vereeniging van Limburg met Holland voor onvereenigbaar met de Duitsche bondswetten verklaarde. Slechts een deel van Limburg juichte over dit besluit. De actie tegen de separatisten barstte nu pas goed los. Maastricht (dat buiten den Bond stond) was fel tegen; de geestelijkheid van Limburg koos partij tegen Duitschland, d.w.z. tegen het Frankforter Parlement, dat wel een nationale vergadering was, doch geen officieele instantie, en geen enkele bevoegdheid bezat. Buiten de kringen der idealisten zag men zelfs in Duitschland in, dat het besluit der opgewondenen, te Frankfort genomen, een domheid was en de meerderheid der Limburgsche bevolking zich niet van Nederland wilde losscheuren. Dit bleek, toen nog in 1848 verkiezingen voor de Tweede Kamer plaatshadden: Van Scherpenzeel had zich in alle vijf districten candidaat doen stellen, slechts in den kring Heerlen werd hij gekozen en wel met tweederde der uitgebrachte stemmen. Limburg had zich hiermee vóór Nederland verklaard ondanks alle bezwaren. Een half jaar later verliet Scherpenzeel Frankfort met de mededeeling, dat Nederland nu een liberale grondwet had en Limburg geen lust om door inlijving bij Duitschland zijn vrijheid te verliezen!

Het Koninkrijk der Nederlanden verheugde zich over deze houding van Limburg, maar nog meer over de losmaking van den Bond. Ons land heeft zich in de 19de en 20ste eeuw op zijn neutraliteit laten voorstaan. Het wilde zich niet met internationale geschillen inlaten. Het wenschte met iedereen goede vrienden te blijven, inzonderheid met Duitschland; de welvaart van dit land was immers voor onze economische

positie van groot gewicht. Nederland heeft gehoopt uit Pruisens streven naar de hegemonie geen nadeel te zullen ondervinden. De Republiek bestreed Frankrijk fel, toen dit overwicht wenschte; het Koninkrijk hield zich afzijdig, toen Duitschland een dergelijk overwicht vestigde. Het sloot geen verbond met een anti-Duitsche mogendheid en deed daar verstandig aan, want Nederland ware in een groot Fransch bloc een nietswaardig aanhangsel geworden en hiermee van den regen in den drop gekomen. Dat Nederland op het kruispunt van wederzijdsche belangen lag, bleek wel uit de aandacht die de kustverdedigingsvoorstellen van 1910, met plannen om Vlissingen te versterken, allerwegen trokken. Duitschland prees het voornemen, Frankrijk wantrouwde de bedoelingen. België protesteerde hevig. Inmiddels deed Nederland slechts datgene, wat het als souvereine staat mocht doen. Franschgezinde en militaire kringen ijverden in 1910 wel voor een verbond en ook in de Engelsche pers verschenen artikelen, die op het sluiten van een Nederlandsch-Belgisch verbond aandrongen. In die jaren van spanning vóór den eersten wereldoorlog vreesde menigeen, dat Duitschland onverwacht de hand zou leggen op de Schelde en de Rijnmonden. Ons land heeft zich niet tot zulk een verbond laten drijven, het voelde zelfs niet voor een tolunie. Het verheugde zich over de getoonde toenadering; tot een gezamenlijke anti-Duitsche politiek te komen wenschte men niet. Van maatregelen om het gevaar te keeren was geen sprake.

Wel toonde het Nederlandsche volk duidelijk zichzelf te willen zijn en blijven en waarschuwde menige schrijver tegen het steeds sterker wordende Duitschland en het gevaar, dat hieruit voortsproot. Pan-Germanistische dweeperij vond hier geen weerklank, wekte wel weerzin, omdat er een drijven naar oorlog achter zat. Niets heeft ons volk Duitschland zoo kwalijk genoemen als het feit, dat het den vrede verstoord heeft. Daarin ligt de grond voor den afkeer van bijna alle Nederlanders van het Pruisische militairisme in de

eerste plaats, van het heele Duitsche volk daarna. Nederland heeft geen lust getoond om tot het Duitsche Tolverbond der 19de eeuw toe te treden, wetende dat economische penetratie aan de politieke pleegt vooraf te gaan. Trouwens de Zollverein was niet Duitsch, doch Pruisisch, en achter het Pan-Germanisme der schrijvers stond wel een ideaal, maar in de werkelijkheid het 'bloed en staal'-beginsel van Bismarck en Pruisen, de militaire 'moraal', de machtsidee, het 'recht' van den sterkste. Thorbecke, die waarachtig niet anti was en Duitschland uitnemend kende, zei dit op 15 Maart 1867 in de Tweede Kamer zonder een blad voor den mond te nemen: 'Gevestigde rechtsbetrekkingen worden niet meer geteld; wij hebben te doen met een algemeene crisis, een streven naar militaire grootheid, dat op onderdrukking van de minder machtige moet uitkomen'. Drie kwart eeuw later kon dit letterlijk herhaald worden.

Er valt over deze dingen nog heel wat te zeggen. Dit vergt echter een afzonderlijk boek; het onze is ten slotte een overzicht, niet een volledige behandeling van alle details. Laten we besluiten in dit hoofdstuk met de hoop uit te spreken dat het midden-Europeesche gevaar voor goed geweken is en dat onze verhouding tot de nu overheerschende mogendheden een aangename zal blijven.

XII Grenswijziging

Wij staan nog te dicht op den oorlog om ons over de positie van Nederland in de wereld en in het bijzonder in Europa een uiteindelijk en volkomen doordacht oordeel te kunnen vormen. Alleen de tijd, dus het afslijten van haat- en wraakgevoelens, zal ons in staat stellen om voldoenden afstand te nemen en de zaken te overzien, om de politieke verhoudingen

met de vereischte objectiviteit te bekijken. Nu worden de vragen ‘Wat moet er met Duitschland gebeuren?’ en ‘Zal Nederland zich van een strook Duitsch grondgebied meester maken?’ met een groote mate van vooringenomenheid behandeld. Zoodanig, dat sommige geschriften over het annexatie-probleem in hooge mate eenzijdig gesteld en in een terminologie vervat zijn, die alle rustig overwegen ten eenenmale buitensluiten.

Met zekerheid kunnen wij wel vaststellen, dat de positie van Nederland grondig veranderd is. Wij nemen niet meer een plaats in tusschen drie groote mogendheden, die een evenwichtspolitiek voeren. Wij zijn niet langer een oase van neutraliteit, die door elkeen gewenscht en gewaardeerd werd, evenmin de kleine mogendheid, die ééns de weegschaal kon doen doorslaan. Het vroeger nagestreefde evenwicht schijnt niet te zullen terugkeeren.

Duitschland heeft, zooals hiervoor is geschetst, in de 19de en 20ste eeuw het evenwicht verstoord; het deed in 1939 een greep naar de totale overheersching. Nu het verslagen is, streven de overvinnaars er naar om te zorgen dat het nimmermeer in staat zal zijn nogmaals een greep naar de macht te doen. Zij kunnen dit bereiken door een volledige ontwapening, mèt controle op of verwijdering van de industrie, die voor een toekomstige oorlogvoering van belang is, maar ook door separatistische bewegingen toe te staan of zelfs te bevorderen. Een uiteenvallen van Duitschland, niet een herstel van den chaos van vorstendommen, doch een vorming van stamverbonden landen, beteekent een verdwijnen van het gevaar dat het te groote, te veel geïndustrialiseerde, te militairistische en zonder rechtsnormen ageerende Duitschland voor Europa vormde.

Het op één van beide wijzen onschadelijk gemaakte Duitschland, nog meer een naar beide manieren bewerkt Rijk, verstoort evenzeer het evenwicht als een te machtig Duitschland. In dit opzicht staat het gelijk aan het in brokken ver-

deelde Keizerrijk, dat het onder Napoleon zoo machtige Frankrijk niet aankon. Onze oude evenwichtspolitiek herwinnen wij dus niet. Hier komt bij, dat Frankrijk innerlijk zoo uiterst zwak gebleken is en zoodanig in zijn geest- en volkskracht aangetast, dat er geen reden is om een spoedige herleving te verwachten.

Ons land ligt thans in een boog van kleine staten en grootere, maar zwakke mogendheden. Achter deze landen ligt de Sovjet-Unie; tegenover ons zien wij Engeland, met den ruggesteun van de U.S.A. Deze nieuwe situatie is onze aandacht waard. Het bleek reeds in vorige hoofdstukken, dat de onafhankelijkheid van ons land allerminst gebaat is bij een overheerschen van Frankrijk of Duitschland; onze grenzen waren voor geen van beide veilig, omdat elk dezer landen redenen had om naar het bezit van ons deltagebied te streven. Engeland heeft reeds vele eeuwen geleden geleerd, dat het zich niet op het continent moet nestelen, ofschoon het er belangen te verdedigen heeft. Zeker, Albion was meermalen met ons in oorlog, doch dit gold de suprematie ter zee, het kwam met kracht op voor economische belangen, ten koste van onzen handel, soms van ons overzeesch bezit, maar tastte de grenzen van ons Rijk in Europa niet aan. Integendeel, te gelegener tijd wenschte het ons gebied te vergrooten en te versterken. Het zag in ons een voorpost, dien het kon gebruiken.

Ten opzichte van dit laatste is onze positie gelijk gebleven. Engeland wilde Nederland in 1815 verstevigen (het liet 1830 toe, omdat het de van Napoleon ontvangen les vergat èn omdat Groot-Nederland te machtig dreigde te worden). Engeland heeft geen reden om nu anders te denken en te doen. Het is zeker geneigd om Nederlands macht te versterken, doch niet onbeperkt.

Nieuw is een Sovjet-Unie met belangstelling voor het Westen en ook in feite daarheen opdringend. Een Rusland met interesse voor Irak en Iran, voor de Dardanellen, voor Polen

en de Baltische landen, voor Finland en Noord-Noorwegen kenden wij. De strevingen in deze richtingen zijn al oud en dateeren ten deele reeds van eeuwen her. Een Rusland, dat met Frankrijk verbonden Duitschland beklemde, kenden wij in den keizertijd ook reeds. Hierin is Rusland de opvolger van den Turk, die in zijn glorietijd tweemaal Weenen belegerde en in bondgenootschap met den allerchristelijksten koning (van Frankrijk) de macht van de Habsburgers wilde decimeeren. Een Sovjet-Unie, die met Engeland samen de lakens uitdeelt in Europa, is een volkomen nieuwe figuur.

Het is hier niet de plaats om degenen na te praten, die een antithese Engeland - Sovjet-Unie zien en uit deze een volgenden oorlog verwachten. Tegenstellingen zijn er ongetwijfeld. Het kan niet anders. Echter bestaat er ongetwijfeld ook gemeenschap in belangen. Welke van de twee op den duur het zwaarste zal wegen, is moeilijk te voorzien. Een speculatieve beschouwing over de toekomst op dit terrein zou ons naar een punt voeren, waarop wij ons nu niet mogen wagen. Wij beseffen echter, dat een op zichzelf staand Nederland in beide gevallen een zeer onbeteekenende rol moet spelen. Het is aangewezen op ruggesteun van een der beide groote mogendheden in Europa. Het is duidelijk, dat onze ligging en onze vitale belangen ons dan dadelijk verwijzen naar Engeland, niet naar de Sovjet-Unie, ongeacht onze sympathieën voor dezen staat.

Voor ons valt er nauwelijks te ontkomen aan een hooge mate van afhankelijkheid van Engeland. Een volkomen zelfstandige politiek zullen wij niet meer kunnen voeren, ons afzijdig houden van Westeuropeesche problemen kunnen wij niet meer. Voor ons zal het geboden zijn om mee te doen aan blocvorming. En zoo'n bloc in West-Europa kan men zich niet anders denken dan met, en dus onder leiding van Engeland, of ten minste onder toezicht van deze mogendheid. Wij kunnen het betreuren aldus aan zelfstandigheid te moeten inboeten, te ontkomen valt het niet. Wij hebben vóór den

oorlog al blijk gegeven in te zien, dat het in de richting van samenwerken in grooter verband moet gaan door het verdrag van Ouchy te teekenen. Toen trachtten wij op die wijze de bestaansmogelijkheid van een kleineren staat te verbeteren zonder onder den invloed van een grooteren te komen. Dit pogen is nu niet meer mogelijk. Niettemin kan het initiatief tot op zekere hoogte bij ons blijven berusten; getuige het verdrag van September 1944 met België.

Nederland heeft dus het feit te aanvaarden, dat het zich niet los kan maken van de beide overgebleven groote mogendheden in Europa. Het zal zich tot op zekere hoogte moeten aanpassen aan de wenschen, die Engeland, in overleg met de Sovjet-Unie, uit. Dit Engeland beslist mede over het verloop der grenzen in Europa in de toekomst, het meest over die in het Westen, ternauwernood over die in het Oosten. Tegenover een verlegging van Nederlands grens naar het Oosten kan het sympathiek staan, doch niet onbeperkt. Het kan niet geneigd en genegen zijn om bij Nederland een zoodanig omvangrijk gebied te doen inlijven, dat het een groote mogendheid wordt. Dit zou ons land zeker kunnen zijn, wanneer plannen tot verdeeling van Duitschland werkelijkheid werden.

Er is een voorstel verdedigd, dat Duitschland in stammen uiteen doet vallen en daarbij gemakshalve de taalgrenzen volgt. Dit procédé levert in Noordwest-Duitschland een Neder-Saksischen staat, die aan Nederland als protectoraat of als te annexeeren gebied ten deel zou vallen. Deze staat, die met inbegrip van ons volk dertig millioen menschen zou omvatten, is een omkeering van het project, dat de Hannoveraansche minister Münster meer dan een eeuw geleden opstelde. Slechts wordt de kern verlegd. Dat er in de practijk veel verschil zal bestaan, kunnen wij niet aannemen. Wij achten ons kleine land niet in staat om een rijk van dergelijken omvang Nederlandsch te maken, om er een Nederlandsche natie te vormen. Zulk een rijk kan geen innerlijke

eenheid worden en op den duur zullen wij de geknechte minderheid zijn. En een protectoraat over een Neder-Saksisch rijk aan onze grenzen? Dit legt ons een militaire taak op de schouders, die heel ondankbaar zal zijn, die ons niet ligt en die onze krachten te boven gaat; wij hebben immers nog meer te doen. Daar komt dan nog bij, dat een enorme uitbreiding naar het Oosten tegen onze tradities indruischt. Wij zijn van oudsher een zee-, geen landmogendheid. Onze primaire belangen lagen en liggen nog steeds op het water.

Iets anders is de inlijving van een kleiner gebied. Men kan hierbij twee dingen uit elkaar houden, namelijk grenscorrectie en vergrooting door grensverlegging over de geheele linie. Onder het eerste verstaan wij afsnijden van scherpe bochten, ten onzen voordeele. Dit zou zeer wenschelijk zijn op drie punten en wel bij Noordelijk Overijsel, door de Oostgrens van Drente recht naar het Zuiden door te trekken, verder bij den Rijn, door een lijn, die Winterswijk met Venlo verbindt, en in de derde plaats door een lijn van Venlo naar Kerkrade, welke den hals van Limburg bij Sittard zou verbreeden. Zulke correcties verkorten onze Oostelijke grens met bijna één derde van haar vroegere lengte, zij geven een gebiedsuitbreiding met ongeveer 2000 km^2, zonder dat er een operatie voor noodig is, die levensaderen aantast.

Een dergelijke grensverlegging heeft practisch nut zonder groote bezwaren met zich mee te brengen, zij is te klein om in ernstige mate revanche-gedachten op te wekken. Haar economische beteekenis kan men echter ook niet al te hoog schatten, hoewel een deel der gronden goede kwaliteiten bezit en een ander deel eenige delfstoffen bevat. Aan economisch voordeel moet men bij grenscorrecties niet in de eerste plaats denken (hoewel het werk der douane er wel door vereenvoudigd wordt en de winst aan grond niet te versmaden is, vooral wanneer de huidige bevolking moet verhuizen naar elders). Het doel is immers ‘uitstrijken van de plooien’,

en wat men daarmee verdient krijgt ons land op den koop toe. Bezwaarlijk is zoo'n operatie te minder, omdat er in de betrokken streken geen plaatsen met meer dan 25.000 inwoners liggen.

Zulk een grenscorrectie trekt slechts een deel der voormalige Nederlandsche gewesten buiten onze grenzen binnen ons territoir. Zij schiet vooral op één punt te kort: zij laat Emden en het Eemskanaal, den kunstmatigen concurrent van Rotterdam, in vreemde handen. Zoo iets is niet gewenscht. Dit bezwaar kan men ondervangen door Oost-Friesland geheel of gedeeltelijk in te lijven. Dàn is men echter aan het tegendeel van correctie toe en op het terrein der annexatie op grooter schaal aangeland! Te meer omdat men verder moet gaan om ook Bremen uit te schakelen en hiertoe een deel van het Mittellandkanaal noodig heeft.

Wij bespraken nu twee van de drie mogelijkheden voor grensverlegging. De meest radicale, namelijk de vorming van een grooten bij Nederland te trekken Neder-Saksischen staat, stuit op heel veel bezwaren. De simpelste, de grenscorrectie, kan nauwelijks moeilijkheden opleveren. Echter zij levert niet in voldoende mate datgene, wat ons land wenscht sedert de jaren van oorlog, namelijk schadevergoeding. Zij is iets waard, vooral wanneer men de bevolking verwijdert en het gebied met Nederlanders koloniseert. Er valt echter nog te bespreken een grensverlegging langs de geheele linie. Deze kunnen wij niet zoo kort afhandelen en moeten wij bezien in het licht der historie, dus naar de aanknoopingspunten, die het hiervoor besprokene biedt. Vooraf moet de ontwikkeling der annexatiegedachte geschetst worden.

Het Atlantic Charter, door Churchill en Roosevelt bij hun ontmoeting op den Oceaan vastgesteld in Augustus 1941, sloot territoriale strevingen uit; van inlijvingen zou geen sprake zijn. Wijziging van grenslijnen was echter niet uitgesloten: het zelfbestemmingsrecht, na den vorigen oorlog zooveel toegepast, zou ook nu weer gebruikt worden en

veranderingen konden dus worden aangebracht op verlangen der volkeren zelf.

Het ingrijpen der Sovjet-Unie in den oorlog maakte het noodzakelijk dit standpunt te verlaten. Deze mogendheid verlangde vergrootingen, die zij alleen kon verkrijgen door inbezitneming zonder rekening te houden met de wenschen der betrokkenen. De nu volgende conferenties verlieten dit beginsel van zelfbestemming dan ook, hoewel het nog altijd toegepast kan worden daar, waar geen der grooten onder de overwinnaars beswaar maakt. Plaats voor onbeperkt Wilsonidealisme liet de oorlog niet meer.

De grensverleggingen na dezen wereldoorlog komen voort uit den wensch om strategisch belangrijke gebieden in handen te krijgen en uit den eisch om schadevergoeding te erlangen. Het eerste kan men beschouwen als een logischen groei naar steeds grootere complexen, zooals wij reeds eeuwen lang in Europa zien, en als gevolg van de steeds verder om zich heen grijpende belangen der grooten. Het andere vormt als uitgangspunt een gevaar. Men heeft kans om er door in botsing te komen met de logica in de ontwikkeling der dingen. Daaruit kan een constellatie voortvloeien, die weliswaar oogenblikkelijk economisch voordeel brengt, doch op den duur een nadeel beteekent. Immers het laat te weinig ruimte voor historischen groei. En wij zijn van meening, dat de geschiedenis zich niet ongestraft laat negeeren. Men doet niet verstandig met naar willekeur een grens te verleggen, alleen om een bepaald bedrag aan schadevergoeding te kunnen incasseeren.

Het uitgangspunt schadevergoeding vindt men van het begin af in de publicaties over annexatie ten bate van Nederland. Minister Van Kleffens uitte zich in Juli 1944 in het Amerikaansche blad *Foreign Affairs* als volgt: ‘Indien Duitschland moedwillig een zoo groot gedeelte van den Nederlandschen bodem heeft verwoest, dat het voor geruimen tijd onmogelijk zal zijn voor negen millioen menschen om er behoorlijk op

te leven, dan kan het noodzakelijk zijn te overwegen, dat aan Nederland een gelijkwaardig deel van Duitschlands grondgebied zal worden afgestaan, of het vruchtgebruik daarvan, met verwijdering van de daar levende Duitschers'[1].

Het bovenstaande was reeds in April 1944 geschreven. Sindsdien ging de verwoesting op steeds grootere schaal verder, met name door inundaties, ten deele met zout water. De Nederlandsche regeering vond er aanleiding in om officieel over annexatie te spreken en zij legde einde October 1944 haar opvattingen in een nota aan de mogendheden voor. Het Britsche antwoord hierop liet de mogelijkheid tot bevrediging der gekoesterde verlangens open. Minister Van Kleffens sprak daarom in April 1945, vóór zijn vertrek naar de conferentie van San Francisco, in een persconferentie nogmaals over vergoeding door inlijving van gebied en nadien bracht onze huidige regeering de zaak bij ons volk in discussie.

Wie zich sindsdien op het vraagstuk der annexatie wilde bezinnen, moest wel bedenken, dat het niet voldoende is om bevestigend of ontkennend te antwoorden op de vraag: willen wij schadevergoeding in den vorm van land, ja of neen? Zoo simpel laat de vraag zich niet stellen. Het gaat niet aan, de schaderekening op te tellen en dan zooveel vierkante kilometer land te omlijnen, dat dit het verkregen bedrag kan opbrengen. Al dadelijk valt er te bedenken, of alle bewoners in het te annexeeren land mogen blijven, ofwel een gedeelte

1 Geciteerd naar de vertaling in *Naar een grooter Nederland*? (Uitgave Vrij Nederland, 1944, blz. 6 en 7). Ik vind echter in '*t Venster op de vrije wereld* het artikel van Van Kleffens, vertaald onder den titel *De Duitsche inundaties in Nederland* en zie daar op blz. 18 de bewuste passage als volgt weergegeven: 'Wanneer de Duitscher zooveel Hollandsch gebied vernietigt dat de bevolking van negen millioen op de rest niet langer zijn bestaan kan vinden, dan wordt het wellicht noodig, Nederland daarvoor een gelijkwaardig stuk Duitsch grondgebied blijvend of in bruikleen toe te wijzen'. Daarna lezen wij op blz. 19 nog: 'Wanneer de verwoesting in Nederland zoover gaat, dat de bevolking weer land behoeft om te kunnen leven, dan moet compensatie worden gevonden op Duitsch grondgebied - en zonder de Duitschers!'

ofwel niemand. Indien het uitsluitend om schadevergoeding gaat, is de keuze tusschen deze drie beslissend voor den omvang van het in te lijven gebied. Wanneer ons volk onder den indruk van den oorlog kiest, geeft het zeker in overgroote meerderheid de voorkeur aan land zonder Duitschers. Wanneer het meer afstand kon nemen, zou het misschien inzien, dat men niet allen over één kam moet scheren in grensgewesten, die, zooals wij in vorige hoofdstukken zagen, als tot nu toe buitengesloten Oost-Nederlanders te beschouwen zijn. Wanneer ons volk niet zooveel geleden had, ten slotte, zou het er nooit aan gedacht hebben gebied op andere wijze in te lijven dan mèt de autochthone bevolking. Annexatie van gebied zonder bewoners is iets, waar men vroeger niet aan dacht!

Een eisch tot schadevergoeding mag wel rechtvaardig heeten. En niet alleen een eisch, die voor verloren of bedorven land nieuw vraagt. Ook voor andere schade dan die aan weiden en akkers aangebracht, mag men vergoeding in land vragen. In dit opzicht was het voorstel in *Foreign Affairs* nog veel te eng gesteld.

De overwinnaar in een van zijn kant rechtvaardig gevoerden oorlog kan ongetwijfeld aanspraak maken op herstel ten koste van den overwonnene, hij mag de moreel verantwoorde maatregelen nemen die een herhaling voorkomen en die er toe leiden, dat de verslagene de schade, door hem toegebracht, betaalt. Onder deze moreel geoorloofde maatregelen valt een inlijving. Dat dit geoorloofde ook slaat op verwijdering van alle tegenwoordige bewoners, willen wij betwijfelen. De misdaad van een volk is niet die van elk individu daaruit. Wel dragen de leden van een volksgemeenschap persoonlijk mede verantwoordelijkheid, uit den aard van hun sociale verbondenheid. Deze verantwoordelijkheid is echter alleen volledig in een zuiver democratischen staat, in een rechtsstaat. Zij kan dit niet zijn in een machtsstaat, onder een dictatuur, ook al zou het deze zelf gewild hebben; immers het volk, dat

een dictatuur zag als redding uit den chaos, overzag niet de consequenties, het kon dit niet en het kon zich niet meer verzetten, toen het deze moest dulden. Ieder lid van een volksgemeenschap heeft in theorie de gevolgen van zijn lidmaatschap te dragen. Deze theorie, op zichzelf juist, mag niet tot het uiterste in practijk worden gebracht tegenover een misleid volk, althans tegenover dat deel, dat als misleid mag worden beschouwd, dat heeft geleden onder de wandaden van een terroriseerende regeering. Daarom zijn de gevolgen van schadevergoeding door middel van land zonder bewoners tegenover een deel dier bewoners een onrecht. En dit onrecht mag Nederland niet begaan. Dit alles sluit de gerechtvaardigdheid van annexatie-eischen intusschen geenszins uit.

Men herinnere zich nu, dat onze grenzen van 1940 niet logisch zijn. De aard van den bodem eischt niet, dat zij dáár loopen en nergens anders; zij zijn uit staatkundig oogpunt bekeken evenmin noodzakelijk aan die bepaalde plaats gebonden; men kan niet beweren dat zij militair zoo ideaal zijn; nog minder kan iemand zeggen, dat Nederland in zijn omvang van 1940 een zoo schitterend en levensvatbaar geheel is, dat de Oostelijke grenzen daardoor bestemd zijn om een blijvend karakter te bezitten. De grenzen van 1940 waren zoo, omdat de historie, de machtsverhoudingen ze aldus hebben getrokken, omdat Nederland ze niet kon en bovendien niet wilde verleggen. Wij hebben in vorige hoofdstukken gezien, dat Karel V zijn verovering van Nederlandsche gewesten om politieke redenen beëindigde. Hij voegde zeventien gewesten bijeen, groote en kleine, maar kwam niet aan de voltooiing van zijn werk in het Oosten toe. De Republiek vormde zich een barrière in het Oosten, zonder tot inlijving over te gaan, want de Hollandsche politiek was naar zee georiënteerd en stelde geen prijs op de verwerving van achterland. In 1801 voelde ons land wel voor vergoeding wegens in het Zuiden aan Frankrijk verloren grondgebied door annexatie in het Oosten en Napoleon gaf later een kleine uitbreiding. Koning Willem I

streefde naar een aanzienlijke vergrooting van territoir. Het Nederlandsche volk echter kwam hiervoor niet in beweging, hoogstens mompelde het afkeurend, omdat het bang was voor nieuwigheden.

Een barrière, zooals vroeger, hebben wij nu niet meer noodig. Een tijd van vliegende bommen, superforten in de lucht en hypersnelle jagers en ten slotte alles vernielende atoombommen kan geen nut meer zien in verschuiving van de eerste lijn van weerstand over vijftig of honderd kilometer. Deze argumenten van veiligheid zijn nu vervallen. De strategische voordeelen van een 'natuurlijke' grens zijn ook al niet noemenswaard meer, een Maginot-linie in den meest perfecten vorm schijnt evenmin meer deugdelijk en afdoend te kunnen worden. Het heeft geen zin om een grensstrook te bestemmen om voor eeuwig braak te liggen. Annexatie op deze en dergelijke gronden is zinloos.

Annexionistisch is ons volk nooit geweest, want - en dit houde men goed voor oogen - wij zijn altijd een handelsvolk geweest, dat bijna uitsluitend iets wil wagen voor individueele winst. Zou men ooit een volksstemming organiseeren over de vraag vóór of tegen annexatie, dan hangt de uitslag af van een perscampagne, die betoogt dat voorstemmen beteekent minder belasting betalen. Dit is het eenige motief, dat onze massa kan grijpen. De grootere belangen, de achtergrond, pakken haar niet. De Nederlander is zeer nuchter, maar grijpt in den regel niet hoog. Hij zou nog slechts in staat zijn om vóór te stemmen indien hij hiermee zijn wraak kon koelen. Verkleining van Duitsch gebied zou hij als straf voor den geweldenaar, als een vergeldingsmaatregel kunnen beschouwen. Het is niet waarschijnlijk, dat zulk een straf zal helpen, en duidelijk, dat vergeldingsgedachten gevaarlijke consequenties kunnen hebben. Een straf, aan een groep opgelegd, wordt niet door den enkeling als zoodanig gevoeld, een vergelding is een uiting van haat en als zoodanig van lagere orde.

De tegenstanders van annexatie vreezen in een revancheoorlog betrokken te raken. Ook duchten zij moeilijkheden bij pogingen om de betrokken bevolking te assimileeren, in de overtuiging dat het onmogelijk is om de gevoerde Duitsche propaganda ongedaan te maken; zij zijn van meening, dat een Duitscher altijd een Duitscher blijft en nimmer tot een goed Nederlander is op te voeden. Zij scheren allen over één kam en achten ook de bevolking van de Oostnederlandsche gewesten buiten Nederland onbruikbaar. Men kan hierover van meening verschillen. Men kan ook hun bezwaar ongedaan maken door de huidige bevolking in haar geheel te verwijderen. In verband met de vrees voor een revanche-oorlog kan men er op wijzen, dat de internationale politiek er op gericht is om dezen te voorkomen. En zou dit niet gelukken, dan nog op het feit, dat Nederland nimmermeer neutraal kan blijven in een Europeeschen oorlog. Wij hebben partij gekozen, moeten kiezen; de gevolgen daarvan moeten wij dragen. Wij kunnen door de ligging van ons land en Indonesië niet anders dan partij kiezen vóór Engeland en Amerika; wij kunnen door de geringe oppervlakte van ons gebied en het gemis aan grondstoffen nooit een militair belangrijke, zelfstandige positie innemen. Wij zullen steeds tegenover Duitschland moeten staan.

Er zijn verschillende plannen voor inlijving aan ons voorgelegd. Sommigen, die het vraagstuk bespraken, wenschten een grens, die in hoofdzaak door den Wezer en de Lippe wordt aangeduid. Deze verdubbelt de oppervlakte van ons land. Dit plan heeft het bezwaar dat als scheiding worden genomen rivieren, die langs een aanmerkelijk deel van haar loop juist een verbinding vormen; men snijdt bijeenbehoorende gebieden middendoor. Ten andere zit er de moeilijkheid aan vast, dat Nederland zooveel millioen menschen niet kan assimileeren en evenmin verwijderen. Zeker zou door een evacuatie aan de andere zijde een chaos ontstaan, die de Duitschland controleerende mogendheden niet kunnen dulden. Een kleiner

gebied omvattende plannen verdienen de voorkeur.

Vragen wij ons af, welke normen wij kunnen stellen ten einde den omvang van een in te lijven gebied te bepalen. Wij noemen dan het volgende. Nederland zou kunnen gebruiken een gebied, dat:

1. vergoeding geeft die de geleden schade zoover mogelijk benadert;
2. voor ons kleine land geen onverteerbaar brok vormt;
3. ofwel zich laat evacueeren, ofwel de meest verwante en meest bruikbare bevolking herbergt;
4. voldoende ruimte laat en grond biedt, die voor kolonisatie geschikt is, en grondstoffen voor onze industrie bezit;
5. niet strijdig is met de continuïteit in onze geschiedenis en liefst daaruit voortvloeit.

Alvorens wij deze eischen combineeren, dient het alternatief onder 3 nader bekeken. Voor verreweg de meesten onder ons komen we hier op het terrein, waarop het gevoel, beter nog gezegd de haat en afkeer beslissen. Wij kunnen moeilijk afstand nemen en de quaestie objectief bezien. De ‘moffenhaat’ geeft hier den doorslag en daartegen valt niet te redeneeren. Men acht het niet mogelijk om Duitschers tot bruikbare staatsburgers op te voeden, ook niet die welke wij als Oost-Nederlanders buiten Nederland beschouwen. Het is ieders goed recht deze overtuiging te bezitten, evenzeer hebben anderen het recht een andere meening te huldigen. De beslissing in het alternatief is echter van overwegend belang in verband met punt 1. Een land zonder menschen geeft ons een aanmerkelijk grooter kapitaal dan een met de tegenwoordige bevolking. Men zij er echter op gewezen, dat beide standpunten niet zóóver uiteenloopen als dit op het eerste gezicht wel schijnt. Bij evacuatie moet men twee categorieën behouden en wel de tienduizenden Nederlanders, die even over onze grenzen wonen, èn de arbeiders, vakmenschen in de mijnen en in enkele fabrieken, die Nederland niet kan vervangen. Bij het overnemen van grond

mèt bewoners moet men radicaal ‘zuiveren’, alles laten verdwijnen wat men als niet vatbaar voor assimilatie moet beschouwen. Het is alleen ter plaatse vast te stellen, hoe groot het aldus te verwijderen deel zal zijn. Men bedenke in beide gevallen, dat de vertrekkenden weer elders geborgen moeten worden, dat een volksverhuizing geen kleinigheid is en dat de Duitschland bezettende mogendheden er niet voor zullen voelen om met al te omvangrijke consequenties opgescheept te worden. Bovendien is Nederland een staat, die de idee der gerechtigheid voorstaat. Het mag dan niet onrecht met hetzelfde vergelden; het kan dit niet vermijden bij verwijdering van een geheele bevolking. Het mag niet meenen dat het nu ook macht in de plaats van recht kan stellen; dat zou immoreel zijn, ook bij de behandeling van een vijand wiens optreden misdadig is geweest.

Willen wij nu uit de genoemde vereischten een conclusie trekken, dan houden wij rekening met het blijven van het grootste deel der huidige bevolking. Wij komen dan tot een plan, dat ik reeds elders formuleerde: een grens Westelijk van Bremen, beginnend aan de Zuidpunt van de Jadebocht, loopend Westelijk langs Oldenburg-stad, Osnabrück en Münster naar den Rijn tusschen Wezel en Duisburg, daarna Zuidwaarts tot benoorden Keulen en vervolgens overstekend naar Vaals, Aken buitensluitend.

Deze begrenzing is betrekkelijk vaag. Zij moet dit zijn, omdat nauwkeurig verloop alleen na onderzoek ter plaatse is aan te geven. Zij sluit de ‘Oostnederlandsche gewesten’ in en bevat geen ons vreemde gebieden. Zij sluit bijna alle groote steden uit; deze laten zich immers het moeilijkste naar onze hand zetten.

Het is hier niet de plaats om te berekenen hoeveel het aangeduide gebied waard is, evenmin om de kwaliteit van den grond te bespreken. Zulks past niet in het kader van ons boek, dat een heroriënteering, niet een pleidooi, bedoelt te zijn. Slechts zij men er op gewezen, dat in geheel de bedoelde

strook het landschap uit het Oosten van ons land zich voortzet, dat het karakter er van niet verschilt.

Eén vraagstuk rest ons nog ter bespreking. Dat is de quaestie van assimilatie, van de vorming van een grootere Nederlandsche natie. Deze houdt de vraag in, of het Nederlandsche volk een vergrooten staat aankan èn of de nieuwe aanwinst zich laat inschakelen. Dit vraagstuk is slechts actueel, wanneer een deel der huidige bevolking in het nieuw te verwerven gebied blijft wonen. In het tegenovergestelde geval krijgen we de vraag te beantwoorden, of wij in staat zijn op korten termijn voldoende menschen als kolonisten te leveren. Het antwoord op deze vraag hangt af van de oppervlakte van het in te lijven gebied. De vraag luidt soortgelijk bij gedeeltelijke evacuatie.

Men houde voor oogen, dat Nederland eeuwen lang getoond heeft een land te zijn dat bij uitstek koloniseerende vermogens bezit. In dit opzicht kan alleen de geschiedenis van een volk het bewijs leveren; voor ons volk is dit geleverd. Echter, en dit is een factor van beteekenis, Nederland heeft nooit millioenen landgenooten uitgezonden, het heeft zijn organiseerend talent getoond, niet zijn vermogen om een reeks nederzettingen te bevolken. Dit vermogen is voorbehouden aan groote staten met in armoedige omstandigheden levende of door politieke oorzaken gekwelde bevolking. Zoo waren Duitschland, Polen, Italië en Ierland in staat elk millioenen te leveren; daarentegen bleken zij het organiseerend vermogen te missen, dat Engelschen en Nederlanders zoozeer eigen is.

Onze boeren zullen niet en masse naar het Oosten vertrekken, omdat hun grond nog onder water staat of verzilt is; zij zullen werken, totdat deze weer opbrengsten levert als vroeger. Wel zullen zonen, voor wie geen land beschikbaar is, willen vertrekken. Van hen is evenwel niet in één jaar tijds een aantal van honderdduizenden te vinden; zij zullen zich jaar op jaar in kleinere aantallen melden. Wij moeten dus

concludeeren, dat het ons niet past een groot gebied volledig te evacueeren, want dit zou slechts zeer geleidelijk weer gevuld worden en grootendeels jaren lang braak liggen, een weelde die geteisterd Europa zich niet kan veroorloven. Daartegenover zijn wij wel in staat het bestuur over een gebied met succes ter hand te nemen en opengevallen plaatsen in het land aan te vullen. Aan die open plaatsen heeft onze boerenbevolking groote behoefte; zij moet haar landhonger kunnen stillen. Zij wil geleidelijk menschen leveren, die in staat zijn om te ontginnen en te verbeteren. Zoo heeft zij in vroeger eeuwen - door watersnood of godsdienstvervolging verdreven - deelen van Duitschland bevolkt, waar de Slavische bevolking verdreven was, of waar moerassen ongebruikt lagen. Onze boer deed dit aanmerkelijk beter dan een Duitscher. Wij zijn dus in staat een flinke strook langs onze grenzen zóó te beheeren, als dit noodig is; wij zijn tevens in staat om de openvallende plaatsen geleidelijk aan te vullen. Zijn wij ook in staat om de achtergebleven bevolking te assimileeren? Deze vraag zullen wij alsnog bespreken.

Men kan van meening zijn, dat ieder in ons volk, en op den duur ook in onze natie, opgenomen kan worden, die Nederlandsch verstaat en zich bij de in ons land heerschende zeden aanpast. Dit stelt nauwelijks positieve eischen aan een Oostelijke grensbevolking, zooals die in Oost-Friesland, Bentheim, Kleef, Opper-Gelder en dergelijke huist, die van huis uit Oostnederlandsch spreekt en slechts door middel van school, krant en radio in de laatste decennia aan het Hoogduitsch is gewend. Het eischt meer in politiek opzicht, namelijk een aanpassing aan onzen democratischen regeeringsvorm. Dit is niet zoo spoedig mogelijk. Men zou hier de voorkeur willen geven aan behandeling als in een Generaliteitsland, in de overtuiging dat opvoeding tot actief deelnemen aan een democratisch staatsbestuur een langdurig procédé is.

Bij een behandeling als Generaliteitsland - althans totdat het mogelijk is tot een eenheid van hoogere orde te komen -

kan annexatie volgens de bedoelde simpele opvatting reeds slagen, als de inlijving economisch juist gezien is en men aan de geannexeerde bevolking haar bestaansmogelijkheden laat. Juist deze opvatting is gebaat bij het buitensluiten van groote steden, want de plattelander beperkt zijn belangstelling het meest tot een klein gebied. Het grooter verband van een natie valt veelal buiten zijn gezichtskring. Zijn strijd om het bestaan is hem primair, nationaal bewustzijn kent hij alleen, wanneer men zijn primitieve gevoelens aanspreekt. Het grooter verband ontgaat hem overigens, zeker de kern daarvan.

Annexatie, dusdanig bekeken, levert geen versteviging van ons volkslichaam. Het werft een aanhangsel, dat te eeniger tijd economisch geheel ingeschakeld is, maar nooit onze volkskracht vergroot. Een op hooger plan staande inlijving, die uit een samenvoeging van volksdeelen een vergroote natie opbouwt, eischt heel wat meer, namelijk een bewustwording aan beide zijden van de oude grens. Dit vereischt een beleven, dat van bovenaf doorsijpelt naar lagere regionen. Het vereischt het bestaan van een natie-bewust cultuur-centrum, dat leiding kan geven, dat de kracht heeft om uitstralend te werken. Als zoodanig is Holland opgetreden in de Republiek. Als zoodanig moet klein-Nederland in grooter Nederland kunnen fungeeren.

Dit optreden moet bewust gebeuren. In dit opzicht faalde Noord-Nederland van 1815 tot 1830; het dacht te eng Noordelijk. Het is pas veel later in een kleine bovenlaag dit werk begonnen ten opzichte van Vlaanderen. In den tijd der Bourgondiërs tot aan het optreden van Willem van Oranje toe functionneerden Brabant en Vlaanderen als zoodanig. Het klein-Nederlandsch bewustzijn overheerscht sinds het mislukken der Pacificatie van Gent; de Groot-Nederlandsche gedachte heeft slechts een kleinen kring kunnen aanzuigen. Toch heeft de kern van Nederland getoond als organisatorisch centrum te kunnen werken. Het is er in geslaagd de voormalige

Generaliteitslanden na eeuwenlange behandeling als minderwaardig gebied en ondanks nog steeds gevoelde godsdiensttegenstelling (de scherpste die er bestaat) in de Nederlandsche natie op te nemen. Het intensieve verkeer van deze eeuw, de ruime gelegenheid tot uitwisseling van gedachten en cultuur, de migratie, geven factoren die een dergelijk proces snel doen afloopen. De bezettingsjaren met hun gezamenlijk gedragen leed voltooiden het.

De Nederlandsche natie schrikt er voor terug om een strook beoosten onze grenzen van 1940 aan ditzelfde proces te onderwerpen. Zij meent een duurzame eenheid te zijn, die niet voor vergrooting vatbaar is. Zij staat wantrouwend tegenover de gedachte, dat een Nederlandsche natie grooter kan zijn, en vermag niet te beseffen, dat zij uit den aard harer historie hierop aanspraak kan en mag maken, dat zij ongetwijfeld een assimilatieproces aankan. Zij meent genoeg te hebben aan de Zuiderzeepolders en Indonesië. Zij meent ook niet in staat te zijn de Goebbels-propaganda te kunnen neutraliseeren en daarna haar eigen invloed te doen gelden. Zij vergeet, dat in Duitschland na de geweldige spanning van ruim vijf jaren een psychische ineenstorting moet volgen, die op een gegeven moment de kans biedt om een andere mentaliteit op te bouwen.

De Nederlandsche natie schat haar vermogens laag. Zij heeft dan ook altijd regeeringen gekend die laag bij den grond bleven, die zich niet hooger opwerkten dan een welvaarts-politiek, zonder echte bezieling, zonder geestelijken inhoud. Ons ‘kruideniersvolk’ is tijdens de Republiek geregeerd door kooplieden zonder nationale roeping, kreeg na den Franschen tijd een koopman-koning, en is in deze eeuw vooral geregeerd door mannen die ‘bezuinigen’ als eerste regeeringsdoel kozen. Een reeks van ministeries in de vorige en deze eeuw verwarde democratie en een geestelijke ‘laat-maar-gaan’ -politiek. Pas kort voor 1940 begonnen wij naar een hooger plan te streven. Het is ten zeerste te betreuren, dat de annexatie-

gedachte in eersten aanleg, doordat men den eisch tot schadevergoeding als eenig motief gebruikte, op laag niveau werd geplaatst. Het is de bedoeling van onze beschouwingen om deze naar hooger plan te verleggen, zoo dat zij een volk met een glorierijk verleden waardig zijn.

Een geslaagde annexatie moet een vergrooting van de Nederlandsche natie inhouden. Bij inlijving van een Nedersaksisch rijk is dit uitgesloten. Bij eenvoudige grenscorrectie is zij onbelangrijk. Door inlijving van een strook van omstreeks zestig kilometer diepte gemiddeld is zij mogelijk. Geschiedt deze inlijving zonder de bevolking, dan wordt de natie niet vergroot. Slechts worden dan onze krachten verspreid over een grooter oppervlak. Dit blijft op het lage peil van een 'kruideniersvolk' dat schadevergoeding eischt, alléén schadevergoeding, geld, goederen, stoffelijke goederen, zonder aan geestelijke waarden toe te komen. Annexatie met verwijdering der bevolking vermindert ook het Duitsche volkspotentieel niet, maar brengt dit samen op een kleiner gebied dan te voren en versterkt aldus den drang naar expansie. Op deze wijze zou Nederland dus niet zijn bescheiden deel nemen in het voorkomen van agressie, maar het gevaar juist vergrooten!

Staat de gedachte aan een grootere Nederlandsche natie te hoog voor ons volk? Kan het zich hiertoe niet opwerken? Ongetwijfeld wel, maar niet wanneer zijn leidinggevende figuren economische belangen boven alles stellen. Allereerst moet de bovenlaag in ons volk, moeten de cultuurdragers een nationaal bewustzijn voelen, dat in staat is actief te zijn en invloed uit te oefenen. Zij moeten de weerstanden in andere lagen, voortvloeiend uit beperkt klein-Nederlandsch denken, overwinnen, zij moeten de massa boven de kruidenierspolitiek verheffen.

Er moet een *wil* zijn om in grooter verband natievormend op te treden, er moet een bewustzijn leven dat de Staten-Generaal van onze Republiek en onze latere regeeringen

misten, dat er langs onze Oostelijke grenzen nog een andere taak ligt dan een verdedigende, dan een politiek van haat en uitbuiten. Wordt aan deze voorwaarde voldaan, dan kan en zal annexatie door succes gevolgd worden. Onze vernieuwingswil, deze winst door ons uit den oorlog geslagen, heeft op zooveel plaatsen de hulsels der vroegere kleinheid gebroken; hij kan ook doordringen op het terrein van nationaal besef.

Voornaamste literatuur

I. Grenzen in het algemeen:

F. Ratzel, Politische Geographie. 2de druk 1903. - A. Dix, Politische Erdkunde. 1922. - J. Fairgrieve, Geographie und Weltmacht. 1925. - O. Maull, Politische Geographie. 1925. - J. Ancel, Géopolitique. 1936. - O. Maull, Das Wesen der Geopolitik. 1936.

II. Grenzen van Nederland:

P.J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk. 2de druk 1912-1915. 4 dln. - H. Pirenne, Histoire de Belgique. 1900-1929. 6 dln. - J.A. van Hamel, Nederland tusschen de mogendheden. 1918. - J. Huizinga, Die Mittlerstellung der Niederlande zwischen West- und Mitteleuropa. Leipzig und Berlin 1933. - A.A. Beekman, Geschiedkundige atlas van Nederland. 1913-1939. Kaart deel 1 en 2. Text deel 2/17. - A. Nordlind, Die geographische Entwicklung des Rheindeltas bis in das Jahr 1500. 1912.

III. De Kustlijn:

P. Tesch, Duinstudies. Tijdschr. Aardr. Gen. deelen 1920-1930. - Id., De vorming van de Nederlandsche Duinkust. 1935. - H. Hettema Jr., De Nederlandsche wateren en plaatsen in den Romeinschen tijd. 1938. - L. Ph. C. van den Berg, Handboek der Middelnederlandsche geographie. 1852. - R. Schuiling, Handboek der aardrijkskunde van Nederland. deel I 6de druk 1934.
Gesch. atlas.

IV. De vorming der Oostelijke gewesten:

W.A.F. Bannier, De landgrenzen van Nederland. I Tot aan den Rijn. 1900. - J. Huizinga, Hoe verloren de Groninger Ommelanden hun oorspronkelijk Friesch karakter? 1914. - J.J. Boer, Ubbo Emmius en Oost-Friesland. 1936. - O. Klopp, Geschichte Ost-Frieslands von 1570-1751. 1856. - H.T. Perzionius, Geschichte Ostfrieslands. 1868-69. 4 dln. - W.F. Visch, Geschiedenis van het graafschap Bentheim. 1820. - J.C. Möller, Geschichte des vormaligen Grafschafts Bentheim. 1879. - W.A. van Spaen, Historie van Gelderland (-1343). 1814. - I.A. Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland. 1830-75. 4 dln. - F. Nettesheim, Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern. 1863. Blok I - Gesch. atlas.

V. Oostelijke grenzen der Republiek:

Als onder IV. - Fr. Char, Geschichte des Herzogtums Cleve. 1845. - H. Hengstenberg, Das ehemalige Herzogtum Berg und seine nächste Umgebung. 1897.

VI. Grensregelingen in het Oosten der Republiek:

H. Emmer, De grenzen van Nederland van de Wielingen tot aan den Rijn. 1937.
Bannier - Gesch. atlas.

VII. De Zuidelijke grenzen der Republiek:

R. van Roosbroeck e.a., Geschiedenis van Vlaanderen. 1936-40. 5dln. - L. van der Kindere, Histoire de la formation territoriale des principautés belges au moyen âge. Bull. Comm. Royale d'hist. de Belg. VIII en IX (1898-99). - P.C. Boeren, De oorsprong van Limburg, Gelre en enkele naburige heerschappijen. 1938. - J.J. de Wit en A.J.A. Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied van Limburg. Publ. Soc. hist. Limb. 1911. - Ch. Rahlenbeck, Les pays d'Outrameuse, Dalhem, Fauquemont et Rolduc. 1888. - C.J. Lucaz, De landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662. 1888. - A. Waddington, La république des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas espagnols de 1630 à 1650. 1895-1897. 2 dln. - E. Hubert, Les Pays-Bas espagnols et la République des Provinces-Unies, depuis la paix de Munster jusqu'au traité d'Utrecht. 1907. - R. Dollot, Les origines de la neutralité de la Belgique et le système de la Barrière (1609-1830). 1902. - E. Hubert, Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas autrichiennes (1715-1782). 1903. - R. Geikie and J.A. Montgomery, The Dutch Barrier, 1705-1719. 1930.

Blok II en III - Pirenne III/V. - Gesch. atlas.

VIII. Grensregelingen in het Zuiden der Republiek:

Emmer - Gesch. atlas.

IX. Grenzen van Nederland tijdens de Fransche Revolutie:

H.T. Colenbrander, Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795-1840. Deel I/VI 1905-14. - H. Brugmans, Geschiedenis der Nederlanden van 1795-1815 - 1939. - H.T. Colenbrander, De Bataafsche Republiek. 1908. - Id., Inlijving en opstand. 1913. - F. van den Berg, De Fransche overheersching in België van 1792-1815. 1900. - Von Geusau, De politieke indeeling van Limburg 1794-1839. Publ. Soc. Hist. Limb. 1903. Blok IV - Pirenne VI - Bannier - Emmer.

X. Grenzen van het Koninkrijk:

E.G. Lagemans, Recueil des traités et conventions conclus par le Royaume des Pays-Bas ... depuis 1813. 1858-1926. 20 dln. - H.T. Colenbrander, Gedenkstukken enz. deel VII/XVII. 1914-22. - Id. De vestiging van het Koninkrijk. 1927. - E.M. Klingenberg, Die Entstehung der deutsch-niederländischen Grenze im zusammenhang mit der Neuordnung des niederländisch-niederrheinischen Raumes, 1813-1815. 1940. - H.T. Colenbrander, De Belgische omwenteling. 1905. - Id. De afscheiding van België. 1936. - J.C.C. den Beer Poortugael, La neutralité sur l'Escaut. 1911. - G. Brigod et M. Ducharne, L'Escaut, le droit international et les traités. 1911. - A.A.H. Struycken, Nederland, België en de mogendheden. Een historisch-juridisch betoog.

1919. - A.A. Beekman, Nederlands of Belgisch? Beknopt overzicht van de staatkundige geschiedenis van de Wester-Schelde, Zeeuwsch-Vlaanderen en Limburg. 1919. - H. Brugmans, De Wielingen, rechten en belangen. 1920. - H.T. Colenbrander, Nederland en België. Adviezen en opstellen uit de jaren 1919 en 1925-1927. 1927.

Bannier - Emmer - Blok IV - Pirenne VI - Gesch. atlas.

XI. De verhouding van Nederland tot het Duitsche Keizerrijk:

G. Turba, Ueber das rechtlichte Verhältnis der Niederlande zum deutschen Reiche. 1903. - N. Japikse, Die politischen Beziehungen Hollands zu Deutschland in ihrer historischen Entwicklung. 1925. - W. Reese, Die Niederlande und das deutsche Reich. 1941 (Verschenen deel I tot 14de eeuw.) - R. Steinmetz, Niederländische Betrachtungen zur deutsch-niederländischen Verständigung. 1942. - H. Grochtmann, Die niederländische Provinz Limburg im deutschen Bund. 1937. - P.L.J.M.A. Müller, Het hertogdom Limburg en zijn verhouding tot den Duitschen Bond. 1937.

Lijst der kaarten

		blz.
1.	De Nederlandsche Delta 2000 jaar geleden	21
2.	Nederland tusschen de mogendheden in 1701	43
3.	De ontwikkeling van de duinenrij	52
4.	Overzicht van de veranderingen in de Nederlandsche duinkust	54
5.	Nederland in de 13de eeuw onder de vernielende werking van de zee	59
6.	Noordoost Nederland omstreeks 1300	67
7.	De Dollard in den tijd der grootste uitbreiding	72
8.	De Oostgrens van Nederland in de Middeleeuwen	76
9.	De Republiek in 1604	90
10.	De Oostelijke barrière der Republiek	99
11.	De grens aan den Rijn omstreeks 1650	118
12.	Nederland bezuiden den Rijn omstreeks 1600	127
13.	Het opdringen der Franschen	144
14.	De Zuidelijke grenzen der Republiek	151
15.	Limburg en Overmaze in de 18de eeuw	159
16.	Nederland tijdens de Fransche Revolutie	173
17.	Het Koninkrijk der Nederlanden	183

18.	De Wielingen	199
19.	Het verbrokkelde Duitsche Rijk in de Middeleeuwen	211
20.	Nederland tusschen de mogendheden in 1939	223

N.B. Bij enkele kaarten was het, door de kleine schaal van reproductie, niet mogelijk alle in den tekst genoemde namen op te nemen.